

ХЕМУС

1994/4

ИЗДАНИЕ НА ДРУЖЕСТВОТО НА БЪЛГАРИТЕ В УНГАРИЯ
ЗА ОБЩЕСТВЕН ЖИВОТ, КУЛТУРА И ЛИТЕРАТУРА

ЙОРДАН РАДИЧКОВ

Чешма

В една запустяла махалица се натъкнах веднъж на малка каменна чешма. Бих казал даже не чешма, а чешмица! Бе с един чучур. Старата ѝ зидария се бе напукала и рухнала, в пукнатините растяха бурени. Подхранвани обилно от водата, бурените бяха пропълзели по цялата зидария и обгръщаха спокойно и величествено чешмицата. Махалата и природата наоколо тънеха в глухота. Отвсякъде вееше запустение, а чешмата, като че напук на запустението, лееше и плискаше весело вода. И не само вода, но и някаква особена жизнерадост се плискаше от чучура и падаше в плитко каменното корито.

Пътеките към чешмата бяха обраснали с трева. Из орниците и ливадите околоръст, както и в изоставените овощни градини, не се виждаше жив човек. И животно никакво не се виждаше — овца било, коза било, крава някаква или магаре. Дори птичка не видях да прехвъркне и

да кацне на перваза на коритото да пие вода. Мушица даже не видях!

Чешмата обаче си течеше, без да спира. Тя не обръщаше никакво внимание на заобикалящата я глухота и запустялост.

Виж ти, рекох си на ума! Има-няма човек, водата си тече! Плиска се в коритото, бълбука, ромоли... През всички годишни времена тече! И през деня, и през нощта тече!

Изведнъж ми хрумна, че тази малка, неугледна чешмица всъщност не може нито за миг да спре, защото през нея не вода, а самото време се плиска и тече! Бълбукайки, ромолейки тя отмерва колко и каква част от времето са се оттекли и колко още остава да тече.

Нищо и никаква чешма, а, гледай ти, как времето тъкмо тук е намерило пролука, за да тече! И като гледам как тече, ми се иска да възкликна: «О, колко весело и как щедро времето тече!»

*Йордан Радичков на 65 години!
Редакцията на сп. «Хемус»
най-сърдечно поздравява юбиляра
и посвещава настоящият си брой
на неговото творчество.*

Съдържание

Арпад Гьонц — Народна гротеска	3
Живее с думите като пастир със стадото си — интервю с Йордан Радичков	5
Петер Юхас — Йордан Радичков	7
Йордан Радичков — Умиване лицето на Богородица	9
Смокове в ливадите	12
Добродушните смокове	16
Посичане на смок	18
Ху-йовини	20
Глас	22
Хляб и лук	23
Много и нищо	24
Снежно поле	25
Въртиопашка	27
Йордан Радичков — Образ и подобие	29
Росица Пенкова — Тайната на перото	33
Ася Събева — Тенецът - игра с демони	35
Петър Кръстев — Разсейването на илюзията за Европа . . .	37

*С оригиналните рисунки на Йордан Радичков
и карикатурите на Радичков от Борис Димовски*

Списание се издава с материалната помощ на Управлението за националните
и етнически малцинства в Унгарската Република
Редакционна колегия: Георги Иринков – председател, Тошо Дончев – главен редактор,
Петър Петров – отговорен редактор, Александър Марков – секретар, Ася Събева,
Райна Симеонова, Светла Кьосева
Корица – Росен Русев
Оформление – Юдит Калон
Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. «Вагохид» 62. тел.: 216-1621
Годишен абонамент: 360 форинта
Единичен брой: 96 форинта
Мнението на авторите не винаги съвпада с позицията на редакцията
ISSN 1216-2590

С
КОРАЧ
РАДНИКОВ

Народна гротеска

На сцената стоят, по сцената се движат две фигури — повече фигури и говорят. Покрай ушите на другия. Целта на думите им е да докаже невъзможността да се изкаже смисълът на произнесеното. Онова, което те не могат да узнаят един от друг. Не така публиката, отбираща от приплъзгащите се думи, от многократният рекушет на значението на казаното.

На сцената стоят, по сцената се движат две фигури — повече фигури, а около тях — реквизитите на материалния свят. Реквизити с определена цел. Но от това, че ги вземат в ръка, че се намират там, където са, боравят с тях по определен начин, тази определена цел по странен начин се превръща в неопределена, в неопределима. Или в наистина определена, защото функцията им става точно противоположна на общоприетата. Така, пряко, в една друга плоскост, изразява точно дълбокият смисъл на нещата.

Горе-долу това е сценичната техника на гротеската.

Опасна техника — по един безличностен начин разкрива смисълът на взаимоотношенията между хората, между хората и предметите. Или липсата на такива. Като ножът на хирурга.

Който не борави уверено със скалпела, да не го взема в ръце. Който го ползва с професионално разбиране, така да е: може да покаже нещо, невидимо по традиционен път.

Скалпелът не признава чувствата. Това навярно е така, защото персонажите на гротескната драма рядко са личности със строго определен образ и обществен статут. Връзката им с обществото е по-скоро намекната, казаното (или неказаното) от тях има общ характер.

Особено рядко е героите на една гротеска да бъдат селяни, и то не хитроватите-простовати герои на селските комедии, стилизираните персонажи на народните пиеси.

А героите на двете гротески на Йордан Радичков — «Суматоха» и «Януари» са селяни, истински днешни селяни от българското село — носители на традицията и в същото време приемащи-отхвърлящи новото селяни.

Един от героите на «Суматоха» напразно търси заблуденото си прасе, друг иска да дере умряла лисица, защото лисицата — както казва той на всички и всички му го казват — само се преструва на умряла; изпояжда всичко и после избягва. После всички заедно тръгват на лов за кучета. Избиват кучетата на селото и им остават само бесни бълхи: тъй стигат до суматохата, но какво е това суматоха, кой би могъл да каже? Кой се кани да я изкара, качен на кокили, кой си търсимето, огромното виме, кой знаме разпуска, за да го развява в суматохата, кой пък крещи. Въодушевено? Разбира се, това не е каква да е суматоха, има си и специална градска суматоха, но за нея само са чували. Накрая на пиесата броят, като при стартиране на ракета... Кой брой, за кого? След това селяните свалят кукерските си маски и маршируват навън от сцената под звуците на марша на белите вълци.

Неподправена гротеска, единствена огромна, усмихната гримаса, и ние се подсмиваме недоразбрали, измъчено. После пробваме да осъзнаем: що е заблуденото прасе? Традицията? Кой трябва да бъде одран, за да не изпояде всичко, нищо, че изглежда умрял? Какви кучета гоним все, че да наследим бълхите им? А суматохата? Що е то? Може би революцията? Или и това, и нещо друго? Или просто липсата на ред, на сигурност? Разпадането на един начин на живот? Прииждащото ново към селото? Търсим, но не намираме еднозначен отговор, Радичков не ни го дава, надсмива ни се; казва ни всеки от нас да си създаде собствено село, кой каквото иска. Едно е сигурно: заблуденото прасе тук си е и прасе, не само символ, и лисицата си е лисица, бълхите — бълхи, конекрадецът — конекрадец. Селото си е село. Като погледнеш, селянинът тук си е баш селянин, български селяк, обществена действителност, и тази сочна, съвсем не сюрреалистична-символична, но гротескна комедия е точно за него, с неговите грижи, неосведомеността или желанието му за осведоменост, с цялата суматоха.

Защо да обясняваме? Нали най-добре разбираме, когато не разбираме. Суматохата си остава

суматоха дори и да посягаме към вимето, да се качваме на кокили, да развяваме знамена и да викаме «Ура!». Защото е суматоха. *Затова* е суматоха.

Стилът на другата пиеса, «Януари», може да бъде определен като «зимна поема». Но по смисъл и тя е гротеска. Верно, по-хомогенна, по-поетична, отколкото «Суматоха». Но също така двусмислена. Селяните, събрали се в селската кръчма са свидетели на необясними събития: тенец отнася кълвача на Сусо, но го връща обратно, за да го отнесе после отново. Петър Моторов, който дори не се показва на сцената, преминава пред кръчмата на звънтяща шейна, за да се върнат само конете с пушката на Моторов на седалката на шейната и с един убит вълк до нея. Къде изчезва Моторов? Кой е сложил убития вълк на шейната? Селските пияндета един по един излизат, за да разкрият загадката, но всеки път вместо тях се връща по един убит вълк и същата пушка, но всеки път с един куршум по-малко. Накрая Сусо изпраща музиканти срещу вълците, уверен, че шестима и с голи ръце биха се справили с един вълк. Ако ли пък не, ако пак се върне само шейната, ще отиде той и ще разбере що става. После се връща само шейната. Сусо, сякаш съобщава велика тайна, казва на публиката: — Чухте ли?... Пристигна шейната и ни чака отвън!... Шейната дойде за нас, шейната, казвам, шейната дойде за нас!... Не чувате ли?!...

Това смъртта ли е? — пита зрителят. Дали тази поема не е всъщност за безсмислеността, за непроницаемостта на живота? За непобедимия дори с общи усилия край, за тленността? Които, въпреки всички хитрини не, могат да бъдат измамени? Които не могат да бъдат опитомени дори от из-

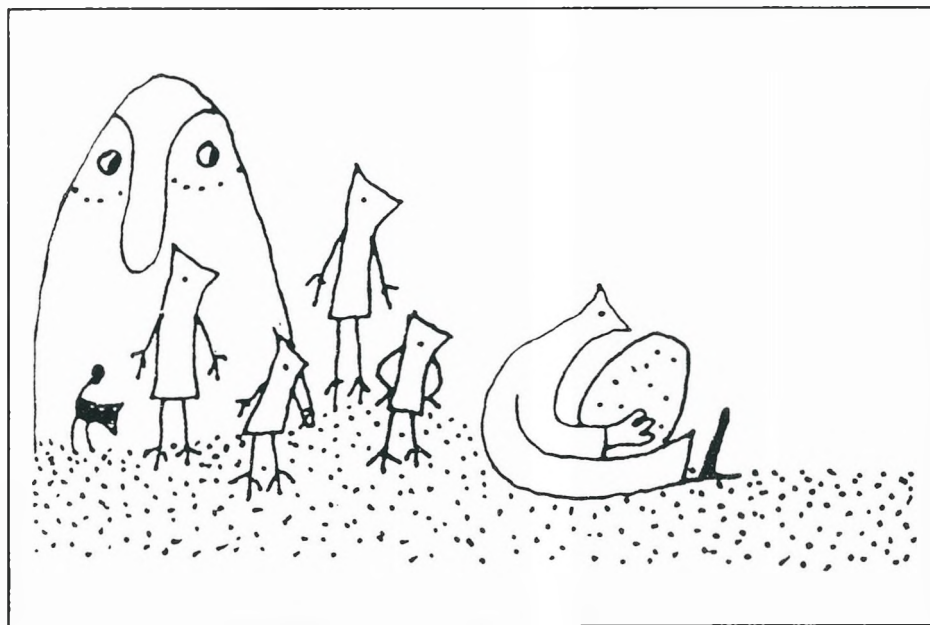
куството (шестте музиканти)? Пред които всеки се изправя сам? Необяснимото, за което селяните търсят непонятни и безсмислени обяснения, като тенец и жироскоп, за които дори не знаят, какво означават? Или Радичков просто ни дава една нова народна приказка, извираща от живата традиция, за собствено удоволствие и за наше изумление? Превръща и нас, зрителите от двадесети век, в наивни и учудени селяни, заслушани в приказка?

Как прави той тази магия? Защо не оставаме *извън* пиесата, като зрителите на повечето гротески, когато пиесите се обръщат към разума, не към сърцата на зрителя? Може би, защото самият разказвач е живо цяло с героите на гротескната си приказка, самият той е герой? Тези модерни селски гротески са израстнали непосредствено на почвата на народната култура. Радичков не *реконструира* това, което изобразява. *Изживява* го — но го изживява като модерен европейски писател. С уверена естественост сглобява елементите. И където е необходимо, използва модерен материал.

С уважение към изискванията на съвременната литература.

Не зная, дали в Унгария ще бъдат показани «Суматоха» и «Януари». Честно казано, не съм уверен. Според нагласата си, театралният ни бранш, а вероятно и публиката, има предпочитания и вкус към по-кротки жанрове. Сред гротеските също харесваме по-обикновените. И новото да е по-предъвкано. Пък и средата на Радичков е прекалено позната, за да бъде екзотична, но достатъчно чужда, за да я приемем като разбираща се от самосебе си. Жалко!...

превод: Александър Марков

Живея с думите като пастир със стадото си

Разговор на Дьорд Сонди с Йордан Радичков

Последната Ви за сега книга от тази година е с шарена корица: «Малки жабешки истории». Последното Ви интервю, дадено за унгарските читатели и слушатели е от 1990 г. Бих искал разговорът ни, въпросите и отговорите да тръгват от тези факти.

Преди четири години говорихте метафорично за родното си място, за босите римски вампири, за християнските, за турските — за трите гробища във Вашето селце Калиманица — за «кладенеца на времето».

— Когато на попвата лъжичка ѝ порастват крака, тя излиза на брега, на сушата, но не се отдалечава много от водата, мога да кажа, че и аз не се отдалечавах кой знае колко много от този кладенец на времето. Човек трябва да се държи за нещо, ако иска ветровете на времето да не го отвеят.

— Жабите от тези ли попови лъжички пораснаха? Ще Ви помоля да споделите и за държането (за нещо) и за ветровете — от четири години насам?

— Жабите пораснаха, сега стоят на брега на блатото и се чудят къде са изчезнали опашките им, когато бяха попови лъжички... Ние, у нас тук на Балканите, подобно попвата лъжичка се държехме за опашките си, но опашката за тези четири години изчезна и сега приличаме на стара и пъпчива жаба, застанала на брега на блатото. Ветровете на промяната преминаха над страната ни, вдигнаха прах и утихнаха. Сега всички чувстваме как пясъкът скърца между зъбите ни, тънем в очакване и униние.

— В изминалите десетилетия българските писатели създадоха важни творби с иносказателни форми. Жабни, свраки, врабчета, кучета, коне, хлебарки, змии и верблуди и круши, дървета, хмел, луда трева — цяла енциклопедия от флора и фауна. Обичате ги. Ваши литературни герои са. Вие. Ние. Мимикрия ли е това?

— Всичко, което Вие спомнавате е част от нашия живот. То не е мимикрия. Човечеството и природата винаги са се преливали едно в друго, оплождали са се взаимно, обогатявали са се. За

съжаление днес ние се отдалечаваме от нашата майка — природата и постепенно губим своите жизнени сокове.

— В един стар Ваш разказ, «Как така», жабата се обажда все с «как така, как така». Убиват я. Сега това «така» е... как?

— Имаше една жаба преди години, която живееше в локвата пред жилищната кооперация и все подвикваше нощем: «Как така?» Това изнерви живущите, една нощ някой уби жабата и настъпи тишина. В тишината хората започнаха лека-полека да се заслушват и да очакват жабата отново да попита: «Как така?», но никой вече не питаше живущите... Сега наистина никой вече за нищо не пита, нито се очудва, все едно, че сме умрели! Е, как така!

— Новата Ви книга била предназначена за деца, както преди време «Ние врабчетата». Нали и ние сме деца, всички ние?

— Най-новата ми книга се казва «Малки жабешки истории», тя е за деца. Но понеже всички ние, възрастните, преди да пораснем сме били деца, мисля, че жабешката книжка е колкото за деца толкова и за възрастни. Жалко е, че забравяме, че сме били деца.

— При К. Павлов кошмарно пиле изхвърча от пулса на раната, «толкова кошмарно, че дори ОНОВА се дръпва уплашено...» В «Ние врабчетата» кукувицата е шпионирана от пешеходеца, така също и от онова нещо. «Ние мислим, че то също шпионира», казвате. Кое е то? Кое беше?

— Нас наистина нещо ни наблюдава. Какво е ОНОВА нещо обаче, не зная. Може би Бог, ако го има, може би нашата съвест, ако я има, може би нашите приятели и най-близките на сърцето ни хора — ако ги има.

— Вашите думи братски се потупват по рамо, най-малкото. Прегръщат се. Ала са нерядко и немили-недраги. И те ли са живи? Те са Ви също герои.

— Живея с думите, както овчарят живее със стадото си. Обичам ги, всяка сутрин ги изкарвам на паша, но понякога такъв съклет ги хваща, че забиват муцуни една в друга и не помръдват. Така

се забива стадото овце, когато пладнува на някоя сянка, няма сила която би раздвижила овцете в жегата. В някои дни, когато на душата е прохладно и леко, думите се разстилат нашироко, във ветрило и тръгват бодро пред пастиря. Тогава се пише леко... Някои думи ние преуморяваме от прекалено честа употреба. Най-уморената дума у нас сега е думата «демокрация». Тя стои като слънчасала на българското пладнище, сумти и подсмърча и ни гледа доста безразлично с овчите си очи.

— *Кой е Йордан Радичков — за себе си? (И: Съзерцател? Живее в далечни и бъдещи спомени?)*

— Роден съм в 1929 година в село Калиманица, Берковска околия. Селото ни имаше сто къщи и петстотин жители, двама ковачи, две воденици, римско, турско и християнско гробище, златоносна река Златица, където златари плавеха злато — занаят, останал от старите римляни, отглеждаха се много биволи, с тях лятно време се превозваха парните локомотиви за вършитба и вършачките «Никола Фехер», във всеки селски кладенец живееше по непознат колко водни вампири. Мисля, че с водни вампири сме на първо място на глава от населението. Когато река Дунав замръзнеше, по леда откъм Карпатите и Румъния у нас преминаваха бели вълци. Долитаха карпатски орли през зимата и с часове стояха неподвижно на някоя снежна могила. Те бяха като пастири на ветровете.

— *От романа Ви «Ноев ковчег» бяха извадени сто страници, а именно блестящата Ви пиеса «Образ и подобие». Говорете за нея, разкажете за съдбата на книгата, на пиесата, споделете радости и мъки относно пиесите Ви.*

— Книгата «Ноев ковчег» бе цензурирана, сега излезе пълният текст. Всичко това бе глупост, защото както и да цензурираха книгата, все нещо от нейните идеи оставаше... Мъките около пиесите бяха малко, повече бяха радостите, или поне радостите помня по-дълго време.

— *Фолклор, гротеска, повторения... Моля, тълкувайте тези думи.*

— Всеки човек черпи от митологията, но заедно с това и нещо притуря. Чрез фолклора и митовите някакси по-добре си обяснявам света, той е по-богат и по-интересен.

— *«Оградите паднаха, но го няма овчарят» — сте дали заглавие на интервюто Ви отпреди четири години. В средата на 1994 година всеки е пастир на себе си ли? Пазете верите си, мислите си?*

— Истината е, че оградите паднаха и ние се почувствахме като стадо овце, което изведнъж се

оказва на открита ливада, но не смее да тръгне наникъде, защото по навик чака да се появи пастиря и да го поведе с гегата си. Близко половин век у нас се работеше много усилено за формиране на стадно чувство и създаване на стаден инстинкт. Това стадно чувство дълго време ще ни тежи като воденичен камък на шията... А дали всеки е пастир на себе си ми е трудно да кажа! Мислите са нерадостни, човек не ги следи с много голямо удоволствие. Вярата е недостатъчна, животът у нас почти не се придвижва, той само се разрушава, обеднява, става все по-груб и по-неуютен. Тъй както нещата вървят, в скоро време ще заприличаваме на стара мома, която все повече погрознява и като се погледне сутрин в огледалото, възкликва: «Не ща се мале ма!».

— *След като сте писали книги за Скандинавия, за Сибир, писали сте по радичковски за пътуванията си по тези места, бихте ли, след малко скитане из унгарските «пустенски дебри», нарисували и унгарския пейзаж? Въпросът е риторичен, вероятно. Чакаме Ви в Будапеща. Нашата будапещенска джунгла с дву- и многокраките ще Ви вдъхновява ли, дано?*

— В Унгария съм бил много-много отдавна. Будапеща остана красива в спомените ми, вероятно поради това, че е разположена на двата бряга на Дунава. Пътувал съм малко из страната, пейзажът не е особено податлив за рисуване. Има много силни ветрове и ми разказваха, че в унгарската пуста няма камъни, и че ако ви нападне куче, не можете да намерите камък, за да го замерите с него или да го прогоните. Познат метеоролог ме убеждаваше, че от всички страни Унгария е най-благоприятната за метеорологически прогнози, че каквото е времето на север, такова и на юг, каквото е на запад, такова ще е и на изток. В България, ако в едно село вали дъжд, в съседното грее слънце, ако в един град е прохладно, в съседния е непоносима жегата. В България каквото и да предскажат метеоролозите, излиза обратното. Това до голяма степен е формирало и характера ни, особено характера на политиците. Времето и политиците у нас са непредсказуеми.

— *Освен българското издателство «Хемус», което сега издаде «Малки жабешки истории», и в Будапеща съществува «Хемус» — списание «Хемус». Какво е мнението Ви за него?*

— Запознах се със списанието, хареса ми и се радвам, че в Будапеща имаме такова духовно огнище. За съжаление тук, в България нямаме такова изискано издание, каквото е «Хемус».

София, юни 1994 г.

Йордан Радичков

Всеки писател излиза «от наметалото» на някой негов предшественик или съвременник и след това започва да търси, да изследва нови и по-нови възможности на изобразяване и начини на изразяване, да открие себе си и да се освободи от пасърчаващото и сковаващо въздействие на учителя си. Малко са тези обаче, които успяват да намерят автентичния начин на виждане и неповторимия личен тон. Йордан Радичков е сред малцината от тях. Във всяко отношение е автентичен писател. Единствено прилича може би на младия Гогол, но и Гогол не го стимулира към подражание, а му въздейства освобождаващо.

Роден е на 16 октомври 1929 г. в Калиманица. В родното си село е завършил основно училище, а средното си образование в Берковица, в скрит малък градец, намиращ се в един живописен кът на Балкана. Кариерата си започва като млад кореспондент на централния младежки вестник «Народна младеж».

В началото на творческия му път съчиненията му по нищо не се отличават от трудовете на съвременниците му. Тогава в тях липсва тази особеност на автентичност на начина на виждане и изразяване, която го прави днес най-открояващата се личност на българската литература. В края на 50-те години обаче, по време на интелектуалното обновление на българската литература е сред първите, отхвърлили тясно скроената и разпукваща се униформа на схематизма.

В разказите му няма и следа от еднопластовостта на едновременно схематична литература, на догматичната завършеност и затвореност. В съчиненията му безспирно се преплитат и преливат от едно в друго доброто и злото, действителното и нереалното, светът на мечтите и реалността, комичното и трагичното. В кълбото от преплитания се мисли, настроения и чувства границите на естествените обществени, етични и естетични явления често се размиват и така в новелите му понякога е по-силно настроението на случките и атмосферата на спомените, отколкото осезаемата действителност. От действителността в повечето случаи изобразява само толкова, колкото е отразе-

но в съзнанието на героите му, вградени в неподредения ход на капризно свободната асоциация.

От изкусната пластичност повече обича свободната и алегорично многозначителната асоциация. Начинът му на изобразяване, който е толкова чувствителен за противоречивостта, променливостта и относителността на естествените и психологични явления обича неочакваното, далечните и особените асоциации. Поставя един до друг лица, предмети и явления, които биха били въобще чужди и несъвместими според по-статичните и категоричните художествени принципи. В най-добрите му съчинения, обаче, капризно свободните и разпръскващи се асоциации са подредени и обхванати от някакъв силен центричен смисъл или настроение, защото в разказите му подсъзнателното и техническите елементи на сюрреалистичното изобразяване на вътрешния свят получават нов смисъл и съдържание.

Не художественият реализъм се разтваря и изпарява в обкръжението на действително и нереално, на свят от мечти и реалности, на действителни и полудействителни образи, а обратно: в неговия специфичен му начин на изобразяване се разтварят струващите ни се нереални моменти на сюрреализма.

Радичков е прозрял, че диалектичното схващане за изобразяване на времето му предоставя нови възможности и отхвърля втрещеното обвързване на времевия вид. В своите разкази той си спомня и предсказва. Прави различни и подредени един след друг едновременно късове от време. И понеже с радикалното обръщане на времевия ред на случилото се не разкъсва на неразбираеми части процеса на историята, а съединява такива частици от живота, които във времето са далече една от друга, но си принадлежат, е способен в пределите на един кратък разказ да затвори десетилетия за българското село. Хора и събития са подредени в такъв паралелен ред, че читателят едновременно преживява миналото и съвременното на българското село.

Това е храбър начин на изобразяване, който весело отритва всякакви етически правила и нор-

ми, не познавайки никакви забрани. Този модерен начин на изобразяване, обаче, крие в себе си и определени опасности. Където една пластично изобразена фигура, центрично привличане на драматичното положение не създава противовес на центробежната сила на разпръскващите се свободни асоциации, на подсъзнателните конвулсии и на други анархизиращи фактори, там става самоцелно капризното свободно буренясване на асоциациите и в хаоса на чувствата, картините и асоциациите разумът и водещите мотиви на живота на героите му са неспособни да създадат ред.

Особен елемент на светогледа и светоусещането на Радичков е всеобхващащият хумор. В разказите му светът е пъстър и подвижен, тъжно весел и весело тъжен, вечно нов и изненадващ. И в същото време някак си е прост и интимен. В изобразяването му няма нищо монументално, величествено и патетично. Не се стреми да уголеми фигурите си, не прави от тях изключителни герои или жертви. Ироничният му поглед разкрива всичко, което изглежда празнично и монументално.

Хуморът му, приближаващ се до гротеската, не е саркастичен, а е невинен, почти доброжелателен, но горко му на онзи, към когото се насочи. Народните вярвания и суеверия, мистичните и фантастичните създания на народната фантазия привличат Радичков. Съчиненията му са разнообразни и многоцветни као самия живот. Хармонията, обаче, между фигурите и ситуациите винаги е свършена и тази хармония не се разваля, а се допълва от специфичния му стил, който използва средствата на модерното писателско майсторство.

Най-главната му добродетел навярно се крие в това, че пише за такива неща, които е опознал и преживял във възприемчивото си детство, за такива фигури, с които не го е срещала бягащата случайност, а в чиито духовен свят е могъл да вникне. Не познавам нито един съвременен български писател, който по-дълбоко и по-убедително би изобразил чувствата и света от мисли на българския селянин, както Радичков.

превод: Адриана Петкова

Умиване лицето на Богородица

От всички месеци на годината най-българският месец е януари. В ума си го изписвам с главна буква, както с главна буква се изписват имената на хората, на планините и реките, на моретата и боговете. Ние, българите, си нямаме национално дърво, както например някои европейски народи имат за свое дърво дъба, гърците имат маслинено-то дръвце, ливанците — кедръа, русите — нежна-та бреза, а канадците са взели кленовия лист за своя емблема. И национална птица си нямаме. Новозеландците си имат птицата киви, французи-те имат петела, индианците — гарвана, а други народи стоят под покровителството на едноглави и двуглави орли.

Ако отделните селища трябваше да имат гербове, както например София има свой герб с надпис, мисля, че родното ми село, а дори и цяла Северозападна България можеше да има за свой герб свраката. Картината на родния ми край ще е непълна, ако в нея отнякъде не наднича любопитната и миловидна сврака. Когато прабългарите дошли в моя роден край, то за да ги посрещне и приветства първа от гората се е появила свраката... Човекът идва отдалеко, но да не забравяме, че свраката идва от още по-далеко, че произхожда от древни влечуги отпреди двеста милиона години и че и до днес притежава някои от техните характерни белези, като например змийските люспи с които са покрити краката й... Но как българинът ще взема за своя емблема свраката, когато не само че не я зачита, но дори я преследва, трепе я, унищожава гнездата й и много често можем да видим как под стряхата на нечия плевня или кош за кукуруз виси обесена сврака, за да плаши другите свраки. България е пълна с обесени свраки!

Абсурд е да се помисли, че българинът може да вземе за своя емблема свраката, още повече днес, когато в Народното събрание се водят нескончаеми спорове дали герба ни трябва да има корона, една или три да са короните, или да е гологлав и да има само изписан силен девиз. От всичко мисля, че на нас най-ни допадат силните девизи като: «Стани, стани юнак балкански!», «Свобода или смърт!», «Смърт на фашизма!», «Мамка му и пра-

се!», «Бий врага!» и други подобни глаголниости. Когато се развеселяваше, писателят Емилиян Станев разказваше, че в град Елена преди войната имало един кмет, който след юнашко увеселение в казиното, заедно със своите помощници стигнал до идеята за девиз на градеца по подобие девиза на град София, а именно: «Хубав живот не дотяга!» Емилиян наричаше себе си «търновски болярин и еленски чорбаджия», защото е роден във Велико Търново, а е живял в Елена и харесваше много девиза.

Когато обаче общинарите изпращат в областната управа своето предложение, то от там вместо одобрение на девиза пристига телеграфическо уволнение на кмета и така и до ден днешен градеца Елена остава без свой девиз... Емилиян често си повтаряше въодушевено началния стих на стария химн: «Българии мила, земя на герои!». При всяка глупост, проявена от страна на управляващите и при всяка тяхна дивотия (а то се случваше твърде често), той възкликваше с всичкото си въодушевление и язвителност: «Българии мила, земя на герои!».

Най-много ненавиждаше мазниците и казваше, че в България трябва да се открие музей на мазниците. Когато някой мазник умре кожата му да се одира, да се напълва със слама и да се окачва в музея. Имаше и други оригинални идеи, обаче тоталитарното управление не позволяваше тяхната реализация.

А «Хубав живот не дотяга!» не е никак лош девиз, напротив. Мисля, че той много би допаднал днес и на нашите народни представители. Те очевидно са притеснени от изписаното върху фасадата на Народното събрание: «Съединението прави силата». Това пусто съединение постоянно ни притеснява и убива като че ли краката ни са четиридесет и втори или и трети номер, а пък всички ние сме обути в номер тридесет и девет... Ето къде обувката стяга и нашите народни представители, за това те не могат да стигнат до единомислие относно герба, понеже обсъждайки герба мислят за обувката.

Но нека не пагазвам в тези обществени води

защото човек изведнъж може да попадне в дълбоко и да потъне като ралник, както мнозина потънаха по невнимание без да оставят следа подир себе си и да се обърне към предмета на моя разказ, а именно — умиване лицето на Богородица.

Всяка година на деветнадесети януари — Богоявление — мама ме събуждаше рано. Трябваше да се облека бързо, да взема домашната икона на Богородица с младенеца, едно калайдисано бакърено котле и да ида на селския кладенец, за да измия лицето на Богородица. Това се правеше от уважение към иконата и за здраве. Ако мама ме събуждаше рано, правеше го, за да бъде пръв на кладенеца. А щом си пръв, то естествено е и пръв да бъдеш забелязан от божата майка и пръв да получиш нейното благоволение. Бях тръгнал вече на училище, учех в първо отделение и знаех молитвата «Отче наш».

Живеехме в края на селото. Зад нас започваше заснежената гора. Когато излизаш на улицата, в една ръка с иконата, а в другата с калайдисаното бакърено котле, заедно с мен по пъртината тръгваше и кучето ни. Бе едро каракачанско куче, вълкодав, с железен нашийник с остри метални шипове. Селото тънеше в сняг, къщите и плевните бяха загуглени със сняг, прозорците на много от къщите още светеха, едва-едва се развиделяваше. Пъртината беше дълбока и тясна, ако кривнех от нея, потъвах в снега до гърди. На някои места подтичквах, снегът под краката ми поскърцваше, кучето излайваше и също започваше да подтичва. Нямаме представа колко е хубаво човек да стане рано и да тръгне по пъртината заедно с кучето към селския кладенец, пръв да извади вода и да умие лицето на Богородица.

Самият кладенец стои и чака да дойде някой и да го събуди. Геранилото е заскрежено, заскрежена е високата кобилица, кофата за вода, както и синджира. От геранилото се издига тънка пара, сякаш кладенецът диша. Улавям увисналата във въздуха кофа и започвам да я спускам надолу. Кобилицата се размърдва, навеща се бавно прилична на голямата сива крачеща чапла. Кофата се удря с шум във водата, разплисква я и потъва. Да се издигне кобилицата нагоре е също тъй леко, както и да се спусне. Кофата се блъска в степените на кладенеца, разплисква звънко вода и миг по-късно е в ръцете ми.

Закрепям я върху геранилото, загребвам вода с шепи и измивам с нея иконата. Повтарям това три пъти. Оставям иконата на снега и наплискам лицето си.

Кучето клечи на пъртината, гледа какво правя. Изливам останалата вода в котлето. Тя прелива и попива бързо в снега.

Изтривам ръцете си в панталонките, пъхам ги под мишниците, за да ги стопля. Празната кофа се люлее леко над димящия кладенец, кобилицата

и тя съвсем леко се полюлява и поскърцва. Жива душа не се вижда по пъртината. Прозорците на къщите продължават да мъждукат, утрото едва-едва е отворило едното си око, от комините се източва и се вие тънък дим, сякаш чрез него селцето изпраща своите молитви към небето. Вземам останената върху снега икона, прекарвам ръка по лицето ѝ. То е заскрежено от студа, скреж има и по Младенеца. Изтривам ги с ръкава на палтенцето си и тръгвам по обратния път като гледам да не разплискам водата от котлето. Кучето също тръгва с мене.

На връщане вървя по-бавно, защото внимавам с котлето. Когато ръцете ми замръзнат, спирам, за да ги стопля. Котлето оставям в краката си, а иконата — върху снега. Духам в шепите си, трия ги, пак духам, и гледам дали не се задава някой човек или нещо по пъртината. В края на пъртината виждам снежната гора. По някое време ми се струва, че тя сякаш шава и се движи като жива. В селото се говореше, че дните преди Богоявление са езически и нечисти. Те са некръстени дни, за това през тях могат да се срещнат всякакви караконджули и вампири, самодиви и драколи. Най-често те се срещат в усойните и затънтени долове, мъртвичавите места, изоставени кладенци, както и на местата, където жените изхвърлят сапунливата вода. Понеже споменавам заснежената гора, ще отбележа, че тя се простира на север от селището ни. Може да се каже, че е езическа и некръстена, нито един оброк няма откъм тази страна. Оброците ни са на юг и на изток, на припечни места. Това са приветливи християнски места. Нивите и орниците там са покръстени. Част от тях са превърнати в пчелини, защото пчеларите тъкмо по тези припечни места изнасят кошерите си.

Макар че къщата ни бе на северната, ако може да се каже некръстена още страна на селището, ние имаме иконата на пресвета Богородица у дома. Освен нея живеехме заедно и с една стара Библия с кожена подвързия, оставена от дядо ми, както и с една тънка апокрифна книжчица «Ходене на Богородица по мъките», която неделен ден мама четеше. Дядо ми бе иманяр, църковен псалт и живя сто и четири години. През дългия си столетен живот е имал много срещи с нечисти сили и самодиви из гористите долове и бранища. Най-много казваше, че се срещат в загадъчната и обгърната с тайнственост Петлова чука. Петлова чука е навътре в гората, вълче вървище и самодивско игрище, място за лисичи и самодивски сватби. Ако самодивска сватба подбере със себе си някой християнин (обикновено овчарин от околните колиби или мливар от водениците), то тя го мъкне със себе си къде ли не, съблазнявайки го по най-различни начини. Най-често съблазняват християнина с бъклица вино. Ако отпие от бъклицата — се напива и загубва паметта си, а

ако се прекръсти преди да отпие, то самодивската сватба изчезва, а горкият човечец вижда, че вмес-то бъклица държи в ръцете си конска глава. В този миг той чува, че откъм Петлова чука кукурига петел. Това кукуригане е спасително... По българските земи има много такива места, обгърнати с тайнственост. Те възбуждат човешкото въображение и нерядко са обект на иманярски търсения или са свързани с търсенето на загадъчни знаци.*

И като си мисля за Петлова чука, разположена навътре в заснежната гора, чувам как откъм нея се обажда петел. Кучето изглежда, че и то чува кукуригания петел, защото изтичава напред по пътрината, спира се и стои загледащо към гората.

Петелът изкукуригва още веднъж. Няколко петли от махалата се обаждат, за да дадат знак, че са го чули. Кучето пролайва, размахва опашка и се връща назад.

Оглеждам пътрината зад себе си, виждам заскреженото геранило с кобилицата, затрупаните със сняг къщи и като вземам иконката и котлето, тръгвам по пътя си. За първи път чувам петела на Петлова чука, но не изпитвам страх. Иконата на Божата майка ме изпълва с кураж, тя ме пази и ме закриля... Като изгазвам снега и стигам до дома, мама отваря вратата, обгърнатата от облак пара. Тя взема иконата от ръцете ми, почва да се кръсти и да целува ту иконата, ту мене. Баща ми ме туря до бумтящата печка да се стопля, а аз му разказвам, че съм чул петела на Петлова чука да кукурига и да гони нечистите сили. «Ами!» — възкликва баща ми и ме погалва.

Мама окачва иконата на източната стена на стаята и се прекръства. Богородица сякаш светва с умитото си и чисто лице. Тя изпълва със светлина стаята и разпростира благодатта си върху простата селска подредба. В нощвите под нея, увити в месали, втасват и набъбват обредните хлябове, омесени за Богоявление. Наблизо проблейва захлупено под кошле агне, а в срещуположния ъгъл мъти насадена в полога квачка. Дори мишките, тръгнали на връх Богоявление да крадат царевич-

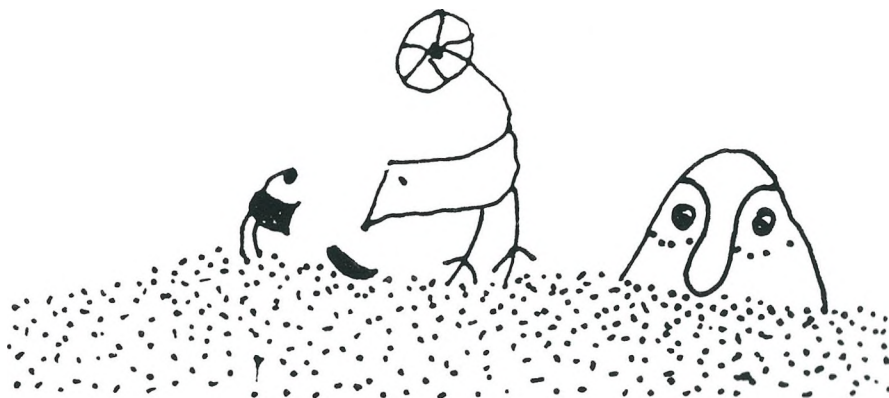
ни мамули и орехи по тавана, гледат да стъпват на пръсти и да вдигат по-малко шум.

Отвсякъде струи богобоязливост.

По някое време по улицата край нас минава съседът ни Иван Герасков, натоварен с кошле. Вътре в кошлето се поклаща петел. Съседът ни е ловец, човек пълен с всякакви умения, лекува болести и рани по добитъка като ги маже с червива вода (карбол). С баща ми се разговарят и аз разбирам, че кошлето върху гърба му представлява лисичи капан. Ловецът е сложил предния ден петела в капана и го е отнесъл привечер на петлова чука, да преседи през нощта. Той разказва на баща ми, че Петлова чука е лисиче място и че лисиците там се събирали да бесуват. Кукуригайки през нощта, петелът примамва лисиците. На сутринта човекът отишъл на Петлова чука да прибере капана с петела, но за съжаление тази нощ лисица не се хванала в капана. «Все някой ден ще се хване!» — казва баща ми окуражително, а съседът отговаря: «Няма начин да не се хване!».

Баща ми почерпва ловеца с цигара, двамата стоят в снега, пушат и си говорят като два бога, а на мен очите ми все в кошлето с петела. Ето кой е кукуригал на разсъмване на Петлова чука, докато вървах с иконата и с кучето по пътрината. И е кукуригал петелът му с петел, не за да гони нечестивите сили и бродниците откъм езическата страна на селцето, а да примамва бесуващите лисици!

* Като пример тук може да се посочи дупката край село Царичина, която през последните четири години наши генерали много усърдно копаха. Понеже цели петдесет години нямаше война, генералите не успяха да се прославят на бойното поле и се съклетисаха, то те решиха да се прославят на Царичинна дупка като копаха тайно с войската, търсейки в педрага ѝ извънземни послания, оставени от извънземни бродници. Какво остава тогава за суеверния и неук човек да поварва, че в некръстените дни от календара около нас бродят всякакви бродници! Днес суевернето се подсилва и от непрекъснатата поява на полтъргайсти.

Смокове в ливадите

Най-малката сестра на мама, тетка Анастасия, живееше на село. От нея съм слушал една доста интересна история със смокове, която по-надолу искам да разкажа, надявайки се, че тя ще бъде интересна не само за мен, а и за читателя.

Всяка година, когато липите започват да цъфтят, тетка Анастасия отива заедно с една своя съседка (Черната Станка) да бере липов цвят. Най-много липов цвят има в местността «Липовец». Там расте много липа и когато дърветата започнат да цъфтят, от тях се разнася такъв силен аромат, че човек ходи като замаян, а пчелите, както летят, се преобръщат и падат по гръб върху тревата. Местността е хълмиста, обрасла с горички, пълна е със свраки и кукувици. Но докато свраката обича да хвърчи и да се развява, за да бъде видяна от всички, то кукувицата живее скрито, потайно, малцина са я виждали, повечето хора са чували само гласа ѝ. Тя не обича да бъде гледана, иска да бъде слушана.

Някога наоколо е имало овчарски колиби, от тях са останали само порутени зидове, обиталища на невестулки, на пепелянки и смокове. Срещат се сивият и ливадният гушер, а най-често може да се види големият и красив зелен гушер как обхожда зидовете като хазяйн, или стои неподвижно и наблюдава, дишайки шумно през поздрите си. Клепачите му ту се спускат, ту се повдигат многозначително. Цялата му поза изразява сладострастие. Зимният си сън големият зелен гушер прекарва сам или с други гущери, а понякога зимува заедно с пепелянката. Защо спи с пепелянката — не зная. С какво ли една пепелянка може да привлече големият зелен гушер, за да прекарат прегърнати целия зимен сън, това само един господар знае!

В дъждовни години в местността «Липовец» растат всякакви гъби. Най-често се среща манатарката, по-рядко булката, наричана още и яйчанка, поради това че прилича на яйце и пачия крак (жълтурка). Има и още една гъба — лютица. Нея най-много я беряха циганите. От една кошница лютица и една кошница охлюви циганите правеха царско ядене. Казваха на гъбата млечница, защото

при откъсването пуска обилно бял млечен сок. Мама съветваше тетка Анастасия да бере и гъби лютици и да ги готви по един много старовремски начин, който тя помнеше от своята майка, а именно — да ги попарва с вряла вода, за да излезе от тях лютивината и да ги запича под добре напален връшник в подница. Изпечената под връшник лютица надминавала по вкус агнешко печено, казваше мама, обаче тетка Анастасия не се доверяваше на мамините приказки и не само, че не береше лютицата, ами отбягваше и останалите едливи гъби. Имаше страх от гъбите, все ѝ се струваше, че по погрешка може да откъсне и някоя отровна гъба, която на село наричаха змийска. В нашия край се ядяха малко гъби, доскоро не се ядеше и манатарката.*

В «Липовец» има кладенче със същото име и няколко пчелина със синкави дъсчени кошери. Пашата за пчели наоколо е богата, освен липов мед събира се и ливаден мед. Тясна пътека се вие и спуска към кладенчето в дола. Водата е студена и пивка, наоколо постоянно хвъркат водни копчетата.

И така, един ден тетка Анастасия, заедно със съседката Черната Станка, която носи под полата си вързан на голо старовремски железен ключ и отвреме-навреме се заголва да види дали ключът е на мястото си, отиват в «Липовец» да берат липов цвят. Там, на една поляна те заварват някой си Цино от съседното село Камена Рикса. За да не се катери по дърветата и да бере горе в тях липов цвят, Цино бил отсякъл един голям клон, седнал удобно край клона и берял от него липов цвят, трупайки го на купчина пред себе си. Двете жени поздравили любезно, Цино също тъй отвърнал любезно на поздрава, кимайки им с глава. На жените направило впечатление, че Цино бил отдавна небръснат и че каскетът му бил тъй силно нахлупен, че стигал почти до веждите, а очите му били дълбоко вкопани, като на залежал се болник. В края на поляната, до сами гората, стоела до колене в трева сива юница и гледала към тях. Жените сметнали, че юницата е на Цино и че я довел със себе си на паша.

Тетка Анастасия и съседката ѝ подминават Цино от Камена Рикса и юницата му и почват да берат липов цвят недалече от тях. Като по-висока тетка Анастасия стига високите клони, хваща ги и ги навежда надолу, за да може и съседката ѝ да бере от тях. Когато обират липовия цвят по така наведения надолу клон, пускат го, той отскача шумно нагоре, удря другите клони, цялата липа се разтърсва и изсипва пчели и меден прашец от себе си. Стресната от шума, юницата на Цино от Камена Рикса спира да пасе и гледа дълго двете жени с щипка трева в устата си.

Така, от клон на клон и от дърво на дърво двете жени почти напълват торбите си с липов цвят. И тъй като става топло и ожадняват за вода, те оставят торбите с липовия цвят и решават да слязат по пътеката до кладенчето в дола да пият вода и да се понаплиска. За всеки случай вземат и по една тояжка със себе си. И добре, че си вземат тояжки, защото още щом излизат на пътеката и почват да се спускат по нея към дола, ето че на пътеката изпълзва смок и върви право към тях. Тетка Анастасия не се уплашва от смока, ами замахва с тояжката и го удря през средата, за да пречупи кръста му. Влечугото се смотава, премята се и съска застрашително, обаче тетка Анастасия не се уплашва от съскането, ами удря където свари с тояжката и го бие докато смокът притихва. За да не стои на пътеката, тя го повдига с тояжката си и го премята върху един шипков храст наблизо.

Убитата змия обикновено се хвърля в някой храст, трънка, шипка, къпина, или върху купчина камъни. Тя в никакъв случай не се оставя на пътя или на пътеката, защото като се мине време от скелета на влечугото се разпадат змийски кости и може някой човек да ободе босата си пета на такава змийска кост. На село все още могат да се срещнат боси хора през лятото. Убождането на змийска кост е болезнено, раната заздравява трудно. Тетка Анастасия разказване, че всяко лято на вършецките минерални бани (град Вършец се намира под връх Тодорини кукли в Стара планина, прочут е с минералната си вода), та на тези именни бани идвала жена да се лекува от убождане на змийска кост. Тя се убожда на ходилото и макар змийската кост да била извадена, жената дълго време не можела да стъпва както трябва и при вървенето се забелязвало, че като върви насмива някакси на една страна и единият ѝ ханш все изпреварва другия ханш... Ето, казваше тетка, колко е лошо да се убоде човек на змийска кост!

Продължавайки по пътеката към кладенчето двете жени минават покрай порутен зид на някогашна овчарска колиба и виждат как по зида се свлича тромаво стар смок с хлътнали слабини (хълбоци), за да прегради пътя им. Съседката хвърля камък към него, но смокът не трепва. Тогава тетка Анастасия стиска здраво тояжката

си, замахва с нея и утрени и този смок. «Туй място — казва тя на съседката си — ставало много змийско!», и хвърля убития смок върху дола.

По-нататък двете жени оглеждат внимателно дали отнякъде няма да пропълзи трети смок и да излезе на пътеката. И тогава виждат как през ливадата право към тях се носи с голяма скорост смок-стрелец. В горещините смокът-стрелец така се напича на слънцето, че когато тръгне нанякъде се носи през ливадите едва докосвайки тревата с корема си. Този смок се нарича още и стрелушка, защото не върви, ами се стрелка като стрела... Първа го посреща с тояжката си Черната Станка и с такваз сила го удря още докато влечугото се носи във въздуха, че смокът-стрелец пада в нозете на жените като успява само да притупа с опашка. Понеже наблизо няма ни храст, ни купища камъни, където да изхвърлят стрелеца, жените го отместват в края на пътеката, тук Черната Станка се заголва да провери дали старовремският железен ключ е на мястото си и двете продължават да слизат към кладенчето в дола.

Тетка Анастасия разказваше, че този ден със съседката си, Черната Станка, убиват седем влечуги и ги разхвърлят по храстите и по порутените зидове на изоставените овчарски колиби, като най-дълго убиват някакъв стар смок, сляп с едно око. Едноокият смок се придвижвал държейки главата си на една страна, за да вижда по-добре със здравето си око, съскал и биел с опашка сякаш искал да наплаши жените и да не им позволи да стигнат до кладенчето. На помощ на едноокия смок се притичва и един млад, доста лъскав смок-мишкар. Като добър катерач, мишкарят пропълзва по близката дива круша, разполага се върху един клон и поклащайки отгоре глава започва и той да съска към жените и да показва раздвоения си език. В крушата се оказва, че имало скрито свраче гнездо, и че в гнездото мътела сврака. Забелязвайки покатерилия се в дървото мишкар, свраката излетява от гнездото си и надава викове за помощ. На виковете ѝ пристигат още няколко свраки, почват да прелитат от клон на клон и да крещят с всички сили. Привлечена от сврачата врява от гората се показва сивата юница на Цино, стискайки щипка трева в устата си без да я дъвче.

Едноокият смок спира да пълзи, повдига глава и втренича едното си око в жените, сякаш иска да ги хипнотизира. Те обаче не се подават на змийската му хипноза, убиват го и го хвърлят върху една къпина. Продължавайки по пътеката към кладенчето, Черната Станка се сеца и казва на тетка Анастасия, че този едноок смок те го били трепали миналата година при пчелините, че тогава на помощ им се притекли козарчета, хвърляли към смока камъни, а накрая с камък смазали и главата му, на което тетка Анастасия казва, че лани наистина били трепали едноок смок, само че на ланския смок едното око кървяло и наоколо му

се въртели оси. Най-после жените стигат при кладенчето, умиват се и пият вода. Те сядат да отпочинат на сянка, говорейки си, че друга година не е имало толкова много смокове както тази година и че може би са се събрали тука да се чифтосват. Едно време, когато наоколо освен ливади, имало и лозя, то при окопаване на лозята често-често изкопавали с мотиките и змийски яйца. Подир чифтосването влечугите пропълзявали в лозята, там снасяли и заравяли яйцата си, за да се излюпат, понеже земята била топла и рохкава. Змията не се грижи за излюпването на яйцата, тя само ги снася и заравя в земята. Децата обичат да си играят със змийските яйца, те нямат черупки и са еластични и нечупливи.

Седейки на сянка край кладенчето тетка Анастасия и съседката ѝ виждат как откъм ливадите долетяват няколко пеперуди, кацат около кладенчето и започват да облизват мокрия пясък. Подир тях идват още пеперуди, те също кацат около кладенчето и за кратко време цял облак пеперуди се струпва да ближе мокрия пясък.

(Понякога пеперудите се струпват на най-неочаквани места и трудно можем да проумеем кое ги привлича. Писателят Гарсия Маркес съобщава за разказите на очевидци, които били видяли в басейна на Амазонка стотици пеперуди накацали върху гигантска анаконда. Анакондата обича да живее близо до вода, достига на дължина единадесет метра и е най-голямата змия в света. Пеперудите обичат да кацат на странни места. Като съм скитал по лов, често съм срещал пеперуди, накацали в гората върху някой черен, полуизгнил пън, обраснал с отровни гъби или върху засъхнало калище на диви свине.)

Гледайки пеперудите, Черната Станка казва на тетка Анастасия, че тия пеперуди не ѝ харесват и че не е на хубаво, че се трупат на това място. Жените тръгват да се връщат назад по пътеката и остават много изненадани, че не виждат нито един от утрепаните смокове, разхвърляни по храстите и по порутените зидове. Няма го и смокастрелец, оставен от тях на пътеката, нито вдигащите врява свраки, а мътещата сврака лежала в гнездото си в дивата круша съвсем неподвижно и опашката ѝ стърчала неподвижно. Дали тия смокове не ги е изяло нещо? — се питат жените, обаче не могат да си отговорят, защото от опит знаят, че когато се убие смок и се хвърли върху някоя трънка, то той дни наред стои върху трънката, скапва се там или изсъхва от горещината, без никой да посяга към него.

Когато стигат при торбите си с липов цвят двете жени откриват, че Цино от Камена Рикса го няма. Край отсечения липов клон имало набрана голяма купчина липов цвят, струпана върху тревата, а над купчината се въртял и осуквал облак от ситни мушици. Тетка Анастасия подвиква: «Цино, ей Цино!», но никой не се обажда. Вместо Цино

в ливадата се появява отново Циновата сива юница с щипка трева в устата.

Сигурно е заспал под някоя сянка, казва тетка Анастасия на съседката си и двете с Черната Станка се залавят да берат отново липов цвят и да пълнят торбите си.

По някое време при тях на ливадата излизат три жени облечени като каракачанки, натоварени с големи торби с липов цвят и с дълги куки в ръце като остени, за да захващат с тях клоните и да ги навеждат към земята когато берат липовия цвят. Косите им били сплетени на тежки плитки и се спускали като змии покрай шиите и по гърдите им. Една от жените се оказва позната на тетка Анастасия, преди години били ходили заедно на дарак. Те и трите били от селото на Цино, отивали на кладенчето да пият вода. Тетка Анастасия казала на познатата жена, че Цино от тяхното село също бил тука с юницата си и берял липов цвят от един отсечен клон, за да му е по-лесно.

«Но не може да бъде!» — казала познатата на тетка Анастасия.

«Как не може — рекла тетка — като го видяхме и поздравихме! Ей тоя куп липов цвят е набран от него!»

И тетка Анастасия показва набрания от Цино липов цвят, а жените от Камена Рикса се споглеждат и познатата на тетка Анастасия казва:

«Как ма Анастасио, ще го видите вие Цино да бере липов цвят! Ми той, Цино умря още лани!»

И се засмива.

При тези думи тетка Анастасия и Черната Станка се слисват. Те виждат как облакът ситни мушици прави голям кръг над набрания от Цино липов цвят, издига се нагоре и се стопява като пушек в небето. В този миг те разбират, че облакът ситни мушици е самият Цино, който се възнася и разпилява. Обърнатата към жените сива юница, застанала неподвижно с щипка трева в устата, изведнъж се обръща и мучейки, избягва в гората.

«Може да сме се припознали!» — казва тетка Анастасия на познатата жена от село Камена Рикса с която преди години били ходили заедно на дарак.

«Че припознали сте се!» — отвърща ѝ жената от Камена Рикса и трите другоселки се упътват по пътеката към кладенчето в дола.

Тогава тетка Анастасия осъзнава и казва на съседката си, Черната Станка, че умрелият Цино от Камена Рикса дето им се яви, че бере липов цвят и пасе юницата си, всъщност е довел заедно със себе си и тези убити през годините смокове и ги е напушал из ливадите да обиколят старите змийски места. Ето поради тази причина те не можаха да открият нито един от убитите смокове, защото не са убивали никакви смокове, ами са трепали само духовете на смокове. Черната Стан-

ка се сеща за едноокия смок и за това че била казала на тетка Анастасия че са го трепали предната година в ливадите, ама тетка Анастасия оспорвала, макар че не била права. Тетка Анастасия се съгласява с нея и усъмнявайки се по-нататък започва да говори дали трите облечени като карачанки жени с дългите змийски плитки и още по гългите куки за захващане на липови клони, са истински, или и те, подобно на Цино, са дошли да надведат и напускат всякакви влечуги из «Липовец», а после да се осучат като облак ситни мушици, да се извият над ливадите и да изчезнат в небето.

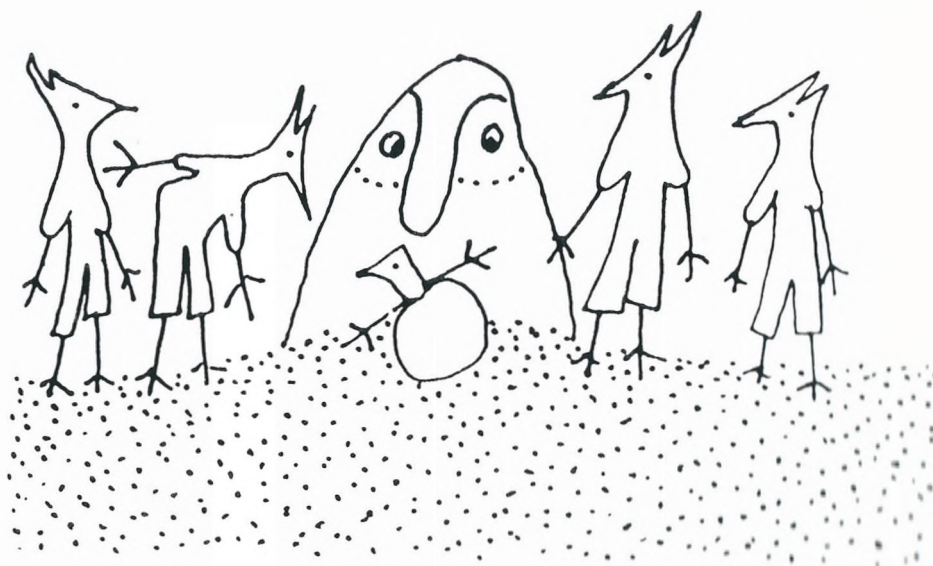
Черната Станка се изплашва, заголва се да види дали старовремският железен ключ е на мястото си и моли тетка Анастасия ако може да си тръгнат веднага. Двете жени се разбързват, нарамват торбите с липов цвят, и без повече да се помаиват, тръгват към село.

А хубаво място е «Липовец»! Нежно, примамливо, дъхаво като името си, че човек и умрял да е, ще пожелае да се върне при него да подиша липовия му аромат, да послуша жуженето на пчелите и да му се наслади. Питал съм тетка Анастасия как си обяснява появяването на Цино, на смоковете и на юницата, на което тя ми дава следния отговор: Понеже народът в нашия край се разреди и намалел, то ако срещнеш човек, гледаш да го отминеш, защото най-често се оказва непознат и странен в поведението и облеклото си. Поради тази причина е трудно когато береш гъби, липов цвят или охлюви и срещнеш някой друг да бере гъби, липов цвят или охлюви да разбереш дали

този човек е жив или като Цино е отдавна умрял. Затова ние мислим — казва тетка Анастасия — дето една част от хората може и да са живи, но може и да са умряли. Същото е и със смоковете и гущерите.

Що се отнася до Черната Станка и защо се заголва да проверява дали не се е загубил железният ключ, затова ще разкажа друг път, стига читателят да е благосклонен и да има желание да четете тези мои истории за смоковете.

** През 1992 година в родния ми, доволно затънтен край — по-затънтено нещо едва ли може някъде другаде да се види — надойдоха италиански търговски фирми и започнаха да изкупуват масово гъбата манатарка. Местните хора се разсърдиха из горите, появили се и много гъбари пришълци от други места и докато валиха дъждовете се набраха огромни количества гъби. Покрай италианците и нашите хора проявиха манатарки като възклицаваша: «Да газим ние манатарки до колена, а да не ги ядем!»... Професор Джузепе дел'Агата от университета в град Пиза ми разказваше през това лято, че брането на манатарки в Италия е силно ограничено и че за да берете гъби трябва да имате специално разрешение от властите, като гъби се берат само на тек число от месеца, не повече от два килограма и не се слагат в найлонови пликове, ами в кошници, за да може като ги носите мицелата от тях да се ръси и разпространява наоколо. Мицелът произвежда оплодителните органи. По този начин ние можем да подпомагаме оплождането, но за съжаление не го правим, па и кой ли у нас би седнал днес да се занимава с оплождането на гъбите! Ще го сметнат за смахнат!*

Добродушните смокове

В историята на човека змията присъства почти навсякъде. Още когато мъжът и жената тръгват да се разхождат из рая, в зеления листак на дървото вече ги чака змията. В много иманярски истории, заровеното в земята злато се пази от смокове, а нощем смоковете любят моми и невести. Най-големият у нас смок-синурник обикновено е добрият дух и пазител на нивата. Наричат го още голям стрелец. Такъв смок не се убива, има поверие, че който убие смок-синурник, смърт ще сполети човек от семейството му. Освен синурника в нивите, в лозята и градините живеят още пъстрият смок, красивият леопардов смок, смокът-мишкар, любител на обори, плевни и стари къщи, както и ивичестият смок, тънкият стрелец, медянката.

Случва се лете жени да се къпят в реката, скри-ти зад стари върби, но някоя от тях изписква: «Господ да ни убие, някой ни шпионира!» Жените мигновено се потапят до шии във водата и започват да оглеждат откъде може да ги наблюдават. Никакъв човек не се забелязва, само водни кончета прехвъркват и шумят с крилата си. Една по една къпещите се почват да се надигат от водата, мокри и голи и тогава съвсем близко до тях се чува как някой им подсвирква доверително. Те отново се потапят във водата, за да скрият голотите си и като продължават да се взират във върбите, най-после забелязват голям смок, който пълзи бавно из клоните и им подсвирква... Закача се! По-старите жени и тия дето са по-кокалести, опипват дъното на реката, намират камъни и замерят с тях неканения гостенин. Смокът пропълзява обратно назад и се скрива от погледите на къпещите се, но те още дълго време стоят потопени до шия във водата.

Из нивите и по полето у нас все още се срещат кичести круши. Почти във всяка круша има гнездо на сврака, а ако няма гнездо, то на върха на дървото стои сврака и оглежда околността. Често може да се чуе някой смок как подсвирква от крушата. Но защо влечугото се е качило в крушата? Ако смокът е мишкар, за него не е никакъв проблем да пропълзи по ствола на дървото и да се

разположи в короната му върху някой клон. Мишкарят е добър катерач и ако в короната на дървото има скрито свраче гнездо, смокът се вмъква в него да провери дали има сврачи яйца. Обича яйца... При празно и изоставено гнездо остава в дървото. Щом свраката кацне на върха на крушата и го забележи, тя почва да го проклиня, повиква на помощ други свраки и за кратко време крушата се напълва със свраки. Те такава голяма врява вдигат, че влечугото не издържа, спуска се надолу и в скоро време изчезва в тревата.

Понякога, появи ли се топъл вятър по пладне и задуха, оставените на сянка стомни по нивите започват да свирят. В зависимост от това колко е голяма една стомна и колко е широко гърлото ѝ, из полето се чуват ту високи подсвирквания, ту ниски и басови. Всяка стомна свири на свой глас. Напечените по синурите и из камънаците смокове, като слушат как стомните свирят, също се включват в концерта и започват и те да подсвиркват тихо и продължително. Работещите по полето и насядалите да пладнуват на сянка, слушат тихата музика и чувстват как ги докосва нещо от съвършено друг свят, от друга някаква цивилизация. Всъщност нито света, нито звуковата цивилизация са други, а са от нашето поле, от нашите синури, от лозята и нивите ни. Веднъж при лов на фазани се отклоних от групата в търсене на ранен в крилото фазан и докато газех гъстата трева и бурените край едно лозе, чух някой да ми подсвирква. Може би птицата кос подсвирква, може би смок? — помислих си и продължих по посока на подсвиркването. Стигнах до стара колиба, направена от лозини и видях там полегнала на една страна глинена стомна. Лозето бе обрано отдавна, а и колибата отдавна не бе обитавана. Полегнатата на една страна стомна изглежда, че бе изоставена от своя стопанин, захвърлена като нещо вече непотребно. Но стомната продължаваше да тъгува за стопанина си, за туй, задухаше ли вятър, изпращаше към него нежните си позивни.

Нагазим ли лятно време в неожънната житна или овесена нива, може да срещнем там кожата на някое влечуго. Такива кожи има разхвърляни

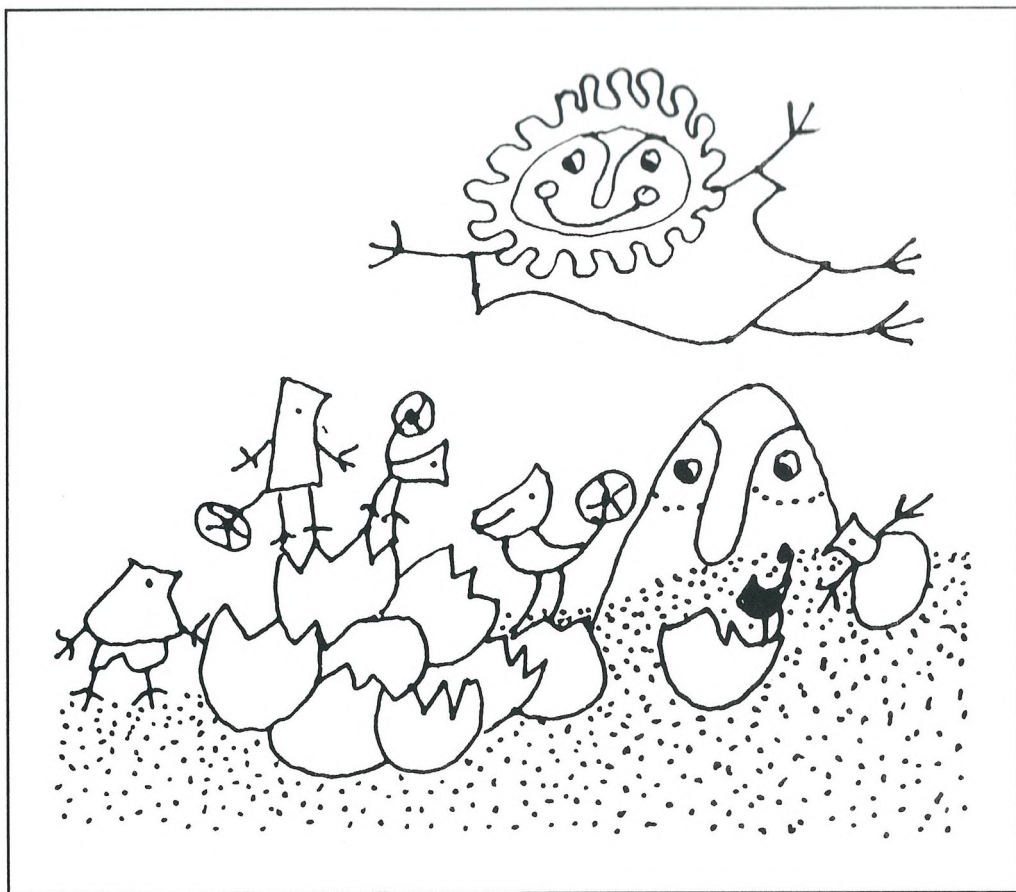
и по синурите, върху струпаните на едно място каменни грамади, или по тръните и шипковите храсти. Тук младите смокове са се събличали тайно и са захвърляли настрана непотребните си вече кожи. В родния ми край наричат такава кожа змийско съблекло. Друг път ще открием с изненада, че в небето над главите ни размахва мощно крила орел-змияр, сграбчил змия в ноктите си. Закъде ли лети орела със змията? Към високите орляци лети. Към своите орлета, далеч от любопитните хорски погледи.

Но ако орелът се крие в орлищата си, то в районите, където гнездят щъркели, не е рядкост да се види как щъркел носи жива змия в клюна си. Кацайки с нея в гнездото, построено върху комина на селска къща, той без да се помайва започва да удря с клюна си живото влечуго, да къса части от тялото му и да храни с тях буташите се в краката му щърклета. Гъст пушек излиза от комина, разстила се върху покрива на къщата, а стопаните стоят на двора и гледат като на театър как влечугото умира на части.

Картината е мълчалива и тежка като пушека.

Ето така мре влечугото, а не умира като нас хората, заобиколени от роднини, рецепти и лекари с бели престилки — както би казал Мопасан.

Говорейки за смоковете, не мога да не спомена и това, че когато добрият човек говори, от устата му капе мед и масло, а когато говори зъл човек, то от устата му изскачат змии, гущери и жаби. При писането уж внимавам да няма озлобление, но прочета ли след това написаното, виждам как тук или там през буквите пропъзлява някакво влечуго, пъргаво пробягва гущер, а край някой препинателен знак или в междуредията подскача жаба. Добре бе, мила — казвам й — нямам нищо против тебе, но нали не бяхме се пазарили да се мотаеш из писанията ми! Жабата не само че не ми казва нищо, но дори не ме и поглежда... В началото се притеснявах, но като почна да чета чужди писания, виждам, че и там картината е почти същата и това донякъде ме успокоява, защото си мисля, че такава е всъщност и самата природа на нашия говор!

Посичане на смок

Според селския ковач Реджо, има един особен вид смокове, които живеят в гората. Нарича ги горски смокове и разказва следния случай за срещата си с такъв смок.

Веднъж той отива с брадва и кошле в гората да вади пънове, за да приготви от тях въглища за ковачницата си. Обикаляйки старите сечища на едно място намира големи хубави пънове, останали от отсичането на стари дървета. По всяка вероятност на мястото са били сечени стари греди за строителен материал.

Около пъновете било ровено от диви свине, за бръмбари и личинки. Ама много свине!... Малей, казва си Реджо, дано не се появи тука некой глиган, защото голям бой ще има да се бием с него докато го надвия и съсек с брадвата. Лани, в същата тази гора, ловци от селото бяха убили глиган двеста кила, с глиги (зъби) като саби, и казваха, че в гората имало още, много по-големи от убития.

Наблизо пасела крава, но пастир не се виждал.

Реджо се спира край един дебел пън и си помисля: Малей, като некая дебела жена е този дебел пън, да се чудиш откъде и как да го подфанеш!... Все пак, без много да се мае и чуди, защото не му е за първи път, ковачът замахва с брадвата и започва да сече и цепи корените на пъна. По някое време дебелият пън се разклаща, поддава, Реджо го удря няколко пъти с тила на брадвата и го откътва от леглото му, както се откътва отдавна разклатен кътен зъб.

В този момент между корените на пъна се появява огромен смок. Изглежда, че тук е било легвището му. Смокът започва да съска сърдито и се устремява право към застаналият насреща му ковач. Без никак да се бави, ковачът замахва с брадвата и с един удар отсича главата на смока. От тялото се разплисква мляко, ама тъй обилно, сякаш смокът го плиска с ведро, а отсечената глава се стрелка тутакси към най-близкото дърво. Пропълзява по него, спира се чак на върха на един клон, гледа към Реджо отгоре и съска заканително.

Осуквайки се в нозете на ковача, посеченото

тяло продължава да разплисква мляко наоколо. Казват, че тялото на всяко убито влечуго живее още двадесет и четири часа подир смъртта. За туй, когато таралеж убие влечуго, не бърза да го дава веднага на малките, както това прави щъркелът, или орелът-змияр.

Кравата, която през това време пасе наблизо и става неволен свидетел на посичането на смока и последвалите подир посичането събития, побягва и изчезва в гората с ужасно мучене. Бягството и мученето на добичето изплашват още повече ковача. Той прибира набързо кошлето си и стискайки здраво брадвата, хуква към селото, сподирен от съскането на смока.

Реджо преспива, престашава се и на другия ден се връща в гората. За всеки случай върви предпазливо и оглежда внимателно. Когато наближава поляната и надниква иззад едно дебело дърво, вижда как из пъновете се боричкат и бутат едно друго цяло стадо диви свине, начело с голям глиган с щръкнала във всички посоки четина. Ковачът остава скрит зад дървото, за да види за какво се боричкат и бутат дивите свине, докато накрая с ужас разбира, че те всъщност разкъсват и дояждат посеченото тяло на смока. По някое време спират да се боричкат и да примляскват. Тогава се чува силно съскане, Реджо поглежда нагоре и вижда, че в дървото стои отсечената глава на смока и гледа как дивите свине разкъсват събственото му тяло.

Изведнъж дивите свине хукват и изчезват в гората, а откъм дола се чува да мучи крава.

Ковачът се изтегля предпазливо назад и с бързи крачки се отдалечава към дома. В течение на няколко седмици той дори не помисля да ходи в гората за пънове. Но нали пусто любопитство го гложде, един ден отново взема брадвата и отива в гората да види все пак дали отсечената глава на смока стои още в дървото. Излизайки на поляната, ковачът се ослушва няма ли да чуе познатото сърдито съскане, но вместо съскане чува, че лякой подсвирква. Оглежда внимателно и забелязва в дървото главата на смока. Главата обаче не вижда ковача, защото е обърната на другата стра-

на, към доловете на гората. Разположена удобно, главата на смока гледа отвисоко към доловете и леко подсвирква, сякаш примамва някого.

Малей, възкликва ковачът, плюе в пазвата си, връща се обратно назад и кракът му никога повече не стъпва на това място.

Питал съм Реджо защо от тялото на посечения смок тече мляко. Той ми обяснява, че преди това смокът сигурно е бозал мляко от някоя крава. Когато кравата не се издоява навреме, вимето ѝ напръщява, добичето изпитва болки и в такива случаи може да се види как при ходене от бозките капе мляко. Примамен от миризмата на млякото,

смокът е допълзлял до кравата, бозал е от нея и тя, изпитвайки облекчение, е започнала да идва всеки ден при него. Това навярно е същата онази крава, която ковачът вижда без пастир на поляната и която след посичането на смока избягва с мучене в гората.

Относно подсвиркването, ковачът смята, че отсечената глава на смока примамва по този начин някоя женска да дойде при него да се съвкупяват. Как ще се съвкупяват, питам го, като си го посякъл и си оставил само главата му, а той ми казва: Бе който може, той всякак може!

Ето колко много и какви ли не горски потайности могат да се срещнат из нашите гори!

Ху-йовини

Правило ми е впечатление, че на село се избягва мъжкият член да се нарича с името, а се говори за него по заобиколен път, като се назовава с «оназ работа», както и «въртокъщник», понеже върти, тоест — оправя къщата. Употребява се също тъй и думата «таковец». Във връзка с последното мога да кажа, че чесънът, който се смята, че поддържа мъжката сила, се нарича твърдотаковец, а кромидата, подозиран, че отслабва мъжа, се нарича мекотаковец.

Но е странно, че след като се избягва директното назоваване на мъжкия орган, в разговорния език доста широко разпространение има понятието хуйовина (ударението се поставя на втората сричка — йо), употребявано без каквато и да било стеснителност. За парче неплодородна земя например — орница, каменисто или блатливо място — се употребява думата хуйовина. Колкото и човек да се труди над такова парче земя, той почти нищо не получава от него, целият му труд отива на вятъра... Същата дума се употребява в множествено число и за някои засукани, лъскави вещи със съмнителна полза или приложение. Към това могат да бъдат отнесени онези пластмасови тигри, които някои автомобилисти оставят на задните стъкла, та когато автомобилите се движат те да клатят главите си. Напоследък измислиха и ръка — залепва се на стъклото и при движение ръката ти маха, все едно, че те приветства. Някои залепват на автомобилите си маймуни и папагали, но тъй, че да гледат навън. Тук също трябва да бъдат изброени и ред свършено ненужни боклаци, изобретени от човешката мисъл, каквото изобретение бе родният български чушкопек за печене на чушки. (Каквото изобретението, таквото и името му, чушкопек — няма що!).

Тези и подобни на тях изобретения постоянно заливат пазара и съблазняват потребителите. А потребителят, който не винаги блести със своя ум, се нахвърля върху тях, купувайки ги с удоволствие. Ама били кичови! Кичови са, разбира се, но нали на потребителя му харесват — купува ги!

Към хуйовините могат да бъдат отнесени и някои земеделски култури, каквато е например

културата тритикале, препоръчвана от специалистите за слабо продуктивни земи, кучешките елеци и шушляци, автомобилните алармени системи и т.н. и т.н. То е неизброимо! Животът ни е пълен с какви ли не вещи и глупости, голяма част от които спокойно могат да бъдат отнесени към графата хуйовини.

Ако се притесняваме да изричаме думата гласно, достатъчно е понякога само да си я помислим. Опитайте се и помислете за някоя своя работа, която сте захванали, или ви предстои да захванете, че не е нищо друго, а една най-обикновена хуйовина и вие ще видите какъв ефект ще има това върху вас! Ако искаме да сме честни към себе си, трябва да признаем, че голяма част от работите, с които се занимаваме, при това твърде сериозно, да не кажа — смъртно сериозно — не са нищо друго, освен най-обикновени хуйовини и боклаци. Пусто чувство за важност обаче не ни позволява да признаем. Може да се каже, че то важи за целия свят, въпреки неговата напредналост.

В обществените, в публичните дела също има много хуйовини, но като вземем предвид особена-та окраска на тази дума, неловко е да я употребяваме когато става реч за обществени и публични дела. Но да си го помисляме — можем! Опитайте, особено когато слушате речи в Народното събрание и ще видите истина ли е или не!

По-надолу ще се опитам да разкажа една история, надявайки се, че с нея ще въведа по-добре читателя в тази тъй деликатна тема.

По време на войната козар от моето село бе мобилизиран да служи в окупационния корпус в Сърбия, ако не ме лъже паметта, в района на Нишки бани. Казваше се Гераско. Бе простоват и възгласав човек, добродушен. Бяха му намерили жена чак от сръбската граница. Подобно на младоженеца, невестата също тъй бе възгласава и простовата, но за добродушие при нея изобщо не можеше да се говори. Нашите хора наричат жителите от селата край сръбската граница торлаци. Няма особено високо мнение за тях, смятат ги за изостанали, но когато някой ерген застарее и при

това има и лек природен недъг, като примерно накуцва, заеква или гледа разностранно, женеха го за торлачка.

Торлачката на Гераско имаше трима братя, отделно сестрите и зетъвете. На сватбата роднините ѝ надойдоха с дребни планински кончета и катъри, за да могат след туй да откарат по някоя и друга крина с царевица за прехраната си... След сватбата започнаха да идват периодически за царевица, казваха ѝ зайре. Зайре наричаха и житото. Идваха привечер, преспиваха мирно и тихо и си заминаваха на разсъмване. Бяха белодрешковци и когато се появеха с кончетата и с катърите си, придаваха допълнителна живост на селото.

Веднъж Гераско си дойде в отпуск от Нишки бани, да нагледа невестата и да помогне в земеделската работа. Бе по коситба. Във войската в ония години, въпреки войната и цялата строгост, когато един войник бе глава на семейство, му се даваше отпуск, за да може да помогне на семейството си по време на усилената полска работа.

Още с първия ден от пристигането, между младоженеца и невестата нещо се случи... Какво точно, не се разбра, но се чу, че торлачката била пратила хабер на братята си да дойдат да си я приберат обратно.

Един ден по-късно, тримата братя — белодрешковци, дойдоха и седнаха да преговарят с дошлия в отпуск Гераско облечен в лятната си войнишка униформа. За какво са преговаряли никой в селото не научи. На следващия ден Гераско закла яре, торлачката, макар и намусена, му помагаше да го приготвят. Опекоха ярето и заедно с дошлите от границата торлаци, гуляха до вечерта.

На сутринта гостите си заминаха, а Гераско, облечен отново в лятната си войнишка униформа, излезе да коси сено. Все още намусена, подире му вървеше торлачката и преобръщаше с дървена вила откосите.

Намусена си остана тя и когато го изпращаше обратно за Нишки бани. Съседките я подпитваха защо е тъй намусена, ето мъжът ѝ чак от войската дойде да я уважи, а тя вместо да е зарадвана и засмяна се муси, на което торлачката отговаряше троснато: «Он си знае защо!». Жените, колкото и хитри и изобретателни да са в подпитванията си, не успяха да научат нищо повече от торлачката и след като я поодумаха помежду си, забравиха, че е искала да бяга от мъжа си, и че за целта е пращала хабер на братята си да дойдат да си я приберат.

Подир войната, по времето на купонната система, имаше практика когато на едно село се даде стока от комисарството, като захар, галоши, американ, ориз, газ за осветление и маслини, заедно с нея да се пробута и някаква свършено непотребна, залежала през войната стока, която жителите се задължаваха да купят. По силата на тази практика, един ден в селската кооперация «Пчела»

бе докарана и партида презервативи, произведени през войната от каучукова фабрика «Зебра» — Курило, но залежали в нейните складове. Обяви се, че който иска да вземе с купоните си било ориз, било газ за осветление и прочее, заедно с това трябва да вземе и определен брой презервативи. Хората отказаха категорично да ги вземат, а жените подкрепяни от селската учителка заговориха, че е срамата в селската кооперация, с тъй трудолюбивото име «Пчела», да се продава такава стока. Ами ако всичко това го видят децата, как може да им се обясни що за стока е и за какви цели служи.

Тогава чак мобилизираният в Нишки бани Гераско призна, че с такава именно хуйовина бил патил, когато през войната си идвал в отпуск. Срещу малко ракия, той успял да се снабди с нея, защото искал, като си дойде при невестата, да опита като как е оная работа когато не пускаш вироглавеца гологлав, ами го загуляш. До тук всичко добре, но торлачката, като вижда как мъжът ѝ се приготвява, се слисва и му прави такъв скандал, че човекът наистина се намира като в небрано лозе.

Тя отказва да спи с него, подозирайки го, че с това нещо е спал със сръбските в Нишки бани, които се лекували от бездетство на баните и били известни не само със своята разпуснатост, ами и с това, че псуват наравно с мъжете. На Гераско не му стига скандала, но торлачката го заплашва, че ще го напусне, за каквато цел праща хабер на братята си да дойдат да я приберат обратно... Накрая едно печено яре оправя работата, макар, че още сума време подир горния случай торлачката ходи намусена.

В литературата много подробно, а понякога и с много патос е описано как например в някое село пристига първата вършачка, първият трактор, или как светва първата електрическа крушка и други подобни, но никъде не съм срещал (възможно е и да съм пропуснал) да е описано пристигането на първия презерватив в някое селище от онова време. Тия неща се правеха мълчаливо и тайно, без да им се дава гласност и публичност, каквато публичност и гласност им се дава днес.

Магазинерът, на когото деликатната стока бе зачислена, се задължаваше да я продаде независимо от категоричния отказ на хората. Най-неочаквано на помощ тук дойдоха децата. Никой не разбра от къде и как са научили, но неколцина момчета, поощрявани по всяка вероятност от магазина, срещу събирани по полозите кокоши яйца, закупили първите бройки. Надуваха ги като балони и ги оставяха на улицата, скриваха се и чакаха да видят какъв ще бъде ефекта върху минувачите.

Подушнеше ли вятър, той раздвижваше странните балони по улицата, търкаляйки ги из прахоляка. А ако ги насметеше и засилеше към мага-

решките тръни, които масово растяха по улиците и им придаваха епичен характер, балоните се пукаха с трясък. За да ги предпазят, момчетата започнаха да ги вързват по оградите и по клоните на дърветта, за да може вятърът да си играе с тях, но да не ги праща в тръните.

Необичайните балони се появиха и край селските кладенци. Децата ги пълнеха с вода (всеки от тях събираше по няколко литра, издуваше се като жаба) и го оставяха сред треската и пачата трева. Идващите за вода жени ги откриваха ненадейно, очудвайки се какво е туй нещо в тревата, обаче щом отгатнеха, че «туй нещо» е «онуй нещо», вдигаха кобилиците и започваха саморазправа, сякаш, че трепеха внезапно пропъзляла змия.

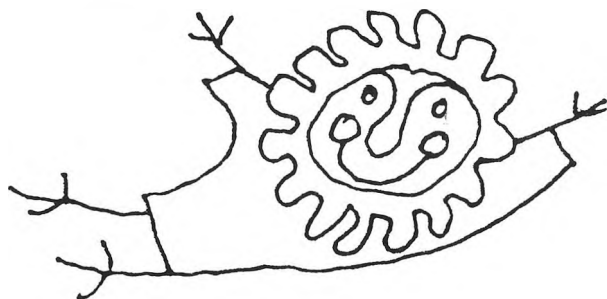
За чест на каучуковата фабрика «Зебра» — гара Курило, трябва да кажа, че продукцията ѝ издържаше на боя на кобилиците. Аз не знаех със сигурност дали този бой бе действително безмилостен, или бе символичен, като жените само привидно си даваха вид, че са безмилостни. Мисля, че последното е по-вярно, защото жената макар и да е същество опърничево по характер, все пак е милостива.

Така срещу кокошите яйца, магазинерът успя да продаде на децата тайно цялата стока, а те от своя страна превърнаха стоката в детска игра.

Педагозите твърдят, че детските игри били развивали въображението на децата и ги подготвяли за утрешния ден. Към това твърдение няма какво да добавя.

С идването на есенните дъждове и на зимата, от селото изчезнаха и продуктите на каучуковата фабрика «Зебра» — Курило. Чекръка на времето продължи да се върти бавно и със скрибуцане. Тъй с цигук-цигук заедно с нас доскрибуца и употребяваното от народа понятие хуйовина. Забелязал съм, че човек лесно изговаря думите, понякога дори не се замисля върху тях. Но наложи ли се да ги предаде в писмен вид, тогава той започва да се препъва едва ли не във всяка дума и да мисли върху нея. Що за дума е, силна ли е или слаба, уместна или неуместна е нейната употреба, дали ако я употребиш ще се получи необходимият ефект на оживление, или всичко ще потъне в неловко мълчание и тишина?

Да си призная, изпитах известна неловкост когато реших да предам историята в писмен вид и да употребявам една и съща дума няколко пъти. За да избягна, доколкото е възможно да се избегне тази неловкост, си позволих да разделя думата на две, но така, че тя да остане цяла, а именно: ху-йовина.

Глас

Глас. Гласност. Гласовитост.
Многогласност.

Глас народен — глас божи. Глас меден, загорски. Много му тънък гласецът. Глас силен като йерихонска тръба. Не му се чува гласът. Глас в пустиня.

Гласище.

Подгласник.

Сладкогласен. Ангелогласен.

Несъгласен.

Гласни и съгласни (за буквите).

Задгробен глас.

Безгласна буква.

Мисля на глас, огласявам.

Загубвам си гласа (преграквам).

Когато някое малко дете в моя роден край проговаряше бавно и трудно, даваха му да пие вода от звънец. И като пиеше вода от звънца, детето проговаряше със звънлив глас.

ЙОРДАН РАДИЧКОВ

Хляб и лук

Без подправка не само всяко едно ядене е блудкаво. Без подправка е блудкав и самият живот. Подправките са като съчките в огъня, без тях няма как да се поддържа горещо. Някога жените познаваха тънкостите на всяка една подправка. Тук те ползуваха вековния човешки опит. Този опит идваше от правремето. Като слагаха подправките в яденетата, жените им придаваха както допълнителен вкус, тъй и характер. Заедно с това те следяха да се поддържа и чувствения огън на мъжа.

Много и различни са подправките в един български дом, всяка от тях има свое предназначение и свое място на трапезата. Особено важно е мястото на кромида и на чесъна, те стоят редом с хляба. Важно е също тъй мястото и на чубрицата (обикновена или балканска), на магданоза, на джоджена, на копъра. В родното ми село на магданоза казват още рибна мерудия, а на копъра сива мерудия. Има и една горска подправка — мащерка, тя също е чест гост на трапезата. В моя край се отнасят добродушно с мащерката, наричат я бабина душица.

Не се наемам да изброявам всичките подправки, които жената слагаше в къкрещите на огъня съдове или на трапезата. То е невъзможно! Искам да кажа тук само няколко думи за техни величества кромида и чесъна. Като има хляб и лук, то и трапеза има!

На село на кромида казват червени лук, а на чесъна — бели лук. То е заради люспата (обвивката). Едно време каракачаните по люспата на кромида съдеха дали зимата ще е продължителна и студена или не. Ако люспата бе дебела, твърда и груба, то това предвещава студена зима. Ако ли пък бе тънка и нежна, това значеше, че зимата ще е мека. Така каракачанците, които някога имаха големи стада овце, разбираха колко сено, люцерна и листник да подготвят за зимата.

Освен с тези имена двата лука се наричаха още *мекотаковец* (кромидът) и *твърдотаковец* (чесънът). Жената обикновено ползуваше чесъна или

кромида според това, като как се държи стопанинът ѝ. Ако бе буен и налиташе, то тя намаляваше чесъна и даваше преднина на кромида. Ако ли пък мъжът ставаше ленив и се разсейваше, което се случваше често, то тогава жената отнемаше кромида и избутваше напред чесъна. Може да се каже, че и двата лука като две короновани глави заемаха своето достойно място, но като че ли чесънът по-често се кумеше на трапезата.

Ето така жената поддържаше огъня в домашното огнище и не му позволяваше да бъде нито опасно буен, нито пък много притихнал. Тези прости механизми се наследяваха тайно от майките, от бабите и прабабите, те се враждаха в основите на живота.

Спомням си как комините на старата берковска околия димяха постоянно, димяха епично и достолепно, като само от време на време раздипляха и къдреха весело пушека, преди да се разсеял и слял с родното небе. Спомням си още, че сръбски пастири стоеха по билото на Стара планина откъм западната ни граница, звереха се на живописния дим на нашите селища и възкличаваха: «Богуму и Богородицуму на бугариню, глей как му дими коминот!»

Сега, когато гледам комините (не само на старата берковска околия), виждам, че понякога от тях излиза такъв гъст дим и се стели ниско и тежко, сякаш не е дим от комина на човешки дом, ами е димът на някоя асфалтобаза. Или зло и със свистене се разлитат искри във всичките посоки на света, или пък съвсем са притихнали комините и са заприличали на ония пусти селища, които не знам защо упорствуваме да наричаме все още селища със затихващи функции.

А да рече човек, че днес не ядем лук, не е истина — ядем! Лани (1988) чак от Испания се купи чесън, а кромид не помня откъде се купи, но пусти огън не ще да се разпали, ами припламне и дими... дими... И каквото и да направим, от която и страна на огъня да застанем, пушекът все в очите се въвира!

ЙОРДАН РАДИЧКОВ

Много и нищо

Влязох в една голяма книжарница. По всичките и рафтове, чак до тавана, бяха наредени стотици и хиляди книги. Накъдето и да се обърнеш човек — все книги! Книги, книги, книги... В книжарницата непрекъснато влизаха хора. Ровеха се из рафтовете, разглеждаха книгите и си излизаха, без да купят.

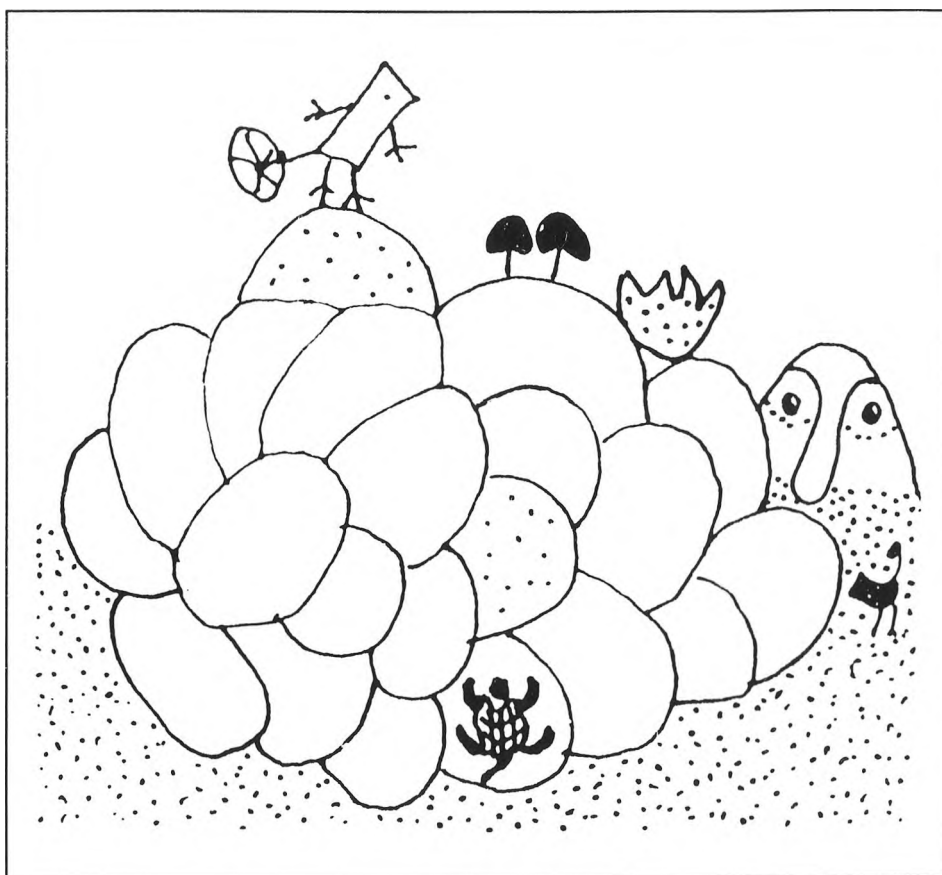
На тяхно място идваха други. И те се спираха, ровеха се из книгите и си излизаха, без да купят. Книгите надничаха откъм рафтовете, коя потъпичка, коя по-дебеличка, и както би казал

Толстой, подканяха срамежливо купувачите: «Мене, чичко!... Мене, чичко!»

Чичкото погледне разсеяно, опипа с очи, понякога и с пръст пипне и отмине.

«Виж ти! — викам си на ума. — Книги много и всякакви, а човек няма какво да купи!»

В живота нерядко многото не значи нищо. По повод на това е казано: «Галоши много, но като завали дъжд, човек няма какво да обуе! Всичките галоши все леви!»

Снежно поле

Снежно поле, леден вятър, сред полето могила. Върху могилата стара круша, в крушата свраки. За да се предпазват от вятъра, свраките са се обърнали с лице към него. Така не може да роши перушината им и да им подвява. Умълчали са се.

Колко време стоят така свраките, трудно е да се каже, а и откога стоят тук в крушата, също е трудно да се каже, защото, откакто върху могилата има круша, то в нея винаги е имало и свраки. А понеже крушата е от незапомнени времена, то картината е от памтивека. Снежното поле — и то от памтивека.

По някое време в полето се появява човек. Свраките го забелязват и се оживяват. Човекът върви през полето право към могилата, към крушата и към свраките. Подире си той влачи умряла овца. Закачил я с дървена кука за крака и като я влачи, оставя след себе си широка диря по снега.

След като забелязват идващия към тях човек с умрялата овца, свраките започват да бърбят помежду си:

«В туй снежно поле нищо не е тъй неясно, както неясен е за мен този човек с овцата — казва една стара сврака — Той полага неимоверно много грижи за овцата, за да я отгледа и опази. И не само че я води всеки ден на паша и на водопой, но и от вълците я пази. И злите кучета държи само заради нея! И сено коси за нея, и го складира на копи, а и листников фураж също така приготвява, за да има през зимата с какво да я прехрани. А настанат ли горещините, виждали сме всички как се запретва и въоръжен с една овча ножица и с пот на чело, започва да съблича дебелия руно на овцата, за да ѝ е леко и да ѝ е по-поносимо лятото.»

«И след като я остриже, я изкърпа — намесва се стоящата до нея млада сврака. — Бутва я в някой вир в реката и тя, като плува с четирите си крака, се изкърпа. Човекът робува голяма робия на овцата!»

Старата сврака не остава много доволна затуй, че са я прекърпали. Мълчи известно време, сетне продължава:

«За есента и за зимата човекът и колиба прави

на овцата. Но не я прави, както ние правим гнездата си — с вход и изход, а само с вход, като овцата ползува входа и за изход.»

Една сврака, застанала най-високо в крушата, се обажда:

«Овцата е същество блеещо, преживящо! Тя никога не може да направи разлика между вход и изход, каквато разлика например правим ние, свраките! Дори най-загубената сврака да попиташи относно разликата между вход и изход, тя, без да се замисля, ще ти отговори кое е вход и кое е изход!»

Старата сврака казва на оная горе, на високото:

«То това от само себе си се подразбира!» Как ще направиш разлика между вход и изход, като имаш само вход, а нямаш изход!... Но нека продължа нататък. Понякога съм виждала как човекът, подпрян на гегата си, вади дудук и почва да свири с него на овцата. Овцата пасе трева и преживя, а човекът през това време надува дудука и ѝ свири. Кога игриво, кога проточено и тъжно свири, според това какъв сезон е, а и като в какво настроение е овцата. Всичко туй, посестрими, аз с ума си го разбирам. Но не разбирам само защо човекът, като му умре овцата, не я изяде, ами я носи на нас, ние да я ядем! Това съвсем и никак не разбирам!»

«То не е за разбиране! — казва стоящата до нея млада сврака. — То е все едно да разбереш каква е разликата помежду вход и изход, когато имаш само вход, а нямаш изход!»

Останалите свраки прошумяват с пера, промърморват нещо неясно под носовете си и се умълчават.

Те стоят високо горе в крушата с лице към вятъра и следят човека с умрялата овца. Човекът продължава да върви през снежното поле, без да спира. Върви все към могилата, към крушата със свраките, за да влезе във входа и да затвори кръга, в който всички ние се въртим. Снежното поле, леденият вятър и крушата със свраките вървят заедно с него. За да разберем всичко това и да надникнем в същината му, ние трябва да започнем отначало, от снежното поле, а именно:

Снежно поле, леден вятър, сред полето могила. Върху могилата стара круша, в крушата свраки. За да се предпазват от вятъра, свраките са се обърнали с лице към него. Така той (вятърът) не може да роши перушината им и да им подвява.

Умълчали са се.

Колко време стоят така свраките, трудно е да се каже. А и откога стоят тук, също тъй е трудно да се каже.

Защото откакто има снежно поле, в полето е имало могила. Откакто има могила, върху могилата е имало круша. Откакто има круша в крушата е имало и свраки. А към свраките през снежното поле върви човекът и влачи подир себе си умрялата овца.

Снежно поле, леден вятър, сред полето могила, върху могилата стара круша, в крушата свраки...

Въртиопашка

Бошняците тъкмо си бяха легнали, когато кучето залая, подир кучето чука, че снегът навън поскърцва и някой почука съвсем тихо на вратата.

— Стани — рече жената — чука се на вратата!

Бошняка стана, нахлузи галошите на бос крак, почеса се сънено и попита кой чука.

— Аз съм — казаха отвън тихо, но той не можа да познае мъж ли беше или жена зад вратата.

Вдигна резето и вътре заедно с облак пара влезе съседката Антица. Беше само по дълга риза и едни клапавици на краката.

— Скрийте ме — рече жената — моя Гаврил се върна пийнал, иска да ме трепе.

— Тебе да трепе! — учуди се Бошняка. — Да не е полудял!

— Знам ли го — вдигна рамене жената. — Дойде и рече: „Ще те трепя!“...

— Ааа, само тая нема да я бъде! — взе да клати глава Бошняка. — Лягай тука да пренощуваш, па сабаале ще видиме какво да правим.

Тъкмо той каза това, кучето пак залая, навън снегът заскърца и се чу гласът на Гаврил:

— Бошняк! Ей, Бошняк!

— Оп! — рече Бошняка.

— Тука ли е мойта въртиопашка? — попита сърдито човекът отвън.

— А? — престори се, че не е разбрал Бошняка и излезе навън.

Човекът, дето търсеше своята въртиопашка, си беше пийнал и главата му леко димеше.

— Позагрели сте се някъде — каза му Бошняка.

— Позагряхме се — призна си Гаврил — и се забавих малко, а кога се прибирам в къщи, чувам, че нещо се тропна, и в тъмното като че ли се совна човек край мене. Влетявам веднага вътре в стаята, моята въртиопашка седи рошава в леглото. „Кой беше тука?“ — ревнах насреща, а тя ревна още по-силно и аз, докато търся с какво да я ударя, докато това-онова, тя се измъкна. Друг път се крие в плевнята, ама сега не е в плевнята, щото цялата я прерових и никъде не можах да я спипам. „Сигур е у Бошняците!“ — рекох си.

— Аа, не е идвала! — почна да клати глава Бошняка.

— Кучето чух, че лае, затуй питам — каза със-

едът. — Тя где какво мине, разлайва кучетата, а и мъжете разлайва, щото на всички страни си върти опашката. Ще я намеря аз, от земята ще я изровя и ще ѝ откъсна главата като на пиле. Въртиопашка такава... безподобна!

Съседът гледаше тъй свирепо, сякаш се канеше, ако не намери жена си, да откъсне Бошняковата глава.

— Недей така, Гавриле — пристъпи към него Бошняка — не е хубаво да говориш така за жена си и да я подозираш в не знам кви работи. Комшии сме, утре пак ще се виждаме, ще има да се срамуваш от твоите приказки. Как така ще ѝ откинеш главата!

— Ще я откина! — повиши глас съседът. — Тя ще разлайва мъжете!

Бошняка също повиши глас:

— Чуваш ли се какво говориш! Как тъй ще разлайва мъжете и на това отгоре ще я наричаш въртиопашка. Че ти не си ли познаваш жената бе, такава скромна жена, такава свита жена, толкова незабележима и къщовница. Ами че ти, ако погледнеш по-трезво, ще видиш, че тия работи са смешни бе, Гавриле! Каква въртиопашка е твоята жена!...

Че то твоята жена ли е? Че ти мене ако ме питаш, дето сме уж съсед и дето другаруваме, аз ще ти кажа, че на твоята жена човек сопола си не би хвърлил, а ти викаш въртиопашка и не знам кви работи още, безподобни ли беха, какви ли, и уж разлайвала мъжете. Аз мисля наспроти мене...

Той обаче не можа да каже какво мисли наспроти него, щото в тоя миг вратата се разтвори с трясък и пред двамата мъже се показа Антица. Беше си подпретнала малко полите на ризата, гледаше свирепо, очите ѝ бяха гръм и мълния. Мъжът ѝ, колкото и свирепо и войнствено да беше настроен, отстъпи крачка назад, а Бошняка прибра главата в раменете си, щото му беше студено.

— Ти ли няма да си хвърлиш сопола на мене? — попита свирепо тя Бошняка. — А?... Погледна мъжа си, мъжът мигаше глупаво насреща ѝ. — Че аз на тебе една кълка да ти покажа само, ще ти-

чаш подире ми чак до Цариград! А!... Той нямало да си хвърли сопола!

Жената се плесна звънко по бедрото.

— А така! — въодушеви се изведнъж съседът Гаврил и се плесна с двете ръце по бедрата.

— Яд ви е — рече жената — че Гаврил спи с царица, а пък вие всички му козирувате!

— Ще козируват! — въодушеви се още повече съседът Гаврил. — А така! — Той пак се плесна с ръце по бедрата.

— Аз не съм била жена, така ли?

— Айде де! — рече Гаврил. — Тя не била, значи, жена и не била въртиопашка, ти, дето си ми комшия уж и другаруваме, ще ми казваш, че

никой няма да си хвърли сопола на нея. Ами!

Антица си подпретна още малко полите, тъй че лъсна разголен крак, плесна се по него и рече на стъписания Бошняк:

— На!

— А така! — изрева с пълно въодушевление съседът Гаврил и хвана жена си подръка. Двамата нагазиха в снега, без да търсят пъртина.

— Яд ги е — рече жената, — затова говорят така, а като мина край тях, всички ми козируват. Въртиопашка съм била!

— Въртиопашка си — ехтеше гласът на Гаврил, — ама ни козируват. Бошняци такива!... Ще козируват!

Образ и подобие

Четвърта сцена

Дворецът. Кралят, съветниците. Те са се събрали пред голям земен глобус. От различни страни върху глобуса са поставени стълби, за да могат по тях съветниците да се качват и да го оглеждат по-добре.

Кралят. Поисках земното кълбо, за да го разгледаме отблизо и да видим не бихме ли могли да изберем по-удобно място за кралството ни. Място с хубав климат, с южно изложение, с по-добри съседи и с повече богатства... Това парче ей тук как ви се вижда?

Сива тога. Ооо, ваше величество, тук е невъзможно! Тук старата Европа се е настанила. Тя тъй е натъпкана с кралства, че няма къде игла да се забие! Като килер, ваше величество, е претъпкано. Пълно е със стари шушляци и гумени шушони, пълно е с войнишки каски, с генералски униформи, с пелерини, с чадъри стари, останали от лели и пралели, с бричове и фусти, с войни и с предразсъдъци. Войните са тъй много чести, че не може да се изчисли вече по колко се падат на глава от населението. И толкова е тясно, че кралствата стоят правостоящи!

Кралят. Няма смисъл да се набутваме в такъв килер тогава! Ще търсим нещо по-открито!... Нагоре там онуй какво е?

Синя тога (*качва се по стълбата. Говори отгоре*). Тук скандинавци има. Много е откъснато, ваше величество, полуостровно и диво е. А и слънцето е малко! Поради това, че няма слънце, всички поданици тук са като бели мишки. Горите им са пълни с тролове и вещици. Зимите са тежки, денят е къс, всяка нощ е цяла вечност и има много мрак.

Кралят. Тогава ще потърсим по-надолу, на топло и на юг. Ей тук например е примамливо, изглежда ми уютно.

Синя тога (*слиза по стълбата надолу. Гледа там, където сочи кралят*). Ваше величество, по-добре да не се спираме на туй място. Кралствата са пълни с балкани.

Кралят. Тъй и предполагах!... Я да видим понататък! Каква е таз черта там по средата?

Жълта тога (*качва се две или три стъпала по стълбата*). Това тук, ваше величество, е стена, а не черта. Туй е великата китайска стена.

Кралят. Тъй ли!... За какво може една стена на кралството да служи?

Жълта тога. Тази стена е иззидана от кралството, за да може кралството да се предпазва от всичко външно.

Кралят. Интересно!... Мога ли да видя по-отблизо?

Жълта тога. Ей сега, ваше величество, само стълбата да донесат! (*Вика.*) Донесете стълбата на негово величество!

Двама стражи донасят стълбата на негово величество и я изправят върху глобуса. Крепят с ръце стълбата.

Жълта тога. Заповядайте, ваше величество!

Кралят. (*качва се по стълбата. Пипа с пръст. Почуква*). Стена, действително стена е. Стълби, кули, бойници — добре е зидано! Освен че предпазва от всичко външно, тази стена вътрешността на кралството не пази ли?

Жълта тога. Пази, ваше величество! Тя пази не само нищо да не влиза вътре, но и нищо да не излиза навън от кралството.

Кралят. Не ми харесва тука!... Да видиме от другата страна. Там като че по-слънчево изглежда.

Зелена тога. Това е вече Африка, ваше величество!... Горещо място!... Завъртете земното кълбо насам, ако обичате! Така... така. Ето така, за да може негово величество да вижда по-добре!... Всичко това е самата черна Африка! Тук постоянно грее слънце, затова и поданиците са черни като въглени. Мисля, че не е за заселване, ваше величество! Лично аз не го намирам за препоръчително. Издигнатите кралства притежават тук колонии, но самите те не се заселват тук.

Кралят. Колонии за съседи не са ни нужни!... Ще търсим по-издигнати съседи!... Какъв е този пушек там, пожар ли има?

Зелена тога. Съвсем не, ваше величество! Това са Индиите. Те кремират мъртвите си поданици, затова постоянно там горят огньове и дими. Наричат туй място Тъмна Индия, защото с ума си

човекът още не може да го освети! Там много змии има, много факири, маймуни много и всички животни са свещени!

Кралят. От такава тъмна суша по-далече! Едно кралство като нашето трябва да се разположи по на светло!... Не ви ли мами това там горе? Чисто, светло е и е нависоко!

Бяла тога (*показва се горе на върха, загулен, увит в шал. Вне виелица*). Ужасно е тук, ваше величество! Наистина е бяло, снежно, но такава виелица в момента има, че едва не ме отнася. Северният полюс се намира тука, ваше величество! Всичко е сковано в лед, засипано е в сняг. Жива душа не се вижда никъде!... Впрочем не! Ето там нещо шава!... Мечка! Бяла мечка, ваше величество! (*Вика.*) Уууу!... Уууу!... Избяга, скри се зад онзи леден блок!... Нищо друго наоколо не шава!... Ако сметнете, че е достатъчно това, да слизам вече, ваше величество! Човек тук просто може да се вкочани!

Кралят. Слизай, но внимателен бъди, да не се подхлъзнеш!... Съвсем е очевидно, че няма да се местим в снеговете! (*Чува се силно тупане — Туп! — и подвижане: «Ох!»*) Какво така тупна от другата страна? Кой изохка там? Случи ли се нещо?

Бяла тога (*показва се иззад глобуса, куцукайки*). Подхлъзнах се, ваше величество, от полюса и тупнах!

Кралят. Нали ви предупредих да бъдете внимателен!

Бяла тога. Предупредихте ме, ваше величество, но па! Подхлъзнах се!

Сива тога. Негово величество постоянно ни предупреждава, за да ни предпази, и въпреки това ние постоянно се подхлъзваме и тупваме.

Бяла тога. Това ще ми е за обеща!

Кралят. Къде другаде да търсим място. Тази безбрежност там каква е?

Сива тога. Това, ваше величество, е Русия. Понеже земното кълбо се закръглява, затуй не можем края на кралството да видим. Безбрежно кралство!... Казват, че когато в него завали, то съседните кралства си обували ботушите!

Кралят. Вали ли често там?

Сива тога. Ами ту вали, ту превалива!... В туй кралство, ваше величество, когато в единия край слънцето залязва, то в същото време на другия изгрява и ако на север пада сняг, то на юг е непоносима жегата. Като гърне върху огнище — отпреде ври, откъм гърба замръзва!... Преди години наши пратеничества бяха там, та разказвах, че когато поднасят борш на своите гости, поданиците на туй кралство го поднасят в съдове, големи като Каспийско море. Там всичко, ваше величество, е голямо, и брадите на поданиците били като тайга големи!

Кралят. Ще продължим да търсим по-нататък! Къде изчезнаха съветниците?

Сива тога. Отидоха да видят, ваше величество, от

другата страна. (*Вика.*) Какво има там, защо се туткате?... Къде пропаднахте, та никакви ви няма?

Гласът на Синя тога. Чакай, че кракът ми се заглави!

Сива тога. Къде?... В какво?

Гласът на Синя тога. Заглавих го тук в Кордилерите.

Сива тога. Защо не стъпваш по-внимателно! Негово величество чака, за да разбере удобно ли е там, където търсите, а вие през това време гледате крака си да заглавите!

Жълта тога (*показва се отстрани на глобуса*). Хич не е удобно. Оказва се, че тука е Америка.

Кралят. Тази ли Америка, която на всички кралства главоболия създава?

Жълта тога. Да, ваше величество! Ако минете отсам, ще видите как туй кралство като дамоклев меч виси над глобуса. Тук нахалството, оръжието и силата правят кралството! (*Чуват се изстрели и пукотевница.*) Ваше величество, залегнете! Опасно е да сме правостоящи! (*Хвърля се към краля, поваля го по очи, покрива го с тогата си. Пукотевницата спира, кралят се надига.*)

Кралят. По нас ли стреляха?

Жълта тога. О, не, ваше величество! Стреляха по индианците и по бизоните! А туй, че куршумите насам пицяха, бе от рикошета. В това кралство се стреля постоянно. Тук има пълна свобода и всеки може по всеки да стреля. Тук поданиците дори по краля стрелят. Като застрелят краля, то тогава стрелят по убицеца на краля. Застрелят ли убицеца на краля, стрелят по убицеца на убицеца на краля. Ако убицеца на убицеца на убицеца на краля се убие, то тогава се стреля по новия убиец! Това кралство, ваше величество, е кралство на неограничените възможности!

Кралят (*заобикаля, поглежда зад глобуса*). Като гледам оттук, то виси надолу с главата! Поданиците и те ли постоянно тъй висят?

Синя тога (*показва се иззад глобуса*). Уф, измъкнах си най-после крака от Кордилерите!... Да, ваше величество, съвсем правилно и уместно забелязахте, че тук всичко е надолу с главата!... То е заради земното кълбо. Понеже земното кълбо е кръгло, а не плоско, както са твърдели в старите невежи времена, то част от кралствата стоят нормално на нозете си, докато останалите висят с главите нанадолу!

Кралят. Не ще да е удобно!

Синя тога. Никак даже!

Кралят. Явно тук няма повече какво да търсим!... В оня край оттатък гледахте ли?

Оранжева тога. Не, но ако искате да хвърлиме и там едно око. Това са дребни кралства, пръснати по пясъците.

Кралят. Какво тъй бляска посред пясъците?

Оранжева тога. Това са сабите на поданиците, ваше величество. Те постоянно размахват голи

саби, та по този начин харемите си пазят. Ревниви са до крайност, от ревност заколват човека като пиле.

Жълта тога. Очевидците твърдят, че е невъзможно лице на поданичка да се види!

Оранжева тога. То е, защото всичко е забулено! Но не само поданичките тук са забулени. Всичко, ваше величество, по тез места е тъй забулено, че лицето му изобщо не може да се види!

Кралят. Не е за нас това!... Къде тогава да отидем?... Да се преместим в океана!

Зелена тога. Океанът има едно предимство, че кралството ще е далеч от всякакви съседи. Но има и един недостатък, че е много мокро.

Бяла тога. Има много бури, тайфуни има. През тези бури и тайфуни как със света ще се сношава-ме.

Кралят. Но според вас какво излиза? Излиза, че за кралството удобно място няма! Остава вътре в земното кълбо да проверим дали не бихме там място намерили!

Сива тога. Вътре, ваше величество, е много тъмно, вечен мрак цари. Там вътре има едно огромно къртиче кралство. Поданиците му денонощно ровят и ако обгледате добре глобуса или го пипнете, ще забележите колко е той пъпчив!

Кралят (оглежда, прекарва ръка по глобуса). Наистина, пъпчив е!

Сива тога. Всичко е от къртичините, ваше величество. Къртиците на туй подземно кралство постоянно ровят и избутват навън пръстта. Трудолюбиви поданици, но от труда им само тез къртичини остават!

Кралят. Какво тогава да решим? Да останем на старото си място, тъй ли?

Синя тога. Поради невъзможност другаде да идем да останем, ваше величество! Притеснено е, виждаме го всички, обувката наистина ни стяга!... Но мигар нашето кралство само стяга!... Ако се огледаме, ще видим, че всяко кралство от нещо притеснено е и че все някъде обувката го стяга!

Кралят. Да останем, но не можем да седим със скръстени ръце!... Дори емблема още нямаме на кралството! Нали комисия за емблемата се назначи!

Сива тога. Да, имаме комисия, ваше величество! Тя непрекъснато работи. От всичко в кралството може би тя най-работи!

Кралят. Забелязвам, че ако искаме работата ни да не върви, то най-сигурният начин за това е да се създаде комисия! Не намирате ли, че кралството се препълни с комисии?... Ако по куче хвърлим камък, ще замерим някоя комисия!

Зелена тога. Това с камъка и с кучето, ваше величество, е истина и много образно, но нямаме друг избор! Навсякъде е тъй! Нали ходиха поданици да обменят опит с други кралства!

Кралят. Е, и?

Зелена тога. Все същото е!

Жълта тога. И в Международната организация изпратихме — и там е същото! Смята се, ваше величество, че в бъдеще светът не ще се състои от кралства, а от комисии!

Кралят. Не разбирам какво толкова много затруднява тези заседаващи комисии!

Оранжева тога. Пълното единодушие, ваше величество, ги затруднява!... За емблемата сте прав, че трябва час по-скоро да я имаме! Емблемата е нещо, което се ползва от всеки поданик!

Бяла тога. Всичко това е истина, но кралствата с такава стръв се нахвърлиха в търсенето на емблеми, че не остана нищо свястно за емблема!

Синя тога. Най-източното кралство тури ръка на слънцето! То сметна, че слънцето първо там изгрява!

Зелена тога. Не подминаха и месеца!... По-точно, полумесеца! Опоскаха цялото небе!

Жълта тога. Кралствата изпитват все по-остра нужда от емблеми! Едно кралство, ваше величество, което се намира на края на света, взе за емблема шумка от дърво! Мисля, че не бива да прибрзваме.

Кралят. Емблема нямаме, ветрената мелница едва-едва скрибуца, орниците са безплодни! Как да се измъкнем от тази падина, където твърдите, че не знам по колко водни таласъма се падат на глава от населението!

Оранжева тога. Аз предлагам, ваше величество, да направим кралството на два етажа. Където и да съм ходил по други кралства, ни видях, пито пък чух да има кралство на два етажа!

Бяла тога. Ваше величество, ако разрешите, искам на това предложение да възразя! Намирам за неуместно да правим кралството на два етажа. Как ще живеят поданиците в такова кралство? То значи непрекъснато едната половина да тропа и да шуми на горния етаж, а другата от долния етаж непрекъснато да вика: «Шът!» и «Тихо!».

Кралят. Какво предлагате тогава?

Бяла тога. Предлагам кралството да бъде бяло. Никъде досега ни едно кралство не е било изцяло в бяло!

Жълта тога. Защо непременно бяло, а не златистожълто?

Зелена тога. Мога ли на свой ред да попитам: защо златистожълто, а не зелено?

Синя тога. Ако кралството ни стане синьо, то със синьото небе ще се уподоби и ще се слее!

Сива тога. Ваше величество, всеки тук към своята тога тегли, за своя цвят държи. Мисля, че с това не можем да се съгласим!... Трябва да потърсим може би не цвят за кралството, а друга форма!

Оранжева тога. Да не искате да правим кръгло кралство?

Жълта тога. Или квадратно!

Зелена тога. Или зигзагообразно!

Бяла тога. Или триъгълно!...

Синя тога. Или спираловидно!

Кралят. Не мисля, че това ще ни помогне! Дали ще бъде кралството ни бяло или кръгло, не е от особено значение. И бялото, и кръглото не биха го измъкнали от падината, в която се намира! Въпросът е тук да повдигнем падината! Вярвам, че ако се захванем мъжки, то ние можем кралството във въздуха да вдигнем и от падина във връх да го превърнем!

Оранжева тога. Чудесно е това, което казвате, ваше величество! Но как да стане?

Кралят. По начин естествен и съвършено прост! Ако започнем от едната половина на кралството да копаем пръст и да я прехвърляме и струпваме върху останалата половина, то ден из ден и постепенно другата половина ще започне да расте. Ето, по този начин ще превърнем кралството от падина във връх! Свой собствен връх ще имаме!

Сива тога. Ние, ваше величество, можем само да приветстваме вашата идея за собствен връх!... Това ще ни издигне в очите на останалите кралства!

Всички (хорово). Чудесно е, ваше величество! Собствен връх!

Кралят. Заедно с върха обаче трябва да обърнем внимание и на поданиците! При обиколката из кралството забелязах, че има доста недоволни поданици. Да не забравяме, че всеки има нужда да каже от време на време, че е недоволен! Един от живота, друг от жена си, жената от мъжа си, четвърти от приятели, пети от съдбата! И така нататък!

Сива тога. Ваше величество, мигар има кралство, където всички поданици са доволни!

Кралят. Няма такова кралство, но щом има недоволни, то трябва да има и място, където поданиците да изказват своето недоволство. Викалия някаква ли трябва да открием, недоволница ли, не зная, но нещо трябва в кралството да се направи!

Оранжева тога. Това с недоволницата е чудесно! По този начин ние първи сред останалите кралства ще имаме своя недоволница!

Кралят. Въпросът е сега без много приказки към работа да се пристъпи! *(Оглежда земното кълбо.)* Да си призная, не очаквах, че земното кълбо тъй много ще е натъпкано с кралства!... Може да се каже, че то е въшкаво от кралства! *(Ослушва се, пита.)* Чувате ли?

Сива тога. Какво именно, ваше величество, да чуем? *(Ослушва се, останалите тоги също се ослушват.)*

Кралят. Не чувате ли как там нещо вика: Хруп-хруп!

Сива тога. Ооо, това хрупане, ваше величество, иде откъм земното кълбо! Понеже кралствата са се впили в земното кълбо, то всяко едно бърза каквото може от него да изхрупа. Тъй червеят, хруп-хруп!, изяжда ябълката. Рано или късно и земното кълбо, подобно на червива ябълка, ще се изхрупа, и поданиците на кралствата ще изхвърлят огризките на пътя!

Кралят. Но къде, по дяволите, ще отидат, след като превърнат земното кълбо в огризка?

Синя тога. По други светове ще се разселят! Вселената, ваше величество, е тъй голяма, че всяко кралство не, ами всеки поданик на земното кълбо ще има собствена звезда. Поданиците на всички кралства знаят, че са гости тук, че временно върху земята пребивават, затова и с такъв охота я хрупат и огризват. Не ще се мине много време, и тук няма да има никакво кълбо, а ще останат само огризки жалки. Поданиците като гризачи ще изгризат и ще оглозгат всичко!... Рано или късно, ваше величество, това ще стане!

Кралят. По-добре е по-късно, ако стане, когато нас няма да ни има!... Избутайте земното кълбо навън, без полза ще е повече да го разглеждаме! *(Ослушва се отново.)* Обаче трябва да се отбележи, че макар да хрупат и оглозгват земното кълбо като червива ябълка, то и кралствата, и поданиците го хрупат и оглозгват с известна предпазливост.

Синя тога. Ваше величество, това е самата истина! Някои дори свенливо от него поотхапват! Притесняват се, но поотхапват! Когато всичко наоколо ти хрупа, то и ти, щеш не щеш, похрупваш!

Влизат войници. Подпомагани от тогите, те започват да избутват навън земния глобус. Част от войниците и членовете на кралския съвет вдигат и стълбите.

Кралят. Внимателно, да не разплискате моретата!

Сива тога. Ние, ваше величество, искаме да го поставиме навънка пред двореца. Намираме, че чудесно пред двореца ще стои!

Кралят. Щом не може друга работа да свърши, то нека поне двореца да краси! *(Сива тога се обръща и тръгва да догони останалите.)* И внимавайте там да не го търкулнете по нанадолницето, че може някой поданик да сгази! *(Разхожда се напред-назад. Зазвучава латерна.)* Явно, тук ще се стои! *(Спира при дръвчето, посадено от него.)* Да видя туй дръвче прихваща ли се вече! *(Изскубва го, гледа корените му, връща го в съда.)* Не се прихваща още!

Завеса

Тайната на перото

Поглед към стилно-езиковите особености на Радичковите творби

При първия досег с творба на Радичков сигурно ще ви стъписа езикът на автора — народен, приземен и в същото време някак чудноват, необичаен, чисто радичковски. Обяснението може да потърсим в особеностите на многостранния поглед на писателя, в умението му да гледа нещата в тяхното богатство. Чрез езика се разкрива ярко Радичковата философия за живота. Чувства се връзката му с народното, с традиционното и в същото време — със съвременното, с новото. Личи възможността (способността?) на писателя да бъде до непосредствената действителност и непрекъснато да я реформира. Радичков художествено овладява света така, че го прави непрекъснато нов, успява да превърне реалните явления в очудващи, познатото — в непознато.

И ето кълвачът у Радичков вече не е кълвач, а е клюнодървец. А това не е случайно. Писателят умее да го извлече непосредствено от словото. Клюнодървец е, защото «клюве и то само дърво». Така с особено внимание подбира Радичков всяка дума, оглежда я отвсякъде, извайва я, изковава ново значение. В неговите ръце тя е гъвкава, бързо подвижна. Думите пък изграждат предимствата за така наречения подвижен човек. Разрушава се традиционният тип на представата за завършената хармония между човека и света. Идва виждането за карнавалния свят на селото. Подвижният човек се разкрива в личността, за която не са безспорни истините на старото време и в личността, която все още не може да възприеме новото.

Това подвижно съзнание се характеризира с една нехомогенност на възприятията. Кръстосват се пластове на различни действителности. Съжителстват елементи на езическата древност с космически понятия — духовници и космонавти, убита ламя и извънземна цивилизация. Полюсните представи диктуват динамично стилово двуединство. Словесните елементи взаимно се разколебават по силата на иронията и напрежението на няколко стилови пласта.

Речта на радичковите герои изобилства от думи на народните говори. Селяните говорят за «лани»

и точно знаят за кога е това — миналата година, миналата зима или миналото лято. Сигурни са, че болестите се «прихващат», че има «айдуци» по света, че някои хора са «гяволи», но има и «погяволи», които гледат от всичко да имат «файда». Но както е естествено за радичковия селянин да пълни «тенекето с кукуруз», също така естествено е за него да решава кръстословици, да използва и да намира «коефициенти», «да се травматизира», да разсъждава върху «миграцията», да създава «хипотези». Това са думи, които звучат твърде книжно употребени наред с жаргонни думи. Човекът може да създава хипотези, но после «се бърхата» (работи) цял ден.

С тази естетическа многопластовост плътно се допира гротеската. За нея е характерно едно световъзприемане, враждебно на всичко готово и завършено, на претенциите за неизменяемост и вечност. Гротесковият образ характеризира явленията в неговите метаморфози, в ставането и израстването. В основата лежи движението. То не е движение на завършените форми, а се превръща във вътрешно движение на самото битие. Всичко високо се проектира в един материално-телесен фон. Човекът «се търкаля като жироскоп». Причудливото, необичайното се възприема като нещо естествено, реално съществуващо.

Радичковият хумор е свързан със старата българска литература — с апокрифната книжнина. В многопосочността на образа у Радичков откриваме дуалистичното разбиране за човека и света. Народното светоусещане, което се е стремило да търси обяснение на чудноватото, като го приближи до себе си по законите на една предметна фантастика. Така писателят намира дума като «верблюд», за да я превърне в символ на злото и в същото време да означа с нея един ярък и колоритен образ, взет от приказките, от народната фантазия. Източник на тази волна фантазия са кукерските игри. Кукерските маски разкриват чувството за невероятното състояние на нещата. Необикновеното се утвърждава като равнопоставена форма на живота. Радичков сам говори за нуждата на хората от легенди за лани, за самодивни.

Тенецът често населява неговите творби. Писателят се отказва от познатите, широко разпространени вампир и таласъм, за да избере тенеца и да го превърне в оригинален радичковски образ.

Пренасянето на явления и представи, принадлежащи на една сфера на живот, в друг пласт от действителността диктува метафоричния език на автора. Фразеологичните словосъчетания подчертават богатството на речта. Изразът е някак по-ярък, по-отчетлив и точен, когато преспите не са какви да е, а «вълчи», когато някой «се е въоръжил до зъби», когато «грип те газе», а «снегът е до пояс». Своеобразен колорит привнася и преносното значение на изрази като: «докато ти падне капата», «не ти иска нито хляб, нито вода», «пъпът ми хвърлен», «върти опашка».

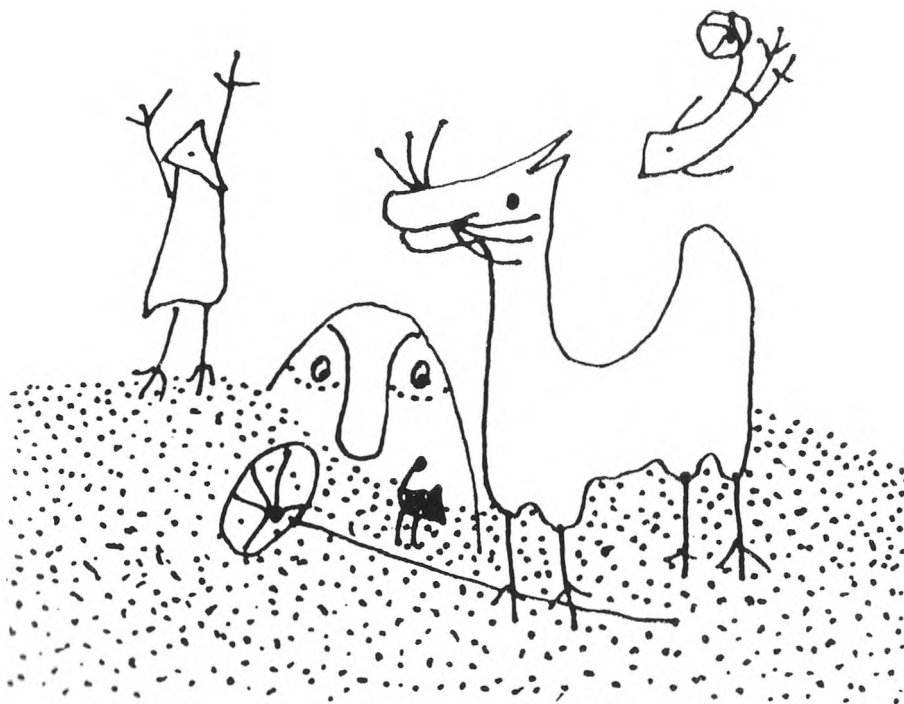
Наред с метафоричното, откриваме и метонимично мислене. Пистелят се концентрира в отделна част, като се стреми в нея да снесе цялото. Едно бомбе синтезира цялата идея. Езерото представлява мрака с червено око. Небето се измерва с човешка мисъл, превръща се в мярка за величие. Ражда се идеята за човешкия микросвят, за човека, който може вътрешно да се разширява и да се побира в малката си човешка кожа.

Радичков не съсредоточава света в едно човешко съзнание, а като че ли човешкото съзнание се разселва в целия свят. Разкрива се един отворен и безкраен радичковски свят. В тази многопластовост авторът е способен да се прелива в нещо

обективно съществуващо. В езика на героите се излива скритият лиризм, философската мисъл на автора. Макар «приказката» на селянина да е «дива, чепата и небръсната» пак знае, че «всеки човек си има своя кръстословица» и носи у себе си здрава жизнена философия. Писателят сам оценява речта на своите герои, като тук той намира най-точния нюанс в значението на думата: не става дума за езика или речта на селянина, а просто за «приказката му».

Радичков умее да намери най-точната дума за всяка ситуация. В неговите разкази една дума трудно може да бъде заменена с нейния синоним. Когато писателят казва, че нещо се е «пръкнало», то значи точно, че се е пръкнало, а не, че се е появило, намерило се, родило се и прочее. В съзнанието на читателя със своята звучност, изящност и необичайност остава незаличима «пемперугата», неестествено сякаш започва да звучи познатото пеперуда.

Художествената многопосочност на израза, непрекъснатата смяна на цялото с неговата част, на причината със следствието води от една страна, до одухотворяване, а от друга страна, до опредметяване в творбите на Йордан Радичков. Това обуславя неповторимия, необичайния, оригиналния език на автора, чрез който Радичков по един невероятен начин успява да се сближи с читателя. А този невероятен начин си остава тайната на перото.

Тенецът — игра с демони

Йордан Радичков от детските си години е тясно свързан с фолклорната среда на Северозападна България. Този български регион от фолклорно-етнологична гледна точка е един от най-консервативните, до късно запазил старите си народни традиции в това число и много широк и жизнен митологичен и демоничен фолклорен свят.

Познанията си за фолклора Радичков черпи не от литературата, не от фолклорните сборници, а от своето детство, от непосредствения си допир с народните обичаи, поверия, от роднинската среда и от своята майка — неизчерпаем извор за народни умотворения. Самият Радичков в едно интервю намира и по-дълбоки причини за връщането към фолклора: «Мисля и то с известна тъга, че фолклорът е нещо, към което ние само от време на време посягаме..., когато почувстваме нужда или някаква осъзната потребност. Ако почувстваме, че започваме постепенно да се ерозираме, че много космополитни веяния започват да блуждаят около нас, тогава ние се обръщаме към себе си. И когато почувстваме някаква угроза, че може би — дотук, и по-нататък няма да можем да продължим, ами ще изглеждаме като пиле, което е оскубано, замразено и турено в найлонов плик, тогава се обръщаме и към фолклора, търсим родовия си знак.

Литературното време и пространство на Радичковия свят е населен с духове, привидения, сенки от миналото, които се сменят с ритмичността на селския живот: водни таласъми, самодиви, лами, дракони, болести в образа на стари жени и др. В цялата тази поредица от фолклорни персонажи, един от най-интересните образи е «тенецът».

Терминът «тенец» във фолклорно-етнографската литература е регионално обозначение за свръхестествено бродещо нощем същество, превъплатило се от мъртвец в демон, който се връща при близките си, в къщата си и ги плаши и измъчва. «Тенец» — това диалектно название е характерно за районите на Северозападна България — Берковско, Михайловградско. Смесово е идентично с названията: «вампир» (в цяла България), «упир» (Добруджа), «лепир» (Търновско), «дракус» (Родо-

пи, Хасковско), «плътеник» (Северна България), «устрел» (Странджа), «топак» (Югозападна България, областта Чеч), «бродник» (Русенско), «гробник» (Кукушко, Струга, Охридско), «въркулак», «вълкодлак» (Западна България) и др.

«Тенецът» се появява в много от произведенията на Йордан Радичков. Той странствува от разказ в разказ с истинска фолклорна достоверност. В «Заекът» и в «Циганско петле» умрелите биват прескочени от котка или друго животно и се превръщат в «тенец». Образно е предаден и процесът на вампирясването: «Тенец!..., Тенец!... — зашепнаха си жените една на друга; според поверието мъртвец прескочен от котка се превръща на тенец. В селцето наричат тенец таласъма. Подир смъртта си човек не отива в отвъдния свят, а вампирясва и остава да живее в селцето, дои кравите нощем, сплита опашките на конете, тук и там задига нечий велосипед, за да се повози, точи вино от бъчвите и т.н. Нощем той си идва в къщата, за да види какви промени са настъпили, да се види с роднините и близките». След 40 дни гробът на вампирясалия пропада, така става и с гроба на перуниката (от разказа «Заекът»).

В разказа «Страх» воденичарят Рабиша умира от неестествена смърт — заплита се във воденичното колело и вампирясва. Нощем се връща във воденицата си, пуска воденичните колела, освобождава водата и всички живеещи наоколо разбират, че се е появил «тенец».

Героите в Радичковото творчество се придръжат към нормите на поведение във фолклорните ситуации. Така семейството, което след смъртта и вампирясването на един от героите се заселва в неговата запустяла къща, прави «парастас» — принася курбан-жертва на «тенеца», за да се насити и да не се връща обратно в къщата.

Всички тези фолклорни елементи и ситуации имат своите първообрази в народните умотворения. Според народната вяра, ако мъртвец бъде прескочен от някакво животно или сянка, то той вампирясва. Една от най-строгите мерки след смъртта, е мъртвецът да бъде пазен да не го прескочи котка или друго животно. Това се отнася и

до намерилите смъртта си по неестествен начин, чрез удавяне, убийство, самоубийство, злополука и т.н. За да не се увампирят тези мъртъвци, се прилагат различни народни мерки: изгарят се трупите им, прободат се с кол, шип или друг остър предмет, разрязват се отделни части на тялото, например петата, удавят се във вода, опалват се гробовете им с огън и др. За борба с вампирите народът избирал така наречени «вампирджий», «джададжий», «глогове» — хора, които били родени в събота, можели да виждат вампирите и поемали трудното им унищожаване и обезвреждане. Съществуват поверия, че по гробовете, които пропадат, след известно време познават мъртъвците, които са се вампирили. В Охридско съществува народната клетва: «Ега ти се гроба продъни!», т.е. човек се прокълнава да стане вампир. «Тенецът» според народното схващане преминава през две фази в своето развитие. До 40-тия ден (или до шест месеца) след погребението, той броди и се връща като сянка, дух. След този срок, той придобива образа на човек, т.е. «уплътнява се», «укостява се». След това може да започне да живее човешки живот на друго място, където не го познават. Той може да се ожени или да се върне при жена си и да живее с нея. От тези връзки могат да се родят даже деца. Голям е страхът у народа от вампирясването и от вампирите. В своето изследване «Кюстендилското Краище», ученият Й. Захариев констатира живата вяра във вампирите в Западна България през 20-те години на XX век. «Чуе ли се, че еди кой си се е увампирил, всички изтръпват от страх, дори и из околните селища.» Всеобщо разпространени мерки за отклоняването им е поставянето на сито (или слънчогледова пита) над къщната врата. Смята се, че когато «тенецът» дойде и иска да влезе през вратата, започва да брои дупките на ситото (или семките на слънчогледовата пита). Понеже се обърква в броенето и започва все отново, времето минава, съмва се, пропаяват петли, вампирът загубва силата си и се връща обратно. Друга мярка е прилъгването им или изгонването им от територията на селото.

Съпоставяйки образът на «тенеца» от Радичковото творчество и от този от фолклора забелязваме идентичност по отношение на условията на появяването, на характерните му белези, на част от действията и проявленията му. Но докато външните белези показват една последователност и фолклорна достоверност, следваща фолклорните образци, то вътрешният образ на Радичковия «тенец» е различен. Вампирът у народа буди страх, ужас, предчувствие за смърт, той е зъл дух, който пие кръв от хора и добитък, измъчва, той е угроза за отделното семейство и за цялото село. С разрушаването на вярата в демоничните същества в края на XIX и началото на XX век и народното

схващане в някои аспекти се променя. Образът на вампира започва да избледнява и да се смесва с някои други демони. Той започва да съществува само като спомен за нещо страшно от миналото и да живее в народната среда като предание, а не като съществуваща реална заплаха. Твърде разпространено е и новото схващане, че откакто лекарите са измислили инжекциите, вампири няма, защото прободен човек не може да вампирира.

Тенецът от творчеството на Йордан Радичков следва до известна степен народната метаморфоза на вампира в съвремението, но носи и свои индивидуални характеристики, които го правят интересен образ-символ.

Той е ту реален и се появява във времето и пространството според правилата на народния живот, ту витае в неверието на хората, като никой не вярва в съществуването му, което се отрича с простата фраза: «Това са бабини девитини». Заякът отива сам нощем да чисти кюнци и да тропа в къщата на вампирялия се Перуника, за да може селцето спокойно да си отиде и да си рече: «Перуниката пак чисти кюнци» (т.е. да продължи да живее в своята потвърдена вяра в съществуването на «тенеца»). Тази игра на автора с «тенеца», поставян ту в историко-фолклорни рамки, ту изнасян на съвременната повърхност, актуализира образа му в рамките на една нова митология с нови модели — митологични и демонологични персонажи. Това модернистично отношение към демоните се отнася и за другите фолклорни образи в творчеството на Радичков — ламята, вълците, самодивите и др.

«Тенецът» в разказите на Радичков не буди страх и ужас. Той не само, че не е «вреден», но той е дори «полезен» за живите хора. В разказа «Тенец» се появява в къщата и поема извършването на цялата домакинска работа: тъче с разбоя, влачи кълчища, пренася слама в кочината на свинете, реже дърва и т.н. Тук той приема характеристиката на «добрия домашен дух». И накрая на разказа, когато се завръща в къщи и вижда, че пишущата машина пише сама, Радичков завършва с присъщата му самоирония: «И от тоя деп се родих, драги читатели, защото тенецът ми пише всичките работи, а през това време аз си живея живота.» Авторът следва народната психология и философията на здравия селски разум: нито страхът е толкова страшен, нито радостта — толкова радостна, нищо не е абсолютно. Парадоксът, абсурдът, внезапното спадане на напрежението чрез осмиване, ирония, забава — са литературни похвати, които имат за цел да овладеят прекалено силната емоция и да я направят поносима, положителна, реална и човешка. В търсене на равновесието между наследството на миналото и перспективата на бъдещето.

Разсейването на илюзията за Европа

Бинка Желязкова: «Привързаният балон»

*„Заради едно курвенско магаре
изпуснахме Европа!“
(Цитат от филма)*

Днешните събития и промени така приковават вниманието ни, че идващите от миналото послания едва достигат до нас. Поизтърка се и ореолът на стоялите от години по рафтовете филми: по-голямата част от някога забранените, спряни или едва не унищожени заради някой двусмислен намек произведения, изглеждат шаблонни и безинтересни за съвременния зрител, в най-добрия случай може да послужат като характерен за епохата документ.

«Привързаният балон» е сред щастливите изключения. Какво по-добро доказателство за това е, че когато след дълга пауза бе отново прожектиран в България, публиката реагира на всяка реплика и сцена така, сякаш филмът е съзвучен с най-парещите проблеми на днешния ден. Зрителите се докоснаха не само до повърхностните паралели, някогашното и сегашното разпоредено отгоре вероизповедание, произвола на властта, не само до познанието, че това са вечно повтарящи се и задължителни атрибути на балканското съществуване; едва ли някой би обърнал внимание на тези общоизвестни и повтаряни до скука факти. Очевидно във филма има нещо, което го задържа на повърхността и досега; нещо, което е било формулирано в България от шейсетте години, но е запазило валидността си до наши дни.

**Бинка Желязкова и Йордан Радичков —
геният и неговият вдъхновител**

«Привързаният балон» се ражда при изключително щастливо стечение на обстоятелствата, тъй като филм с подобна тематика и художествено ниво в България не е създаван нито преди, нито след това. През шейсетте години (чак до 1968) в Средна и Източна Европа диктатурите се консолидираха, сигурността, в която се чувстваха властимащите, отреди по-голяма свобода за изкуството.

Резултат от тази вътрешна ферментация бе чешката нова вълна във филмовото изкуство, а в литературата например Ал. Солженицин, Милан Кундера, Йозеф Скворецки, Ищван Йоркен и въобще линията на т.нар. източноевропейска гротеска.

Другото щастливо обстоятелство е срещата на две такива творчески индивидуалности като Бинка Желязкова и Йордан Радичков. В българския духовен живот едва ли могат да се намерят двама толкова различни по съдба и като личности творци и навярно в това е тайната за успеха на сътрудничеството им.

Бинка Желязкова и съпругът ѝ Христо Ганев (обикновено той е драматург на филмите ѝ) по време на войната активно участват във въоръжената съпротива. Били са в един партизански отряд с Тодор Живков, респективно с висшите функционери на по-сетнешната номенклатура. Въпреки това никога не кокетничат с властта и както става ясно и от филмите им, винаги се опитват като един вид жива съвест да разтърсят някогашните си другари по оръжие, напомняйки им колко са се отдалечили от младежките си идеали (*Тих е животът*). Този тип леви интелектуалци се появяват в началото на шейсетте години навсякъде в страните на народната демокрация (М. Кундера, Л. Колаковски, Дьорд Конрад и др.) Тази линия се характеризира не толкова с интелектуалната задълбоченост, която разтърсва из основи властта, а по-скоро с един вид девалвация на ценностите и морално разочарование. Бинка Желязкова е интуитивен творец: чувства насоката на намиращите се в зародиш процеси, затова се опитва да се държи настрана от събитията, но не смее да си признае, че е рискувала живота си за една поначало мъртвородена идея.

Йордан Радичков е съвсем друг тип. Истински играч, който през цялата си писателска кариера е търсил жестовите, които трябва да направи на властта, за да бъде великодушна цензурата към произведенията му. Радичков започва като искрен и верен на партията писател, после през 1965 г. публикува «идеологически съмнителния» сборник с разкази «Свиरेпо настроение», след което — за

да омиротвори разбунените страсти написва томче с партизански истории, и това продължава така чак до появата на драмата «Образ и подобие», поточно до претопяването ѝ. Тогава му забраняват да публикува цяла година. Част от играта е и фактът, че след забраняването на «Привързаният балон» Радичков написва пиеса по сценария на филма. Радичков не се измъчва от морални скруполи, когато трябва да преработи някоя добра идея, за да се продаде по-добре, за тази цел е готов да направи стока и собствената си личност: от време на време ходи на лов заедно с Живков, а след падането на диктатурата прекарва няколко месеца в българския парламент като социалистически (комунистически) депутат. На истински големите творци естествено всичко това може да се прости. Като външен наблюдател и от днешна гледна точка не мога да обвиня нито един източноевропейски творец само за това, че е бил член на единствената управляваща партия. За разлика от Бинка Желязкова, Радичков е съзнателен, дори целенасочен творец, който приема собствената и на произведението си съдба не като морален, а като технически въпрос. Желязкова с безупречната си морална чистота, безпогрешната си естетическа чувствителност и професионална подготовка е за Радичков идеалният медиум, който преведе на езика на киното писателската му мисловна система.

Нова гледна точка за европейското

От това, което глашатаят разгласява в началото на «Привързаният балон», става ясно, че страната се намира пред голяма промяна: «въвежда се поевропейчването». В кметството раздават холандско сабо (вместо използваните дотогава цървули), обикновените селски петли се сменят със специални породи и се въвежда европейското летоброене. Преди обявата се появява мотото на филма от Бомарше: «Бързам да се посмея на света преди да съм се разплакал.» Това е позицията на Радичков по отношение на европеизацията: оттук нататък филмът само добавя аргументи към това твърдение.

На Балканите проблемът за европеизацията е съвременник на създаването на суверенните държави от ново време. В България този въпрос е поставен за пръв път от Добри Войников в последната трета на миналия век в пиесата «Криво-разбраната цивилизация». И до ден днешен можем да се срещнем с аргументация, следваща хода на мисленето на консервативния драматург: при нас, по периферията може да достигне само тази част от европейското, която е обърната срещу нас, а не е за нас (в смисъл: използва ни), и единственият резултат ще е да разруши добре функциониращата ни патриархална структура.

Кръгът около списание «Мисъл», по-късните урбанисти, в началото на XX в. се аргументират с това, че патриархалният ред неспасяемо се разпада и България няма друг избор, освен Европа. Представителите на патриотичната консервативна линия в страната обикновено са под силно славянофилско влияние, идващо от Русия. Двубоят между народници и модернисти, респективно авангардисти, трае чак до края на четиридесетте години, когато под «убедителния» натиск на новата естетика заглъхва всеки стар спор. Въпреки това българската литература запазва и по-късно тази си двойственост: прозата следва преди всичко народническите традиции, а лириката пренася урбанистичното, модерно наследство. Радичков с лекота се отказва от мисловните схеми на предците си, но в същото време майсторски използва усвоените от тях художествени похвати. В реформаторската еуфория на седемдесетте години, когато отново се появява идеята за приближаване до Европа, Радичков обръща въпроса: не пита за какво сме ѝ нужни ние на Европа или какво предимство ще ни даде тя, а каква е илюзията ни за Европа, т.е. какво чакаме ние от Европа.

Сътвореният свят и реалностите

За да отговори на този нов въпрос Радичков създава алегоричен образ на действителността, където пространство, време, персонажи само напомнят за реалното състояние. Така създава у зрителя илюзията за една нова митология, която се опитва да запази докрай.

Разказвателният стил на произведенията му много напомня източната литература: сюжетът многократно се прекъсва и на пръв поглед неподходящи фабули и разсъждения кръстосват главната нишка на историята. В унгарския превод на «Привързаният балон» не може да се почувства напрежението, което създава филмът на езиково ниво: буквалното пресъздаване на метафори, сравнения, фразеологизми, поговорки придава многократно гротесков оттенък на някои сцени.

При Радичков пространствените и времеви отношения съответстват на митологично преплетените пространство и време. Структурата на «Привързаният балон» и отношенията време-пространство също следват този принцип. Историята е изградена от елементи (нека ги наречем серия от конфронтации), които се опират един на друг, в известен смисъл се повтарят и допълват.

Още в първите минути Радичков насочва вниманието ни към времето, когато глашатаят разгласява, че ще се въведе европейското летоброене. Историята започва в пет часа сутринта и свършва следобед в пет, така че вярно на европейската рационална традиция времето изглежда линейно, за разлика от кръгообразното и циклично митоло-

гично време, в което героите са съществували досега — и в същото време все пак описва един цялостен кръг от пет сутринта до пет следобед. Епохата — това е част от проблема за времето — в която се разиграва действието, също трудно може да се определи и Радичков прави всичко, за да направи невъзможно точното фиксиране на времето. От надписите, които се срещат във филма става ясно, наистина, че действието се развива преди правописната реформа, значи преди 1945 г., балонът обаче споменава за две големи, застрашаващи живота му сътресения (войни). Всичко това би могло, следователно, да се случи и по време на втората световна война, което като че ли се потвърждава от една забележка, че стражарите са тръгнали на лов за хора (разбирай: партизани), но тогава пък какво прави във въздуха разузнавателният балон, който по това време е вече доста поовехтяло бойно средство...?

Измерващото се време може да бъде променено — твърди Радичков, — пространството обаче не може. (За това намеква и една от сентенциите във филма: «Метърът не е човешка мярка.») Пространството винаги запазва двойствеността си: Берковската околия в Североизточна България е от една страна реално място (още повече, че и писателят е роден там), метонимия на разбирания в широк смисъл Балкан, от друга страна пък е една неопределима «зона», формирана във въображението на живеещите там хора, която се държи според закономерностите на мита. В разказа си «Змийски сняг» Радичков разсъждава открито по този въпрос: «Не бих казал, че тук има нещо мистично, само това, че в този изпаднал от каруцата на бога свят има нещо, което е повече от самия свят». Когато черкасци тръгват да гонят балона и обикалят в кръг гората, появява се ту познат храст, ту вече видян мотив (момичето-заяк и момчето-птица се появяват два пъти) или постоянно се повтаря историята на Гоца, Въроръженият човек, засилва се впечатлението за движение в кръг. Когато излизат из храстите, Амбициозният установява, че други като че ли по-рано са стигнали полянката от тях, които са обходили гората. Обратно на тях, балонът напредва по права линия, и когато нашите герои излизат от гъсталака, той ги предупреждава, че напразно преследват нещо, което съществува в един друг вид, рационално пространство («намира се под закрилата на Архимедовия закон»). Тогава селяните стигат до мъдрото заключение, че «балонът има други хитрини, не като лисицата и бурсука». Оттук нататък пространството изглежда рационално, аналогичното повторение на някои моменти обаче продължава да създава усещането за движение в кръг (повтарящият се мотив с хорото, еднаквият начин на борба с магарето и падналият във водата балон, многократното наблягане на успоредичата заяк-момиче, птица-дете). Кръгът

насочва не само към структурата на пространството, а чрез другостта на това пространство означава и изолираността му.

Видимото ликвидиране на мистичното пространство и време все още не означава, че се е променила митичната същност на историята. Митологемите на сътворения от Радичков свят продължават да играят важна роля в структурата на филма. Това не са стилизирани приказни или легендарни мотиви, а атрибути от собствения свят на Радичков. «Интересува ме не толкова народното изкуство, колкото начинът, по който народът рече си днес и откак се помня, начинът, по който изгражда и редактира една история.» Този замисъл обяснява не само оригиналното поставяне на въпроса в «Привързаният балон», а е основа на цялостния радичковски светоглед. Народното творчество е само модел, а не обект на изобразяване. Появяващите се във филма заяк, коприна, плашило, птица, слънчоглед, глутница кучета и т.н. не са мотиви на българската народна поезия, а символи, които могат да се тълкуват само в контекста на филма.

Радичковската митологична постройка се основа на противоречието «тук» (родно, от моя свят, близко, селско и т.н.) и «там» (чуждестранно, далечно, другоселско). В «Привързаният балон» проблемът «тук» и «там» се превръща в централен, тъй като главната цел на Радичков е да определи отношението на «тук» към «там».

Дълъг е пътят от Черкас до Европа

Това е твърдението на филма на Йордан Радичков и Бинка Желязкова, за което ние, зрителите, можем да получим обяснение само от жителите на този своеобразен свят. Категориите «тук» и «там» се появяват във филма като «горно» и «долно», респективно «родно» и «чуждо». В долния, затворен свят едновременно нахлуват новото европейско летоброене и непознатото чуждо тяло, балонът. Населяващите долния свят са принудени да мобилизират всичките си познания за света, за да осмислят стоварилото се на главите им «чудо». В съзнанието на селяните всяко чуждо явление получава смисъл през призмата на придобитото знание и норми на поведение, Радичков и Желязкова с горчивина и ирония изброяват тези знания и рефлексии.

Думата свобода се среща най-напред в първия монолог на балона, с който той се представя. Балонът разказва, че се е отървал по време на войната, гонили са го (асоциацията момиче-заяк), но сега си играе свободен и безгрижен (момиче с козичката). Оттогава държи само на свободата си и макар че много пъти е бил раняван (хайдушки войвода), спечелил е две тежки въздушни битки (разбирай: световни войни) и никога не би се

отрекъл от свободата си. Твърдението, опростено до крайност означава: Европа държи на тези, които са (духовно) свободни.

На жителите на долния свят малко неща са така чужди като свободата. Спектърът на реакциите се простира от страха до ползата: след отминаването на опасната ситуация надделява алчността. В представите на хората, спусналата се над селото огромно количество коприна ще стане предмет на варварско разграбване и плякосване, след това обаче веднага запява женски хор и с танца на жените с бели забрадки видението свършва. Дошлото от небето дарение, благословията на Европа използват просто по своему, асимилират я като част от собствения си свят. Тази мисъл често се явява в съчиненията на Радичков: живеещите в затворен свят герои на писателя се опитват да направят «чуждото тяло» полезна за своя свят част. От тази непонятна чуждост смисъл в техните очи има само това, от което може да се извлече практическа полза, другите съставки на илюзията за Европа са само празна суета.

В света на Радичков жените са тези, които най-вече държат на запазването на патриархалния йерархизиран ред. В творбите му жените запазват ролята на «душа на общността» и неподправените им инстинкти никога не ги лъжат. И този път жените усещат, че появата на балона е грубо вмешателство в собствения им свят и не може да доведе до нищо добро.

Ала светът не може да бъде върнат трайно назад към детската неопетненост, защото винаги се намират хора с непоправимо изопачено съзнание, които съзнателно се противопоставят на свободата.

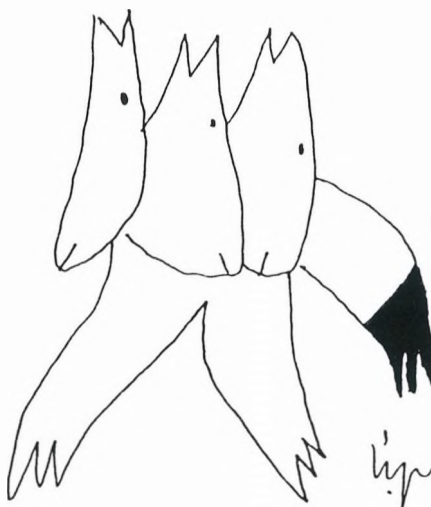
Селяните напразно се оправдават пред стражарите, пак ги набиват с тояги. Властта, която дресира своите поданици, на всяка цена отмъщава за свободното действие.

Едно лесно и едно по-трудно пророчество

През шейсетте години в Средна и Източна Европа хората на изкуството обикновено не градяха кариерата си, правейки филми за европейския дух, свободата, независимото действие, насилието и дресирането, за вечните морални ценности. Не е било нужно Бинка Желязкова и Йордан Радичков да са гадатели, за да разберат: във време, когато на хората на изкуството се плаща, за да създадат «положителния герой», филм за илюзията за Европа е обречен на забрана, както самите те казват в *Привързаният балон*, властта отмъщава за всяко неконвенционално, отклоняващо се от дресировката действие и мисъл. Радичков е прекрасен писател, но се оказва и добър бизнесмен: след забраната на филма използва същата тема за написването на пиесата си «Опит за летене». Тя всъщност следва идеята на филма, но от нея липсват категоричните изявления и недвусмислените образни постановки на Желязкова, става сюрреалистична и трудно разгадаема.

Синдромът, който Йордан Радичков и Бинка Желязкова описват в *Привързаният балон* съдържа пророчество, валидно и до днес, и това обяснява преди всичко постигнатия неотдавна шумен успех на филма. Хората в България най-сетне получиха възможност сами да решават въпроса за свободата си, за принадлежността си към Европа. Старият ред спечели помитащо мнозинство точно в тези райони, в които и до ден днешен стопанското и социално развитие е подобно на черкаското (по-конкретно в Берковската околия, където се намира Черкаск). Така че Радичков не е сбъркал с пророчеството си: «вътрешната стража» отново поставя в безизходица принадлежащият географски към Европа Балкан.

превод: Светла Кьосева

Ismert.: Jordan Radicskov: Január / Mihályi Gábor
In: Kritika. - Budapest. - 7.sz. (1978), p. 29.

In: Tanárképzés és Tudomány. - Budapest. 1. (1986),
p. 417-425.

Zűrzavar / Jordan Radicskov ; ford. Juhász Péter
In: Önmagunk bírái : Tíz bolgár dráma / vál. Juhász
Péter ; ford. Juhász Péter, Juhász Rózsa, Karig Sára;
az életrajzi jegyzeteket Karig Sára készítette. - Buda-
pest : Európa, 1981. - p. 381-433.

Druzsín Ferenc
„Racsénica“ a színpadon : adalék Jordan Radicskov
dramaturgiájához / Druzsín Ferenc
In: Tanárképzés és Tudomány. - Budapest. - 3.
(1988), p. 144-159.

Kritikák a Zűrzavar és a Január c. színielőadásokról

Bogácsi Erzsébet
Január: Jordán Radicskov színműve a szolnoki Szigligeti
Színházban / Bogácsi Erzsébet
In: Magyar nemzet. - Budapest. - 34.évf. 132.sz.
(1978. jún.7), p. 4.

Druzsín Ferenc
Látvány és hangulat Jordan Radicskov színpadán /
Druzsín Ferenc
In: Tanárképzés és Tudomány. - Budapest. 7. (1992),
p. 269-275.

Müller Péter, P.
Pécsi színházi esték : Radicskov: Zűrzavar / P. Müller
Péter
In: Jelenkor. - Pécs. - 27.évf. 6.sz. (1984), p.
556-560.

Druzsín Ferenc
Kísérlet, repülés, siker : Jordan Radicskov munkássá-
gáról / Druzsín Ferenc
In: Napjaink. - Miskolc. - 24. 10. (1985. okt.), p.
13-15.
A folyóirat tévedésből M. Takács Lajos neve alatt
publikálta az írást. A tévedést a szerkesztőség később
korigálta

Szalontay Mihály
Zűrzavar : a pécsiek vendégszínháza / Szalontay Mihály
In: Magyar Nemzet. - Budapest. - 47.évf. 138. sz.
(1984. jún. 14.), p. 7.

Druzsín Ferenc
Variations of the culture of language in the work of
Jordan Radichkov / Druzsín Ferenc
In: Studia Slavica 1993, 2

„Ugy írok, mint egy kardiográf“ : beszélgetés Jordan
Radicskovval / Jordan Radicskov ; [riporter] Nagy
Katalin
In: Ország-Világ. - Budapest. - 23.évf. 19. sz. (1979.
máj. 9.), p. 21.
Interjú

Druzsín Ferenc
„De hát bolgárok volnánk végre is...“ : Lapok a bolgár
prózából Alekótól Radicskovig / Druzsín Ferenc
In: A modern regény Kelet-Közép-Európában. Szeged
1994

Beszélgetés Radicskov bolgár íróval / Jordan Radicskov
: [riporter] Szondi György
Az interjú 1991. márc. 22-én hangzott el a Kilátó c.
rádióműsorban

Krasztev Péter
Az Európa-ábránd szertefoszlása : Binka Zseljaskova:
A lekötözött léggömb / Krasztev Péter
In: Filmkultúra. - Budapest. 27. évf. 3. (1991), p.
19-27.
A film eredeti címe: Privarzan balon. - A forgató-
könyv írója Jordan Radicskov, a film rendezője:
Binka Zseljaskova

Radicskovról szóló irodalom

Druzsín Ferenc
A népi mitológia szerepe Radicskov színpadi műveiben

JORDAN RADICKOV

Forráskút

Egy elnéptelenedett faluszegletben egyszer egy kis kőkútra bukkantam. Mondhatnám, nem is kút volt, csak kutacska! Egyetlen csobogóval. Ódon falazata repedezett és málladozott, a repedésekben gaz virított. Mivel a víz bőven locsolta őket, a gyomok szertekúsztak az egész falazaton, nyugodtan és fenségesen ölelték a kutat. A faluvég és a természet némaságba süppedt. Elhagyatottság lengte be, a kút azonban, mintegy dacolva az enyészettel, vígan ontotta, csobogtatta a vizet. És nemcsak víz, hanem valami különös életöröm is csörgedezett a csobogóból, és zubogott a sekély kőteknőbe.

A kúthoz vezető ösvényeket benőtte a fű. Sem a környező szántóföldeken és tisztásokon, sem az elhagyott gyümölcsöskertekben nem mutatkozott eleven ember. Állat sem látszott — sem egy birka, sem egy kecske, sem egy tehén vagy szamár. Még átröppenő madarat sem láttam, hogy a kút peremére szállt volna vizet inni.

Egy árva muslicát sem!

A kút mégis csörgedezett, megállás nélkül. Ügyet sem vetett a környező némaságra és elhagyatottságra.

No nézd csak, mondtam magamban! Ha van itt ember, ha nincs, a kút csobog. Bugyog a teknőbe, csörgedezik, cseveg... Minden évszakban csobog! Éjjel-nappal csobog!

Hirtelen eszembe jutott: ez a kis, ütött-kopott kutacska azért nem tud megállni egy pillanatra sem, mert nem víz, hanem maga az idő csörgedezik, csobog belőle! Bugyogva, csevegve méri, hogy az idő milyen és mekkora része folyt el, és mennyinek kell még folynia.

Jelentéktelen kis forráskút, és lám, az idő épp itt talált egy rést, amelyen átcsofoghat. És ahogy elnézem, mint zubog, kedvem támad felkiáltani: „Ó, milyen adakozóan csobog az idő!”

Csíkhelyi Lenke fordítása

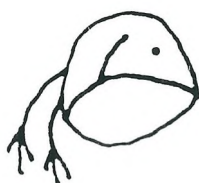
*Jordan Radicskov 65 éves!
A Haemus szerkesztősége szívből
köszönti az író és még sok
termékeny évet kíván neki olvasói
örömére!*

Tartalom

Göncz Árpád: Népi groteszk	3
Úgy élek szavaimmal, mint juhász a nyájával Interjú Jordan Radicskovval	5
Juhász Péter: Jordan Radicskov	7
Jordan Radicskov: Az istenszülő képének megmosása	9
A jóságos siklókígyók	12
Siklók a réten	14
Sikló lefejezése	18
Kenyér és hagyma	20
Sok és semmi	21
Hómező	22
Barázdabillegető	23
Szondi György: Jordan Radicskov — Kép és más	25
Jordan Radicskov: Kép és más	27
Krasztev Péter: Az Európa-ábránd szertefoszlása	33
Hargitainé Szimeonova Rajna: Bibliográfia	37

*Jordan Radicskov eredeti rajzaival és
Borisz Dimovszki Radicskovról készült karikatúraival*

Haemus - kétnyelvű társadalmi és kulturális folyóirat
A Magyarországi Bolgárok Egyesületének kiadványa
Megjelenik negyedévenként a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal támogatásával
Szerkesztőbizottság:
Irinkov Georgi (elnök), Donceev Toso (főszerkesztő), Petrov Petar (felelős szerkesztő),
Markov Alexander (szerkesztőségi titkár), Kjoszeva Szvetla, Szabeva Aszja, Szimeonova Rajna
Lapterv: Kállói Judit
A borító Ruszev Roszen munkája
A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Vágóhíd u. 62. tel.: 216-1621
Egy szám ára: 96 Ft. Előfizetés egy évre: 360 Ft
ISSN 1216-2590

Соряди Рамичков

Népi groteszk

Két ember — több ember — áll, jön-megy a színpadon, és beszél. Egymás mellé. Közlésük célja, hogy mondani-valójuk lényegének közölhetetlenségét bizonyítsa. Amit ők — egymástól — nem tudhatnak meg. A közönség viszont, az egymáson elcsúszó szavakból, a többszörösen visszaverődő, gellert kapott értelemből igen.

Két ember — több ember — áll, jön-megy a színpadon, s körülöttük a tárgyi világ rekvizitumai. Meghatározott célú rekvizitumai. De attól, hogy kézbe veszik őket, attól, hogy ott vannak, ahol vannak, úgy használják őket, ahogy használják, e meghatározott cél furcsamód meghatározatlanná, meghatározhatatlanná válik. Vagy nagyon is meghatározottá, mert funkciójuk a mindközönségesen meghatározottal szemben annak épp az ellenkezőjére fordul. S így — közvetve — mélyebb síkon épp a dolgok lényegét fejezi ki.

Körülbelül ez a groteszk színpadi technika.

Veszélyes technika — személytelenítve tárja fel a kapcsolatok — ember és ember, tárgy és ember kapcsolatának — magvát. Vagy torzulását. Vagy hiányát. Mint a kórboncnok vagy mint a sebész kése.

Aki a szíkével nem bánik biztosan, ne is vegye kézbe. Aki hozzáértéssel forgatja, lelke rajta: így olyasmit is láthat, amit hagyományos eszközökkel csak sejteni lehet.

A szíke nem ismer érzelmet. Nyilván azért van az, hogy a groteszk színmű szereplői ritkán körülrajzolt, társadalmilag is meghatározott személyek. Társadalmi kötődésük többnyire csak jelzett, közlendőjük — vagy közlésképtelenségük — többnyire általános.

Az meg éppenséggel ritka, hogy egy groteszk színmű szereplői *parasztok* legyenek, s nem a vásári komédia fajankói, a népi játékok stilizált mesefigurái.

Márpedig *Jordan Radicskov* két groteszkiének, a *Zűrnavarnak* és a *Januárnak* parasztok a hősei; valóságos parasztok, a mai bolgár faluból szalajtott, hagyományhordozó és az újjal barátkozó-hadakozó falusiak.

A *Zűrnavar* egyik szereplője az elbitangolt disznaját keresi-keresi, hiába, a másik döglött rókát nyúzna, mert a róka — amint ezt közli is mindenkivel — csak tetteti, hogy döglött; fölfal az mindent, aztán megszökik. Aztán hajtóvadászatot rendeznek, együtt, a falu kutyáira, s megmaradnak nekik a veszett bolhák: így keverednek el a *zűrnavarba* — de hogy mi ez a zűrnavar, ki tudná megmondani? Zűrnavar. Amin ki gólyalábon igyekszik

átlábolni, ki meg a tőgyét, a hatalmas tőgyét keresi, ki zászlót bont benne, hogy lobogtassa, ki meg ordítzik. Lelkesedésében? Persze, nem akármilyen zűrnavar ez a zűrnavar, van különleges városi zűrnavar is... de erről csak hallomásból értesülünk. A darab vége visszaszámlálás, mint a rakéták kilövésekor... ki számol vissza, kire? aztán a parasztok levetik busómaszkjaikat, és a fehér farkasok indulójára kimasíroznak a színről.

Vérbeli groteszk, egyetlen hatalmas, nevetős fintor, s kínunkban, félértetlenségünkben fintorgunk rajta magunk is. Aztán értelmezni próbálunk: mi is az az elveszett disznó? A hagyomány? Kit kell megnyúzni, hogy föl ne falja mindenünket, hiába, hogy döglöttnek látszik? Miféle kutyákat hajkurászunk világéletünkben, hogy a balháikat megörököljük? És a zűrnavar? Az micsoda? Talán a forradalom lenne? Vagy az is, más is? Vagy egyszerűen csak a rend hiánya, a bizonytalanság? Az életforma bomlása? A faluba betört új? Értelmezzük, de egyértelmű megoldást nem találunk, Radicskov nem szolgál vele, minket is kinevet; azt mondja, teremtsük meg mi is a magunk faluját, ki-ki a magáét. Egy azonban biztos: az elbitangolt disznó itt disznó, nemcsak jelkép, a róka is róka, a bolhák is bolhák, a lókött is lókött. A falu falu. Mindent összevetve a paraszt itt nagyon is paraszt: bolgár paraszt, társadalmi valóság, s az ő valóságos közérzetéről, gondjáról, tájékozatlanságáról vagy tájékozódhatnékjáról, zűrnavaráról szól ez a vas-kos, korántsem szürrealista-szimbolista, de groteszk komédia.

Minek is magyarázzuk? Hisz akkor értjük a legjobban, ha nem értjük. A zűrnavar marad akkor is, ha a tőgye után kapkodunk, ha gólyalábon próbálunk átgázolni rajta, ha zászlót lobogtatva éljenezzük. Mert zűrnavar. Mert *azért* zűrnavar.

A kötet másik darabja, a *Január*, műfaji meghatározása szerint *téli poéma*. De lényegét tekintve ez is groteszk játék. Igaz, homogénebb, költőibb, mint a *Zűrnavar*. De semmivel sem egyértelműbb. A falusi kocsmában összeverődött parasztok érthetetlen események tanúi; Szuszo fákopácsát elviszi a lúdvérc, de vissza is hozza. Hogy elvigye újra. Petar Motorov, aki meg se jelenik a színen, csilingelő szánon húz el a kocsmá előtt, hogy lovai nélküle érkezzenek vissza a szánnal, s a szán ülésén Motorov puskája mellett egy meglőtt farkas üljön.

Hová lett Motorov? Ki tette fel a meglőtt farkast a szánra? A kocsmatöltelékek sorra hajtanak el, hogy megfelejték a rejtélyt, de mind helyett egy-egy újabb meglőtt farkas érkezik vissza, s ugyanaz a puska, de eggyel-eggyel mindig kevesebb golyó van benne. Szuszo a végén hat zenészt indít útnak a farkasok ellen, abban a biztos tudatban, hogy hat ember akár pusztá kézzel is megbír egy farkassal. S ha nem, ha mégis megjönne a szán, majd elmegy ő, s végére jár a titoknak. Aztán megjön a szán. S Szuszo, mintha titkot közölné, közli a közönséggel: — *Hallottátok?... megjött a szán, s odakint vár bennünket!... Megjött értünk a szán, a szán, mondom, a szán, megjött értünk a szán!... Nem halljátok?!... A szán, megjött a szán!*

A halál? — kérdi a néző. A lét értelmetlenségét, érthetlenségét példázná ez a poéma? A közös erővel is legyőzhetetlen végét, az elmúlást? Aminek, hiába minden ravaszkodás, nem lehet túljárni az eszén? Amit még a művészet — hat zenész — sem képes megszelídíteni? Amivel mindenkinek magának kell szembenéznie? A megmagyarázhatatlan, amire parasztjaink érthetetlen és értelmetlen magyarázatokat keresnek, lúdvércben és giroszkópban, amiről azt se tudják, micsoda? Vagy egyszerűen csak új népmesét fagaszt Radicskov az ősi és

eleven hagyományból, önmaga mulatságára és a mi ámulatunkra? Naiv, csodálkozó, mesehallgató parasztemberekké változtat bennünket, huszadi századi nézőket is?

Mivel műveli ezt a varázslatot? Miért nem maradunk kívül a játékon, mint a legtöbb groteszk színmű nézője, akinek csak az agyához s nem a szívéhez szól a darab? Talán azért, mert a mesélő maga is eleven közösséget érez a groteszk mese hőseivel, maga is azonosul velük, maga is hős? Ezek a modern paraszt-groteszkek ugyanis közvetlenül a népi kultúra talaján nőttek. Radicskov nem rekonstruálja, amit ábrázol. Hanem éli — de modern és európai íróként éli. Magabiztos természetességgel építkezik az elemeiből. S ahol szüksége van rá, modern anyagokat használ.

A korszerű irodalom igényeit tiszteletben tartva.

Nem tudom, be fogják-e mutatni Magyarországon a *Zűrjavart* és a *Januárt*. Őszintén szólva, nem nagyon bízom benne. Színházi embereink s talán a közönségünk ínye is szelídebb ízekhez szokott. A groteszkból is csak a jámborabbját szoktuk. S az újat többnyire megcsócsálva. Ráadásul Radicskov közege túlságosan ismerős ahhoz, hogy egzotikumnak érezzük, de ahhoz már idegen, hogy magától értetődően mozogjunk benne. Kár!...

1978

Úgy élek szavaimmal, mint juhász a nyájával

Interjú Jordan Radicskovval

Legutóbbi könyve, Kis békatörténetek a címe, 1994-ben jelent meg, borítója színes, tarka. A magyar olvasók és rádióhallgatók számára 1990-ben adott utoljára interjút. Induljanak ki a kérdések s a válaszok ezekből a faktumokból.

Négy esztendeje a szülőhelyéről is mesélt metaforikusan — a mezítlábás római kori vámpírokról, keresztény és török vámpírokról —, faluja, Kalimanica három temetőjéről, az „idő kútjáról”.

— Mikor az ebihalnak kinőnek a lábai, kimerészkedik a partra, a szárazföldre, de messze a víztől nem megy, azt mondhatom, ugyanígy én se távolodtam el igen messze ettől a kúttól, az idő kútjától. Az embernek ragaszkodnia kell valamihez, ha nem akarja, hogy az idő szele elfújja.

— A békák ezekből az ebihalakból fejlődtek ki? Szeretném, ha beszélne a (valamihez) ragaszkodásáról, a négy év óta fújó szelekről!

— A békák megnőttek, most méléznak csak a mocsár szélén, s nem értik, hová tűnt a farkuk ebihal korukból... Mi itt a Balkánon, akár az ebihal, ragaszkodunk kinőtt farkunkhoz, de ez a négy év alatt eltűnt, s immár a mocsár szélén árválkodó vén és rücskös békára hasonlítunk. A változás szele átviharzott országunk felett, csak port kevert, majd elcsitult. Mindannyian érezzük, hogy csikorog a homok fogaink között, s csüggedésbe merülten csak várunk.

— Az elmúlt évtizedekben a bolgár írók a képes beszéd, a bújvamondás formáival fontos műveket hoztak létre. Békák, szarkák, emberek, verebek, kutyák, lovak, csótányok, kígyók, verbljudok és körte, fa, komló, bolond fű — a fauna és flóra egész enciklopédiája. Szereti őket. Irodalmi hősei. Ön. Magunk. Mi. Mimikri ez?

— Mindaz, amit felsorolt — életünk része. Ez nem mimikri. Az emberiség s a természet mindig egymásba folyt, mindig kölcsönösen termékenyítette egymást, így gazdagodtak. Most sajnos egyre távolodunk szülő természetünkől, s fokozatosan elveszítjük életnedveinket.

— Egy régebben írt elbeszélésében — Hogyhogy a címe — a béka egyre csak hajtogatja: Hogyhogy, hogyhogy. Elpusztítják. Most hogy van a „hogy”?

— A társasház előtti pocsolyában évekkal ezelőtt élt egy béka, mely éjjelente mindig azt vartyogta: hogyhogy? Ez igen idegesítette a lakókat, s egy este valaki

agyonverte a szerencsétlent, akkor csönd lett. A csöndben az emberek mind jobban fülelni kezdtek, a lakókat azonban senki sem kérdezte. Ma valóban senki nem kérdez már bennünket semmiről, senki sem csodálkozik — mintha már nem is élnénk. Hát hogyhogy!

— Említett új könyve, úgymond, a gyerekek számára íródott, miként jóval korábban a Mi, verebecskék című műve. Dehát mindannyian gyerekek vagyunk mi is, nem?

— A Kis békatörténeteket a gyerekeknek írtam. Mivelhogy felnőtté cseperedésünk előtt egytől egyig gyerekek voltunk, úgy gondolom, hogy ez a békakönyv legalább annyira szól a felnőtteknek, mint a gyerekeknek. Kár, hogy elfelejtjük, hogy egykor mi is gyerekek voltunk.

— Konsztantin Pavlovnál szörnycsibe röppen ki a seb pulzusából. „Oly lidérces madár, hogy még Az is rettenetesen húzódik el...” A Mi, verebecskék-ben a kakukkot kémleli a gyalogos, de az a valami is. „Azt hisszük, hogy az szintén kémlel”, írja ön. Mi ez az az? Mi volt?

— Tényleg figyel bennünket valami. Hogy micsoda azonban az a valami, nem tudom. Talán Isten, talán a lelkiismeretünk, ha van, talán a barátaink s a szívünkhöz legközelebb állók — ha vannak.

— Az Ön szavai — legkevesebb — barátilag vállon veregetik egymást. Összeölelkeznek. Nemritkán azonban hontalan bujdosók. Ők is elevenek, élők? Ők is hősei önnek.

— Úgy élek szavaimmal, mint juhász a nyájával. Szeretem őket, reggel kihajtom mind a legelőre, ám olykor úgy elfogja őket a boldogtalanság, hogy csak összedugják pofájukat, s egy tapodtat se! Deleléskor dugják így össze fejüket a birkák valami árnyékban, nincs erő, mely a hőségben a nyáját moccanásra bírná. Van olyan nap, mikor könnyű a lélek, enyhes, a szavak akkor legyezőben messze szétnyílnak, s fürgén a pásztor előtt futkosnak. Ilyenkor könnyedén ír az ember. Túl gyakori használattal néhány szavunkat agyonfárasztjuk. Nálunk a legfáradtabb szó most a „demokrácia”. Áll csak kókadtan a bolgár delelőhelyen, mintha napszúrás érte volna, szuszog, szipog, s néz csak ránk nagy közönyösen birkaszemével.

— Kicsoda Jordan Radicskov — a maga számára? (És: Szemlélődő? Távoli s jövőbeli emlékekben él?)

— 1929-ben a berkovói járásban lévő Kalimanicában

születtem. Száz háza volt a falunak, ötszáz lakosa, két kovácsa, két vízimalma, római, török és keresztény temetője, aranyos folyója, a Zlatica, melynek vizéből aranymosók aranyat szitáltak — még a régi rómaiak mesterségeként maradt ez így meg —, sok bivalyt tartottak a falubeliek, nyaranta a bivalyok vonták a gőzlokomobilokat s a Nikolae Feher cséplőgépeket a cséplésekhez, minden kútban nem is tudom hány vízi vámpir tanyázott. Az egy főre jutó vízivámpírok tekintetében, azt hiszem, elsőik vagyunk az országban. Mikor befagyott a Duna, Románia felől, a Kárpátokból fehér farkasok szöktek át hozzánk. Kárpáti sasok szálltak telente a falunkba, órákig gubbasztottak mozdulatlanul egy-egy havas dombtetőn. Ők voltak a szelek pásztorai.

— *Noé bárkája című regényéből száz oldalt kivettek még a megjelenés előtt, kivették belőle a Kép és más című nagyszerű drámáját. Beszéljen erről, kérem, beszéljen a könyv és a darab sorsáról, ossza meg velünk színműveivel kapcsolatos örömeit, keserveit.*

— Ezt a könyvet cenzúrázták, most jelent meg a teljes szöveg. Ostobaság volt az egész, mert akárhogy is cenzúrázták a könyvet, így is bennmaradt valami... Keserzem a darabot illetően kevés volt, több volt vele az öröm, vagy legalábbis az örömekre tovább emlékszem.

— *Folklór, groteszk, ismétlések... Merít a mitológiából, saját mitológiát teremt. Kérem, világítsa meg e szavakat.*

— Minden ember merít a mitológiából, egyúttal valamit hozzá is tesz. A folklóron át, a mítoszokkal valahogy jobban értelmezem s értem a világot — gazdagabb és érdekesebb.

— *„Leomlott a kerítés, de nincs sehol a juhász” — ezt a címet adta négy esztendővel ezelőtti interjújának. 1994 közepén ki-ki a maga pásztora? Őrzi hitét, gondolatait?*

— Való igaz, a kerítések ledőltek, s mi úgy éreztük magunkat, mint egy hirtelen a szabad réten hagyott nyáj, mely nem mer semerre se elindulni, mert már megszokásból is várja pásztorát, hogy botjával terelgesse, elvezesse. Csaknem fél évszázadon át nálunk keményen azon dolgoztak, hogy nyájtudatot alakítsanak ki bennünk,

nyájösztönt teremtsenek meg. Ez a nyájézés, mint egy nyakunkat húzó malomkő, sokáig fog még bennünket nyomorgatni... S hogy vajon mindenki a maga pásztora, ezt bajosan tudnám megítélni. A gondolatok örömeit, nagy élvezettel az ember nem követi őket. A hit elégtelen, nálunk az élet alig mozdul előre, inkább pusztul, szegényedik, egyre gorombább s kényelmetlenebb lesz. Amimód a dolgok alakulnak, hamarosan a vénlányra hasonlítunk már, aki csúnyultában ahogy reggel a tükörbe néz, így kiált fel: „Nem akarom, anyácskám!”

— *Miután írt könyvet Skandináviáról, írt Szibériáról, s radicskoviasan fogalmazta meg gondolatait e helyeken tett utazásairól, rajzolna-e magyar tájat is „pusztai vadonainkban” töltött némi bolyongás után? A kérdésem vélhetően szónoki. Várjuk Budapestre. Két- és többlábújainkkal a budapesti dzsungel megihlethetné-e önt?*

— Nagyon-nagyon régen jártam Budapesten. Szép emlékeket őrzök róla, valószínűleg azért, mert a Duna két partján fekszik. Utaztam is egy keveset az országban, a táj nem különösen kínálja magát lerajzolásra. Igen erős szelek fújnak, s azt mesélték nekem, hogy a magyar pusztán nincsen kő, úgyhogy ha megtámadja az embert egy kutya, nem talál követ, hogy megdobja vagy elkeresse. Egy ismerős meteorológus arról győződött meg, hogy az összes ország közül Magyarországon a legkellemesebb az időjárási előrejelzés, mivel amilyen az idő északon, olyan délen, amilyen nyugaton, az lesz keleten is. Bulgáriában bármit is jeleznek a meteorológusok, az ellenkezője lesz igaz. Ez jelentős mértékben alakította, formálja a jellemeket, kivált a politikusokét. Az időjárás és a politikusok nálunk előre megítélhetetlenek.

— *A bulgáriai Haemus kiadón kívül, mely a Kisbékátörténeteket megjelentette, Budapesten is létezik egy Haemus - a folyóirat. Mi a véleménye eddigi számairól?*

— Megismerkedtem a lappal, tetszik nekem, s örülök, hogy Budapesten van egy ilyen szellemi tűzhelyünk. Sajnos itt Bulgáriában nincs ilyen igényesen kiadott folyóirat, mint a Haemus.

1994 nyarán készítette: Szondi György

Jordan Radickov

Minden író valamelyik elődje vagy kortársa „köpenyhől” lép ki, és utána keresi, kutatja az ábrázolás és kifejezés mód újabb és újabb lehetőségeit, hogy felfedezze önmagát, és megszabaduljon mestere serkentő és hénító hatásától. Az eredeti látásmódot, a sajátos, egyéni hangot csak keveseknek sikerül megtalálni. Jordan Radickov e kevesek közé tartozik. Minden ízében eredeti író. Talán csak a fiatal Gogolhoz hasonlítható, de Gogol sem utánzásra ösztönözte, hanem felszabadítóan hatott rá.

1929. október 16-án született Kalimanicában. Elemi iskolába szülőfalujában járt, középiskolai tanulmányait pedig a Balkán-hegység egyik festői zugában megbúvó kisvárosban, Berkovicában végezte. A központi ifjúsági lap, a Narodna Mladezs vidéki tudósítójaként tűnt fel.

Indulásakor az ő írásait sem különböztette meg semmi kortársai műveitől. Akkor még hiányzott belőlük a látás- és kifejezés módnak az a sajátos eredetisége, amely ma a bolgár irodalom legmarkánsabb egyéniségévé teszi. De az ötvenes évek végén, a bolgár irodalom szellemi megújulásának idején, elsőként dobta le a sematizmus szűkre szabott, szakadozó uniformisát.

Elbeszéléseiben már egy évtizede nyoma sincs a hajdani sematikus irodalom egysíkúságának és egyértelműségének, a dogmatikus befejezettségnek és zártágnak. Írásaiban szüntelenül kavarg, egymásba olvad a jó és a rossz, a való és a valószerűtlen, az álmvilág és a realitás, a komikus és a tragikus. A kavargó gondolatok, hangulatok és érzelmek gomolyában a természeti, társadalmi, erkölcsi és esztétikai jelenségek határai gyakran elmosódnak, s így novelláiban néha erősebb az események hangulata, az emlékek atmoszférája, mint maga a tapintható valóság. A valóságból többnyire csak annyit ábrázol, amennyi alakjai tudatában tükröződik, beágyazva a szeszélyesen szabad asszociáció rendezetlen folyamatába.

A művészi plasztikusságnál jobban szereti a szabad és több értelmű allegorikus képzettársítást. Ábrázolásmódja, mely oly érzékeny a természeti, társadalmi és pszichológiai jelenségek ellentmondásosságára, változékonyságára és viszonylagosságára, kedveli a váratlant, a távoli, különös asszociációkat. Olyan embereket, tárgyakat és jelenségeket állít egymás mellé, amelyek statikusabb és kategorikusabb művészi szemlélet szerint teljesen idege-

nek és összeférhetetlenek. A szeszélyesen szabad és széthúzó asszociációkat azonban legjobb írásaiban valami erős központi gondolat vagy hangulat elrendezi és összefogja, mert elbeszéléseiben a tudatalatti és a belső világ ábrázolásának szürrealisztikus technikai elemei új értelmet és tartalmat kapnak. Nem a művészeti realizmus oldódik fel és illan el a való és a valószerűtlen, az álmvilág és a realitások, a valóságos és a félig valóságos alakok gomolygásában, hanem a szürrealizmus irreálisnak tetsző mozzanatai oldódnak fel sajátos ábrázolásmódjában.

Radickov felismerte, hogy az időábrázolás dialektikus kezelése új lehetőségeket jelent számára, és lerázta az időrend merev kötöttségét. Elbeszéléseiben emlékezik és előre vetít. Különböző egymás után elhelyezkedő időegységeket egyidejűsít. S mivel a történet időrendjének radikális felforgatásával nem a történelem folyamatát szabdalja szét érthetetlen részekre, hanem az összetartozó, de időben egymástól távol eső életdarabokat vonja össze, a bolgár falu évtizedeit képes egy rövid elbeszélés keretei közé zárni. Az embereket és eseményeket olyan párhuzamban sorakoztatja fel, hogy az olvasó együtt éli át a bolgár falu múltját és jelenét.

Merész ábrázolásmód ez, amely vidáman felrúg mindenfajta esztétikai szabályt és normát, amely nem ismer semmiféle tilalomfát. Ez a modern ábrázolásmód azonban bizonyos veszélyeket is rejt magában. Ott, ahol a széthúzó szabad asszociáció, a tudat alatti rándulások és más anarchizáló tényezők centrifugális erejét nem ellensúlyozza egy plasztikusan megformált alak, egy drámai helyzet centripetális vonzása, a képzettársítások szeszélyesen szabad burjánzása öncélúvá válik, s az érzések, képek, asszociációk káoszában az értelem, hősei életének egy-egy vezérmotívuma képtelen rendet teremteni.

Radickov életérzésének és világlátásának sajátos eleme a mindent elárasztó humor. Elbeszéléseiben a világ tarka és kavargó, szomorúan vidám és vidáman szomorú, örökké új és meglepő. S ugyanakkor valahogy egyszerű és meghitt is. Ábrázolásában nincs semmi monumentális, fenséges és patetikus. Figuráit nem iparkodik felnagyítani, nem csinál belőlük sem rendkívüli hőseket, sem áldozatokat. Ironikus tekintete leleplez mindent, ami ünnepélyesnek és monumentálisnak tetszik.

Groteszkbe hajló humora nem szarkasztikus, hanem ártatlan, szinte jóindulatú, de jaj annak, akire irányul.

Radicskov vonzódik a néphiedelmekhez és babonákhoz, a népi mitológiához, a népi képzelet fantasztikus és misztikus teremtményeihez is. Írásai változatosak és sokszínűek, mint maga az élet. De figurái és szituációi között mindig tökéletes a harmónia, s ezt a harmóniát nemhogy megbontaná, de még teljesebbé teszi a

modern írásművészet eszközeit felhasználó sajátos stílusa.

Legfőbb ernénye minden bizonnyal abban rejlik, hogy arról ír, amit még fogékony gyermekkorában megismert és átélt, olyan figurákról, akikkel nemcsak futó véletlen hozta össze, hanem akiknek belelátott lelkivilágába. Egyetlen mai bolgár író sem ismerek, aki a bolgár paraszt érzés- és gondolatvilágát mélyebben és meggyőzőbben ábrázolná, mint Radicskov.

Az Istenszülő képének megmosása

Az év összes hónapja közül a január a legbolgárabb. Gondolatban nagybetűvel írom, ahogy az emberek, hegyek, folyók, tengerek és istenek nevét nagy kezdőbetűvel írjuk. Nekünk, bolgároknak nincs nemzeti fáánk, ahogy némely európai nép fája a tölgy, a görögöknek ott az olajfa, a libanoniak a cédrust tisztelik, az oroszok a szelíd nyírt, a kanadaiak pedig jelképüknek a juharlevelet választották. Nemzeti madarunk sincsen. Az újjélandiaiaknak van kivijük, a franciáknak kakasuk, az indiánoknak hollójuk, más népek meg egy- vagy kétféjű sasban lelik meg oltalmazójukat.

Ha az egyes településeket címer illeti meg, ahogy Szófiának is van jelszavas címere, akkor szülőfalum, sőt egész Északnyugat-Bulgária címerében a szarkának kellene lennie. Szülővidékem képe nem lehet teljes, ha nem kukucskál ki belőle valahonnan a kíváncsi és haráságos szarka. Mikor az óbolgárok szülővidékemre érkeztek hajdanán, őket fogadni és üdvözölni elsőnek a szarka tűnt fel... Az ember messziről jön, de el ne feledjük, hogy a szarka még messzebből, mert kétszáz millió évvel ezelőtt élt hullóktól származik, s máig is őrizi néhány jellemzőjüket, mint például a kigyópikkelyeket, amelyek a lábát borítják... De hogyan tenné meg a bolgár jelképének a szarkát, amikor nemhogy nem tiszteli, de egyenesen üldözi, irtja, elpusztítja fészket, s sokszor láthatjuk, hogyan lóg és himbálódzik valamely pajtatetőről vagy kukoricagóróról egy felkötött szarka, hogy a többi szarkát elijessze. Bulgária tele van akasztott szarkákkal!

Képtelenség még gondolni is arra, hogy jelképének a bolgár a szarkát tenné meg, különösen most, midőn az Országgyűlésben végeláthatatlanul azon vitáznak, hogy legyen-e a címerünkben korona, egy vagy három korona legyen-e, vagy maradjon hajadonfőtt s ékeskedjék pusztán egy erős jelmonddal. Én úgy gondolom mindenestre, hogy mi az olyan erős jelszavakért vagyunk ugyan csak oda, mint: „Serkenj, serkenj, hegyek vitéze!”, „Szabadság vagy halál!”, „A disznó anyját!”, „Üsd az ellenséget!”, s az ehhez hasonló hangzatosságokért. Jókedvében Emilijan Sztanev, az fró elmesélte, hogy a háború előtti Elenában a városnak volt egy polgármestere, aki a kaszinóbeli derekas mulatozás után korifeus társaival arra jutott, hogy városának is, mint ahogy Szófiának van már, legyen jelmondata, mégpedig: „A

szép élet nem unalmas”. Emilijan tirnovói bolgárnak és elenai csorbadzsinak mondta magát, mert Tirnovóban született és Elenában élt - neki igen tetszett ez a jelmondat.

Amikor azonban a városi előljárók javaslatukat a megyéhez elküldték, a jelmondat helyeslése helyett sürgöny érkezett a polgármester menesztéséről, úgyhogy Elena a mai napig jelmondat nélkül maradt... Emilijan lelkesülten szavalta sokszor régi himnuszunk kezdő sorát is: „Édes Bulgária, hősök hazája!”... A vezetők részéről tapasztalt esztelenségek, vad badarságok alkalmával (pedig gyakorta megesett) összes gunyorosságával s hevesen „Édes Bulgária, hősök hazája!” - mindig ezt kiáltotta. Legjobban a hízelgőket gyűlölte, s azt hajtogatta, hogy Bulgáriában talpnyaló múzeumot kell nyitni. Ha meghal egy talpnyaló, azt nyúzzák meg, bőrét szalmával töltsék teli, s akasszák ki közszemlére a múzeumban. Tele volt más eredeti ötlettel is, a totalitárius uralom azonban nem engedte ezeket megvalósítani.

„A szép élet nem unalmas” pedig nem rossz jelmondat, sőt! Gondolom, igencsak kedvére volna mai képviselőinknek. Most szemlátomást zavarja őket a Parlament homlokzatára vésett mondat: „Egységben az erő”. Ez a nyavalyás egység szüntelen zavar s úgy szorít bennünket, mintha lábunk negyvenkettes vagy negyvenhármassal lenne, mi meg mindannyian harminckilences cipőben vagyunk... Lám hol szorítja lábát deputátusainknak is a cipő, ezért is nem tudnak dőlőre jutni a címer ügyében, mivelhogy a címerről vitázva voltaképp a cipőjükre gondolnak.

Ne gázoljak azonban közvizekbe, mert az ember egyszer csak a mélyibe kerülhet, s még elsüllyed, akár az ekevas, mint ahogy nyomot se hagyva maguk után sokan gyanútlanul elsüllyedtek, hanem csak térjek elbeszélésem tárgyára, ami pedig — az Istenszülő képének megmosása.

Január tizenkilencedikén — Vízkereszt napján — mama minden évben korán fölébresztett. Gyorsan föl kellett ilyenkor öltöznöm, fogtam az Istenszülő s a Kis Jézus házi ikonját meg egy ónozott rézüstöt, és indultam a falu kútjához, hogy megmossam az Istenszülő képét. Az ikon iránti tiszteletből s az egészségért tettük ezt. Mama azért ébresztett fel korán, hogy én legyenek az első a kútnál. Ha pedig első vagy, természetesen elsőnek

téged lát meg az Istenszülő, s te részesülsz elsőként az áldásában. Már iskolás voltam, elsős, tudtam a Miatyánkot.

A falu szélén laktunk. Mögöttünk kezdődött a havas erdő. Mikor egyik kezemben az ikonnal, másikban a rézüsttel kiléptem az utcára, jött velem a kutyánk is a hóba vágott csapáson. Nagytetű, farkaslő kutya volt, nyakában hegyes fémfogakkal vasörv. Csupa hó a falu, a házak, a pajták, sok ház ablaka még fénylett, alig akart megvilágosodni. Keskeny és mély volt a csapás, ha félreléptem róla, nyakig merültem a hóban. Volt, hol szaladtam kicsit, csikorgott a hó talpam alatt, felvakkantott a kutyánk, szedte ő is utánam a lábát. El sem tudják képzelni, milyen gyönyörű korán kelni, indulni a kutyával a hóba vágott csapáson a kútra, elsőnek húzni föl a vizet, hogy az Istenszülő képét megmossa az ember.

Maga a kút csak áll és várja, hogy jöjjön valaki fölbreszteni. Csupa zúzmara a kútágas, zúzmara lepi fenn a gémet, a vödröt, a láncot is. Finom pára szállt föl a kútból, mintha lélegezne a mély. Megragadom a levegőben lógó vedret, húzom lassan a kávéhoz. Moccan a kútgém, bukik kicsinyként lefelé, szakasztott nagy szürke, lépő gémmadár. Beleverődik zajjal a veder a vízbe, fröcsköli széjjel s elmerül. Fölhúzni a kútgémet ugyanolyan könnyű, mint alábocsátani. Ütődik neki a veder a kút falának, loccsanaj csengőn a vizet, s egy pillanat múlva már kezembem.

Kiakasztom a kávéhoz, tenyerembe vizet merítek, megmosom vele az ikont. Háromszor megismétlem. Az ikont a hóra fektetem, meglocskolom arcomat is.

Ül csak a kutya a csapáson, nézi, mit csinálok. A maradék vizet az üstbe öntöm. Túlsordul a víz, elnyeli gyorsan a hó.

Kezem nadrágomba törlöm, bedugom hónom alá, hogy megmelegedjék. Himbálódzik az üres vödör a pipáló kút felett, billeg még kicsit a gém is, nyikorog. Teremtett lélek sehol. Derengenek a házak ablakai, épp hogy csak félszemét nyitotta ki a reggel, gyér füst szüremlik s bodorul elő a kéményekből, akárha vele imáit küldené a falu az égnek. Fölemelem a hóból az ikont, kezem végighúzom a képen, az arcon. Zúzmarás lett az is a hidegben, zúzmarás a Kis Jézus is. Ködmönöm ujjával megtörlöm, s vigyázva, hogy a víz az üstből ki ne loccsanjon, indulok visszafelé. Velem indul a kutya is.

Hazafelé lassabban megyek, figyelem az üstöt. Mikor gémberedik már a kezem, megállok, hogy fölmelegítem. Az üstöt lábamhoz teszem, az ikont a hóra. Lehelgetem ujjaim, dörzsölgetem, megint meglehelem, s nézem, nem tűnik-e föl valaki vagy valami a taposott úton. A csapás végén látom a hóborította erdőt. Időnként úgy érzem, mozdul, elevenként mozog. A faluban azt beszélték, hogy a Vízkereszt előtti napok pogányok és tisztátalanok. Ezek keresztleletlen napok, hát mindenféle ludvércet, vámpírt, tündért és sárkányt látni ilyenkor. Leggyakrabban velük árnyas, eldugott völgyekben, kietlen helyeken, elhagyott kutaknál lehet találkozni, s ott, ahol az asszonyok kilódták a szappanos vizet. Mivelhogy említtem a havas erdőt, megjegyzem, hogy

falunktól északra kerül el. Elmondható róla, hogy pogány és keresztleletlen, arrafelé fogadalmi, szertartási hely egy sincs. Azok, a mieink, délre és keletre vannak, napsütötte részekben. Barátságos keresztény helyek ezek. A mezők, a szántók ott meg vannak keresztelve mind. Egy részük már méhes, mert a méhészek épp az ilyen napos helyekre viszik a kasaikat.

Noha házunk a falu északi, s így mondhatni még meg nem keresztelt végén állt, volt otthon Boldogságos Istenszülő ikonunk. Rajta kívül volt egy nagyapámtól ránhagyott bőrkötésű öreg Bibliánk, valamint egy vékony apokrif könyvecskénk is, az Istenszülő pokoljárása, ez volt a címe, vasárnaponként mama olvasságta. Nagyapám kincskereső és kántor volt, száznégyszáz esztendő megélt. Hosszú élete során sokszor találkozott tisztátalan erővel s tündérekkel az erdős völgyekben, fák rengetegében. A rejtelem övezte s titokzatos Kakas-orm volt az igazi tanyájuk, mondta sokszor. A Kakas-orm farkasjárta, tündértáncos kötér, róka- és tündérlakodalmak helye. Ha egy tündérnász keresztény embert is elragad (rendszerint juhászt a környékes szállásokról vagy őrlőtöt a malmoktól), a legkülönbözőbb módon csábítja el, s viszik mindenfelé, hova nem viszik, legtöbbször csutora borral kísértik meg. Ha iszik a csutorából, le-részegül, eszméletét veszti, de ha keresztet vet, mielőtt inna, a tündérlakodalmak elillan, a szerencsétlen ember meg csak azt látja, hogy csutora helyett lőfejet tart a kezében. Abban a pillanatban hallja, hogy a Kakas-ormon felkukorékol egy kakas. Megmentő kukorékolás ez... Sok ilyen titokzatosság övezte hely van holgár földön. Ezek fölbresztik az emberi képzelőerőt, kincskeresők kedvenc területei, vagy rejtelmes jelekkel* hozzák kapcsolatba őket sokszor.

S ahogy a havas erdő belsejében emelkedő Kakas-ormra gondolok, kakasszóra figyelek föl onnan. Úgy látszik, a kutya is meghallotta a kukorékoló kakast, mert előreszalad a csapáson, megtorpan s az erdő felé figyel.

Még egyszer kukorékol a kakas. Néhány faluvégi kakas válaszol neki, hogy tudassák vele: hallották. Ugat egyet a kutya, farkát megcsóválja s visszakocog.

Végigjártatom szemem a magam mögött hagyott úton, látom a zúzmara lepte kutat a gémmével, a hóborította házakat, s fölemelvén az ikont és az üstöt, folytatam hazafelé. Először hallom a kakast a Kakas-ormról, de nem félek. Az Istenszülő ikonja bátorságot önt belém, oltalmaz és megvéd engem... Végiglábolván a havon megérkezek házunkhoz, mama, körülötte párafelhő, nyitja a kaput. Kiveszi kezemből az ikont, keresztet vet, s hol az ikont csókolja, hol engem. Apám, hogy fölmelegedjem, a duruzsoló kályhához ültet, én pedig elmesélem neki, hogy hallottam, ahogy a Kakas-ormon a kakas kukorékol s elűzi az ártó szellemeket. „Nohát!” kiált föl apám, és megsimogat.

Mama fölakasztja az ikont a szoba keleti falára, s keresztet vet. Megmosott és tiszta arcával az Istenszülő mintha ragyogna. Fénnyel tölti meg a szobát, s áldó kegyelmét szerteárasztja az egyszerű falusi berendezésen. A kép alatt kendőbe takartan kelnek a teknőben a Vízkeresztre dagasztott ünnepi kenyerek. Felbégat a

kosár alatt őrzött bárány, az átellenes sarokban tojásokra ültetett kotlós. Vízkereszt napján még a tengericsövet és diót csenni indult egerek is vigyáznak, hogy lábujj-hegyen osonjanak a padláson s minél kevesebb csötönözést csapjanak.

Mindennűnen istenfélő szelídség sugárzik.

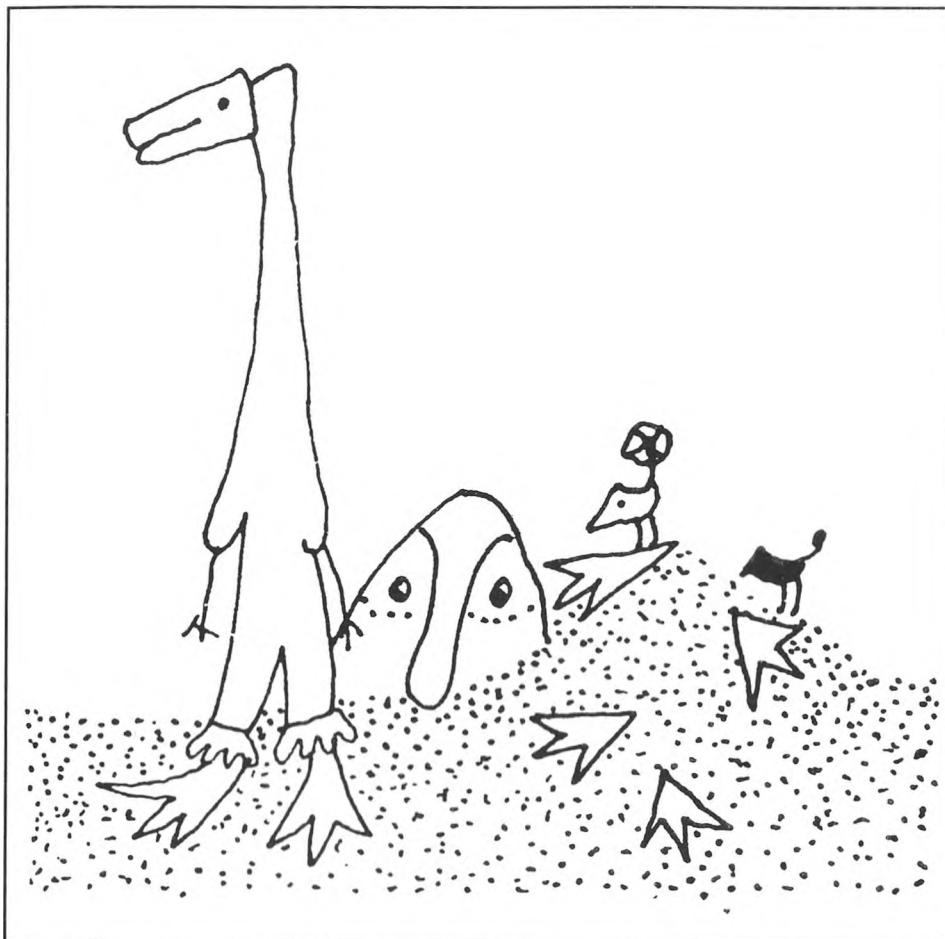
Kisvártatva kosárral rakottan feltűnik házunk előtt Ivan Geraszkov, a szomszéd. A kosárban kakas bújik meg. Szomszédunk vadász, teli mindenféle tudással, ismeri írját az állati betegségeknek, a jószág sebét férges vízzel (karbolla) keni be. Eldiskurálnak apámmal, amiből megértem, hogy hátán a kosár — rókakelepce. Előtte nap a vadász belerakta a kakast a csapdába, este kivitte a Kakas-ormra, s otthagya éjszakára. Újságolta apámnak, hogy a Kakas-orm rókás hely, oda gyűlnek viháncolni, tombolózni a rókák. Éjjel kukorékolásával a kakas odacsábítja őket. Reggel az ember ment a Kakas-ormhoz, hogy elvigye a csapdát a kakassal, azon az éjjelen azonban rókát sajnos nem fogott az a kelepce. „Egy nap csak fog!” — vigasztalja apám, szomszédunk erre „Nem lehet, hogy ne fogjon!”, válaszolja.

Cigarettaival kínálja apám a vadászt, állnak ketten a

hóban, cigarettáznak s beszélgetnek, akár két isten, az én szemem meg egyre csak a kakasos kosáron. Szóval hajnalban az kukorékol a Kakas-ormon, míg az ikonnal és a kutyával a csapáson láboltam. S nem hogy a tisztátalan erőket s bolygó lelkeket a falu pogány felől elűzze kukorékol az a kakasok kakasa, hanem hogy a tomboló rókákat odacsalogassa!

** Példaként felhozható a Caricsina nevű falu határában lévő lyuk, ahol az utóbbi négy évben generálisaink szerfölött buzgón túrtak-fúrtak. Minthogy ötven esztendeje nincsen háború, generálisaink nem vitézkedhettek a harcmezőn, hát nekikeseredettségükben fejükbe vették, hogy a caricsinai lyuk hozza meg számukra a dicsőséget, ezért titokban végigásatták a katonákkal, mert földönkívüli kóbor lelkek földönkívüli üzenetét keresték a mélyben. Mi csodáltnivaló van akkor abban, ha a babonás és tanulatlan ember azt hiszi, hogy a kalendárium pogány napjain körülöttünk mindenféle kóbor lelkek bolyonganak! A babonáságot ma a poltergeistek szakadatlan feltűnése tovább erősíti.*

Szondi György fordítása

A jóságos siklókígyók

Az ember történetében a kígyó szinte mindenütt jelen van. Már amikor a férfi és a nő sétára indul a paradicsomban, a fa zöld lombjában ott várja őket a kígyó. Sok kincskereső históriában a földbe rejtett aranyat kígyó őrzi, éjszaka a kígyók lányokat s menyecskéket ölelnek. A nálunk élő legnagyobb fajta, a haragos sikló általában a mező védője s jó szelleme. Nagy cikázónak mondják még. Ilyen kígyót nem ölnek meg, mert azt tartja a babona, hogy aki haragos siklót megöl, családjából valakit halál éri. A haragos siklón kívül a mezőn, a szőlőkben s a kertekben megtaláljuk a tarka siklót, a szép párduckígyót, az ólakat, pajtákat s a régi házakat kedvelő erdei siklót, a sávós siklót, a kis cikázót, a rézsiklót.

Megesik, hogy nyáron öreg fűzfák rejtekében fürdőző asszonyok közül valamelyik fölsikolt a folyóban: „Az isten verje meg, valaki leskel minket!” Gigáig lebuknak akkor az asszonyok a vízbe, s nézdegélnek körbe, honnét is figyelik őket. Nem látni azonban teremtet lelket sem, csak szitakötők kergetőznek s csapnak neszt szárnyukkal. A fürdőzők egymás után vizesen s meztelenül előbújnak a vízből, s akkor egészen közel hozzájuk hallani lehet, hogy valaki bizalmasan füttyent nekik. Erre újra a víz alá buknak, hogy meztelenségük elrejtésé, s míg közben erősen figyelik a fűzeket tovább, észreveszik végre a nagy kígyót, ahogy kúszik lassan az ágon s nekik füttyögget... Incselkedik!... Az öregebb meg az amolyan csontosabb asszonyok végigtapogatják a folyó fenekét, rábukkannak egy köré, s a hivatlan vendég felé hajítják. A kígyó visszatekereg, s elbújik a fürdőzők tekintete elől, da azok még sokáig gigáig merülten a vízben maradnak.

A mezőkön s a réteken még mindig sűrűn találni nálunk ágas-bogas vadkörtefákat. Csaknem minden körtefán szarkafészek, de ha fészek nincs is, a fa tetején szarka ül s kémleli a tájat. Gyakran hallani, hogyan füttyögget valamely fakúszó sikló a körtéről. De miért ment föl a csúszómászó a fára? Ha egerészó erdei siklóról van szó, számára semminemű gondot nem jelent a fa törzsére föltekeregni, s jó helyet találni a korona egy ágán. Az erdei sikló jó mászó, s ha a fa ágai közt szarkafészek bújik meg, a sikló belecsúszik, hogy ellenőrizze, van-e ott szarkatojás is. Szereti a tojást... Üres és elhagyott fészek esetén a fán marad. Ha a szarka a fa

tetejére száll és észreveszi, elkezd a siklót szapulni, segítségül hív más szarkákat is, s a körtefát pillanatok alatt ellepik a szarkák. Akkora nagy zivajt csapnak, hogy a kígyó nem állja tovább, lesiklik a fáról, s nemso-kára eltűnik a fűben.

Olykor ha délidőben szél támad, az árnyékba tett korsók a mezőn füttyülni kezdenek. Attól függően, mekkora egy korsó s milyen széles a nyaka, hol éles füttyöket, hol mély és basszus füttyülést hallani a határban. Minden korsó a maga hangján muzsikál. Ahogy meghallják a mezsgyeköveken sütkérező siklók, miként sípolnak a korsók, belekapcsolódnak ők is a koncertba, halkan, hosszan füttyöggetnek ők is. A mezőn dolgozók és az árnyékban pihenni elheverők hallgatják a csöndes muzsikát, s érzik, hogyan érinti meg valami őket egy egészen más világból, teljesen más civilizációból. Voltaképp sem a világ, sem a hangcivilizáció nem más, nem idegen, mezőnkőről való az, szőleinké, rétjeinké, a mi földjeink hangvilága. Fácánvadászaton egyszer egy szárnyán sérült fáciánt keresve elszakadtam a csoporttól, s amíg egy szőlőmenti gázban a sűrű fűben gázoltam, hallom ám, hogy valaki nekem füttyent. Talán egy rigó trillája, meg lehet sikló — töprengtem s folytattam lábolásom a füttyező felé. Szőlővenyigéből tákolt öreg kalyibához értem, oldalára dőlt agyagkorsót pillantottam meg a földön. A szőlőt már régen leszüretelték, a kunyhót régóta nem lakták. Az oldalára dőlt korsót, látszott, gazdája hagyta volt ott mint már haszontalan vacakot félredobva. A korsó azonban tovább búslakodott gazdája után, s ha szél kerekedett, gyöngéd hívó üzenetét vele küldte hozzá.

Nyáridőben ha aratás előtt búza- vagy zabmezőn megyünk, kígyóbőrre bukkanhatunk. Ilyen levedlett bőr sokfelé akad a mezsgyedombokon, az egy helyre hordott kőcupacokon vagy a csipkebokrok tüskéin. Itt bújtak ki titokban az ifjú hüllők bőrukból, s dobták azt félre mint már szükségtelent. Szülővidékemen az ilyen levedlett bőrt kígyóvetkőzőeknek hívják.

Máskor meglepődve fedezzük föl, hogy szárnyait hatalmasan terítve fejük fölött az égen kígyászsas siklik, karmai közt kígyó. Hova repülhet zsákmányával az a sas? A magasban lévő rajokhoz repül. Kíváncsi emberi tekintetektől messze száll sasfiókáihoz.

Ha a sas fészektanyáján rejtőzik el, az olyan vidéken, ahol golyák fészkelnek, nem ritka a látvány, hogy

egy gilicemadár eleven kígyót tart csőrében. Mikor leszáll a parasztház kéményére rakott fészkére, már áll is neki, s veri csőrével a még élő kígyót, hogy testéből részeket tépve ki, lábánál tolongó fiókáit etesse. Sűrű füst gomolyog ki a kéményből, szétterül a tetőn, a ház gazdái ezelatt állnak csak lent az udvaron, s mintha színházban, nézik, hogyan pusztul el a csúszómászó darabokban.

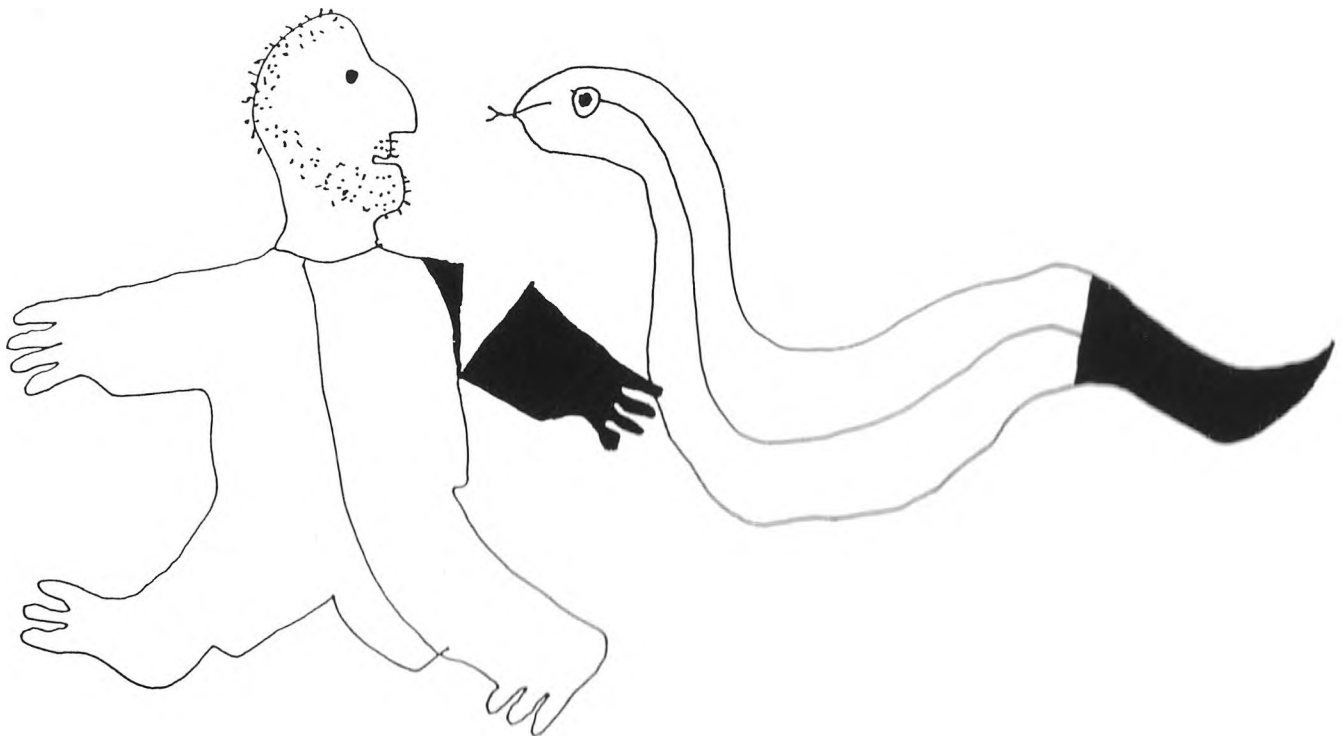
Hallgatag ez a látvány, s fojtogató, mint a füst.

Hát így végzi a szerencsétlen, s nem úgy hal meg, mint az emberek — rokonok, receptek s fehérköpenyes doktorok között, ahogy Maupassant mondaná.

A siklókiyóról szólván nem hagyhatom említés nélkül azt sem, hogy amikor jó ember beszél, ajkáról

méz és vaj csepeg, amikor viszont rossz ember beszél, ajkáról kígyók, gyíkok és békák ugrálnak. Íráskor igyekszem vigyázni, hogy kerüljem az indulatot, ha elolvasom viszont, amit írtam, azt látom, hogy itt és ott a betűk között csúszómászó tekereg, gyík fut fürgén, az írásjeleknel vagy a sorok között pedig béka ugrál. Jól van, kedves — mondom —, nincs ellened kifogásom, alkut azonban nem kötöttünk ugyebár, hogy ott gyüszmélj az irományaimban! Nem hogy nem szól erre semmit a béka, de még pillantásra sem érdemesít!... Elsőbe kicsit feszengek, ahogy azonban mások írását veszem kezembe, látom ám, hogy a helyzet bizony szinte ugyanaz, s ez némimód megnyugtat, mert oda lyukadok ki, hogy voltaképp ilyen beszédünk természete is maga!

Szondi György fordítása

Siklók a réten

Anasztaszija néném, mama legkisebb húga falun élt. Tőle hallottam egy érdekes siklókiyós történetet, amelyet szeretnék elmesélni abban a reményben, hogy nemcsak számomra volt érdekes, de az olvasó számára is az lesz.

Minden évben, amikor virágba borul a hárs, Anasztaszija néném egy szomszédasszonyával (a Fekete Sztankával) elindul hársvirágot szedni. Legtöbb hársvirág a Hársas nevű helyen van. Igen sok a hársfa ott, s mikor virágba borulnak, olyan erős illatot árasztanak, hogy az ember egészen belebódul, a méhek pedig repültükben egyszer csak megbucskáznak, s hátukra pottyannak a fűbe. Dombos vidék ez, erdős ligetek borítják, szarkák és kakukkok birodalma. Amíg azonban a szarka ide-oda röpdös és lobog, mert szereti, ha látják, a kakukk rejtve él, elbújik, kevesen látják, inkább csak hallják az emberek a hangját. Ő nem szereti, ha nézik, azt szereti, ha hallgatják.

Valaha a környéken több pásztorkunyhó is volt, omladozó falak maradtak csak belőlük, menyétek, viperák, kígyók tanyája. Találkozni ott a szürke és a réti gyíkkal, de még gyakrabban a nagy és szép zöldgyíkot látni, ahogy, akár egy gazda, kússza végig a falakat, vagy éppen haragosan szuszogva orrlyukain mozdulatlan fekszik és figyel. Szemhéja hol lecsukódik, hol sokatmondón kinyílik. Érzékiséget áraszt egész póza. Téli álmát a nagy zöldgyík vagy maga alussza, vagy más kígyókkal, olykor a telet együtt tölti a homoki viperával. Hogy miért alszik a viperával — nem tudom. Mert mi lehet a vonzó a nagy zöldgyík számára egy ilyen viperában, hogy egymás ölelésében töltik téli álmuk, a jóisten csak a megmondhatója.

Esős esztendőkből a Hársas nevű helyen mindenféle gomba nő. Leggyakrabban vargányát lehet látni, ritkábban róka-gombát, amit tojás-gombának is mondanak, mert hasonlít a tojásra, meg őzláb-gombát. Aztán van még egy — a keserűgomba. Ezt leginkább a cigányok szedik. Egy kosár keserűgombából és egy kosár csigából fejedelmi lakomát csapnak a cigányok. Mondják még tejelő gombának is, mert ha leszakítja az ember, fehér tejes nedvet enged bőségesen. Mama azt tanácsolta Anasztaszija nénémnek, hogy szedjen keserűgombát, s készítse el egy ősrégi módon, amelyet még édesanyjától emlékezett — forrázza le, hogy kivegye a keserűségét, majd jól fölhe-

vített forró vasedő alatt agyagtepsiben süsse meg. A vasedő alatt sült keserűgomba, mondta mama, ízletesebb még a báránysültnél is, Anasztaszija néném azonban nem hallgatott mamára, s nemcsak keserűgombát nem szedett, da a többi ehető gombával se törődött. Félt a gombától, attól tartott, hogy tévedésből leszakíthat egy mérges gombát is, amit falun kígyógombának hívnak. Mifelénk kevés gombát ettek az emberek, nem is olyan rég még a vargányát* se ették.

A Hársasnál van egy ugyanilyen nevű kút is, meg néhány deszkából tákolt kékes színű méhkas. Igen gazdag a méhek gyűjtőterülete arra, hisz a hárs-méz mellett mezei virágmézet is gyűjtenek. Szűk ösvény kanyarog s ereszkedik le a völgybéli kúthoz. A víz hideg és iható, szitakötők röpködnek rajokban itt mindig.

Szóval egy nap Anasztaszija néném a Fekete Sztankával, a szomszédasszonyával, aki régi-régi vaskulcsot tart a szoknyája alatt meztelenségére kötözve, s e meztelensége meg is mutatkozik, midőn időnként megnézi, helyén van-e a kulcs, hársvirágot szedni a Hársashoz indult. Egy réten akkor ott érnek valami Cino nevűt a szomszédos faluból, Kamena Rikszából. Hogy ne a fákon mászkáljon, s szedje a hársfavirágot fönnt, ez a Cino leszakított egy jókora ágat, letelepedett szépen az ághoz, s arról szedegette a hársvirágokat, amelyeket maga mellé dombozott föl lassacskán. A két asszony szívesen köszöntötte, Cino fejét bólintva ugyancsak szívesen viszonzta köszönésüket. Az asszonyoknak feltűnt, hogy Cino már régen nem beretválkozott, s a sapkája úgy a fejébe volt húzva, hogy szinte a szemöldökéig ért, a szeme pedig igen mélyen sötétlett, mint a hosszú ideje betegen fekvőé. A rét végében, mindjárt az erdő szélén, térdig fűben szürke üsző állt, s őket nézte. Bizonyára Cinóé a jószág, gondolták az asszonyok, ő hozta magával ide legelni.

Anasztaszija néném és a szomszédasszony hagyta is ott a kamena rikszai Cinót és az üszőjét, s nem messze tőlük állt aztán neki a hársvirágszedésnek. Minthogy Anasztaszija néném volt a magasabb, ő érte el a fentebbi ágakat, kapta el őket s húzta le, hogy a szomszédasszony is szedhesse a virágokat róluk. Mikor az így lehúzott ágról leszedték az összes hársvirágot, visszaengedték, az hangosan fölrugózik, nekiverődik a többi ágak, megremeget az egész hársfa, szórja magától a méheket, a virág-

port. Összerezzen a zajra a kamena riksai Cino üszője, megáll a legelésben, és szájában egy maroknyi füvel sokáig nézi a két asszonyt.

Ágról ágra, fáról fára lassan így a két asszony csaknem telitölti hársvirággal a zsákját. Mivelhogy közben meleg lesz s megszomjaznak, úgy határoznak, otthagyják a zsákokat a hársvirággal, lemennek az ösvényen a völgybéli kúthoz vizet inni, arcuk meglocskolni. Mindenesetre magukhoz vesznek egy-egy botocskát is. És jó, hogy volt náluk kis bot, mert ahogy az ösvényre lépnek s indulnának a völgynek, siklókígyó tekereg ki az ösvényre, s egyenest feléjük! Anasztaszija néném nem ijed meg a siklótól, hanem már emeli a botot, s lecsap a közepe tájára, hogy kettészakítsa. Összegömbölyödik a sikló, feldobja magát és sziszeg fenyegetően, Anasztaszija néném azonban nem ijed meg a sziszegéstől, hanem csapkodja a bottal, ahol éri, s csépel, amíg a sikló mozdulatlan nem marad. Hogy ne feküdjön ott az ösvényen, botjával felemeli, s egy közeli csipkebokorra dobja.

A megölt kígyót általában valamilyen túskebokorra, kőkényre, vadrózsára vagy egy kőkupacra dobják. Semmi esetre se hagyják az úton vagy az ösvényen, mert idő múltával a csúszómászó teteméből kígyócsontok bomlanak elő, s valakinek a mezítlábas sarkát megszurhatja egy ilyen kígyócsont. Falun nyáridőben mindmáig találkozni mezítlábas emberekkel. A kígyócsont szúrása igen fájdalmas, s nehezen gyógyul. Anasztaszija néném mesélte, hogy minden nyáron elmegy a varseci gyógyfürdőbe (Varsec város a Todorini Kukli csúcs alatt fekszik a Balkán hegységben, híres a gyógyvizeiről), szóval éppen ebbe a fürdőbe elmegy egy asszony, hogy kígyócsont szúrását gyógyítsa. A talpát sértette meg a kígyócsont, s bár kihúzták a csontot, az asszony sokáig nem tudott járni, és ahogy ment, észre lehetett venni, hogy egyik oldalára húz, az egyik csípője megelőzi a másik csípőjét... Nahát ezért nem jó, mondta Anasztaszija néném, hogy az embert kígyócsont szúrja meg!

Ahogy mennek lefelé az ösvényen a kis kúthoz, a két asszony elmegy egy régi pásztorkunyhó romos fala mellett, és látja, hogy egy beesett hasú (horpaszú) öreg kígyó csúszik lefelé komótosan a kőfalon, hogy az útjukat állja. A szomszédasszony követ dob feléje, de a sikló meg se rezzen. Akkor Anasztaszija néném megmarkolja a botját, lendíti s agyoncsapja ezt a kígyót is. „Igen kígyós lett — mondja szomszédasszonyának — ez a hely!”, s a megölt kígyót a kőfalra dobja.

Ahogy megy tovább a két asszony, figyelmesen nézdegél körbe, nem mászik-e elő valahonnan egy harmadik sikló, hogy útjuk keresztesse. S akkor megpillantanak a réten egy hatalmas cikázót, mely nagy sebességgel éppen feléjük tart. A forró napokon a cikázó úgy felhevül a napon, hogy amikor valamerre elindul a réten, hasa alig érinti a fűvet. Villámnak is mondják ezt a siklót, mert nem is csúszik, hanem egyenesen repül, mint egy villám. Először botjával a Fekete Sztanka fogadja, s olyan erővel sújt le rá, amikor az állat még a levegőben úszik, hogy a cikázó odaesik az asszonyok lábához, s csak a farkával csap egy utolsót. Mivel a közelben nincs

se bokor, se egy kupac kő, ahová a cikázót dobhatnák, az asszonyok kilökdösik az ösvény szélére, itt a Fekete Sztanka szoknyáját felhajtva megnézi, meztelenségére kötözve megvan-e még a régi-régi vaskulcs, s folytatják útjukat le a völgybéli kis kúthoz.

Anasztaszija néném azt mesélte, hogy akkornap Fekete Sztankával, a szomszédasszonyával hét csúszómásztól öltek meg, s dobtak a bokrokra vagy az elhagyott pásztorkunyhók romos falára, legtovább egy félszemű öreg siklóval végeztek. A félszemű sikló úgy közeledett feléjük, hogy fejét kissé félrefordította, hogy ép szemével jobban lásson, sziszegett és csapkodott a farkával, mint ha így akarná megijeszteni az asszonyokat, hogy ne engedje meg nekik, hogy a kis kúthoz menjenek. Egy fiatal, igencsak csillogó erdei sikló felkúszott egy vadkörtefára, elhelyezkedett egy ágon, s fejét ingatva föntről kezdett ő is az asszonyokra sziszegni, villás nyelvét kibemozgatta. Kiderült, hogy a fán szarkafészek bújt meg, benne szarka ül a tojásokon. Észreveszi a szarka a feltérgert siklót, kihussan fészkeből, és sgítésget kérő cserregésbe kezd. Csatarázására odaröppen még néhány szarka, ágról ágra szállnak, éktelen lármát csapnak. A szarkarikácsolásra előjön az erdőből Cino üszője, szájában maroknyi fű, de nem rága.

A félszemű sikló megáll, felemeli fejét, s mintha hipnotizálni akarná őket, ép szemét az asszonyokra szegezi. Azok azonban nem hederítenek kígyó-szugerálására, agyonütik s egy kőkénybokorra dobják. Ahogy mennek tovább az ösvényen a kis kút felé, a Fekete Sztankának eszébe jut s mondja is Anasztaszija nénémnek, hogy ezt a félszeműt már a múlt évben agyonpáholták a méhesben, akkor suttyó kecskepásztorok jöttek nekik segíteni, kővel dobálták a siklót, a végén egy kővel szétverték a fejét, amire Anasztaszija néném azt mondta, hogy a múlt évben valóban agyonpáholtak egy félszemű siklót, csak hogy a múlt évi kígyó egyetlen szeme vérzett, s körülötte darazsak szálltak.

Valahára az asszonyok leérnek a kis kúthoz, megmosakodnak, vizet isznak. Kicsit szusszanni leülnek az árnyékba, s arról beszélgetnek, hogy más évben nem volt olyan sok sikló, mint ebben az évben, s talán párizsai gyűltek ide össze. Régebben, mikor a környéken nemcsak rétek, de szőlők is voltak, szőlőkapáláskor a kapa igen gyakran kígyótojásokat is kifordított. Párizás után a kígyók a szőlőkbe csúsztak, oda rakták le s takarták be tojásaikat, mert ott a föld meleg és porhanyós volt. A kígyó nem törődik a tojás kiköltésével, ő csak megtolja s betakarja földdel. A gyerekek szeretnek kígyótojással játszani, mert nincs héjuk, rugalmasak s nem törnek össze.

Az árnyékban pihenve a kút mellett Anasztaszija néném s a szomszédasszony látja, hogy a rétek felől lepkék röppenek elő, leszállnak a kútnál, s nyalogatni kezdik a nedves homokot. Utánuk újabb lepkék jönnek, azok is leszállnak a kút körül, s kurta idő alatt felhőnyi lepke sereglik oda, hogy a nedves homokot nyalogassa.

(A lepkék olykor a legváratlanabb helyekre seregelenek össze, s nehéz megértenünk, mi vonzza őket oda. Garcia Marquez, az író közli szemtanúk elbeszélését, akik az

Amazonas medencéjében sokszáz lepkét láttak összegyűlni egy óriási anakondán. Az anakonda szeret vízközelben élni, tizenegy méterre is megnő, s a világ legnagyobb kígyója. A lepkék különös helyekre szeretnek leszállni. Vadászat közben elkóborolva gyakran találkozam lepkékkel, amelyek egy fekete, féligrothadt, mérges gombával borított tuskóra vagy éppen vaddisznók kiszáradt dágványára szálltak le.)

Elnézve a lepkéket a Fekete Sztanka azt mondja Anasztaszija nénémnek, hogy ezek a lepkék nem tetszenek neki, nem jelent jót, hogy egy helyen ennyi lepke gyűlik össze. Indulnak vissza az ösvényen, s igen meglepődnek, amikor egyet sem találnak az agyonvert s a bokrokra és romos falakra dobott siklók közül. Nem volt sehol az ösvény szélre húzott cikázó, sem a rikácsoló szarkák, a tojásokat költő szarka is mozdulatlan ült fészken a vadkörtefán, farka is mozdulatlanul meredt csak fölfelé. Csak nem ette meg valami ezeket a kígyókat?, tanáctalankodnak az asszonyok, de nem találnak választ kérdésükre, mert tapasztalatból tudják, hogy ha megölnek egy siklót, s azt egy tuskés bokorra dobják, az ott marad a bokron napokon át, megrohad vagy kiszárad a forróságban, és senki sem nyúl hozzája.

Mikor hársvirággal majdnem teli zsákjaikhoz érnek, a két asszony azt látja, hogy a kamena rikszai Cino már nincs ott. A leszakított hárság körül nagy halomban leszedeggett, fűbe gyűjtött hársvirág, a virághalom fölött muslica-felhő, szálldosnak, keringenek. Anasztaszija néném fölkiált: „Cino, hé, Cino!“, de nincs válasz sehonnan. Cino helyett szürke üszője jelenik csak meg újból a réten, szájában maroknyi fű.

Biztosan elnyomta az álom egy fa árnyékában, mondja Anasztaszija néném szomszédasszonyának, s a Fekete Sztankával nekiáll ismét hársvirágot szedni, hogy zsákjaikat teletömjék.

Nemsokára karakacsan ruhában három asszony jelenik meg a réten, hársvirággal teli nagy zsákokat cipelnek, kezükben ösztökeszerű hosszú kampók, ezekkel kapták el s húzták le a földhöz az ágakat, amikor a hársvirágot szedték. Hajuk súlyos varkocsba fonva kígyóként omlik nyakukra, mellükre. Az egyik asszonyról kiderült, hogy Anasztaszija néném ismerőse, esztendőkel korábban együtt voltak kártolni. Mind a hárman Cino falujából voltak, vizet inni jöttek a kis kúthoz. Anasztaszija néném újságolta az ismerős asszonynak, hogy a falujabeli Cino is itt volt a üszőjével, s hogy könnyebb legyen, egy letört ágról szedegette a hársvirágot.

„De hát ez nem lehetséges!“ — mondja Anasztaszija néném ismerőse.

„Miért ne lehetne — mondja néném —, mikor láttuk és üdvözlöttük! Ezt a halom hársvirágot, ni, ő szedte!“

És Anasztaszija néném mutatja a Cino által szedett hársvirág-halmot, a kamena rikszai asszonyok pedig csak néznek össze, s Anasztaszija néném ismerőse:

„Hogyan látnátok ti, Anasztaszija, Cinót hársvirágot szedni! Dehisz Cino még tavaly meghalt!“

És elneveti magát.

E szavaknál Anasztaszija néném és a Fekete Sztanka csak képedezik. Látják, hogyan ír le a Cino-szedte hárs-

virág fölött egy nagy kört a muslica-felhő, s kanyarul fel hirtelen, majd tűnik el, mint a füst az égen. Abban a pillanatban megértik, hogy a muslica-felhő maga Cino, aki fölemelkedik és szertefoszlik. Az asszonyok felé forduló szürke üsző, mely addig mozdulatlanul állt maroknyi fűvel a szájában, egyszer csak elbödülve futásnak ered, be az erdőbe.

„Lehet, hogy tévedtünk!“ — mondja Anasztaszija néném a kamena rikszai ismerős asszonynak, akivel esztendőkel korábban együtt voltak kártolni.

„Tévedtetek, úgy ám!“ — válaszolja a kamena rikszai asszony, s mindhárman más falubeliek elindulnak a völgybéli kis kúthoz vezető ösvényen.

Akkor Anasztaszija néném rájön s el is mondja szomszédasszonyának, a fekete Sztankának, hogy voltaképpen a megboldogult kamena rikszai Cino, aki megjelent előttük, ahogy hársvirágot szed és üszőjét legelteti, ő hozta magával az évek során megölt kígyókat s engedte őket széjjel a réten, hogy járják körül a régi kígyós helyeket. Hát ezért nem lehették utóbb az agyonvert siklókat, mert nem vertek ők agyon semmiféle csúszómászót, hanem bizony csak a siklók szellemét páholták. A Fekete Sztankának eszébe jut a félszemű kígyó, s az, hogy azt mondta Anasztaszija nénémnek, hogy a múlt évben azt már agyonpáholták a réten, Anasztaszija néném pedig ellene szólt, noha nem volt igaza. Anasztaszija néném egyetért vele, s tovább gyanakodva arról kezd beszélni, hogy a karakacsannak öltözött három asszony hosszú kígyóvarkocsával s még hosszabb kampójával, melyet a hárságakba akasztottak bele, vajon valóságos-e vagy nem valóságos, mint Cino, s nem azért jöttek-e, hogy még mindenféle csúszómászót hozzanak magukkal és eresszenek széjjel a Hársasban, hogy aztán muslica-felhőként keringjenek és fölkanarogjanak a rétek fölé, és eltűnjenek az égen.

A Fekete Sztanka megrémül, fölemeli szoknyáját, hogy meztelenségén megnézzze, ott van-e még a régi-régi vaskulcs, s kérleli Anasztaszija nénémét, ha lehet, induljanak azonnal. Sietősre fogja akkor a két asszony, vállukra vetik a hársvirágos zsákot, s minutát se vesztegetve a falunak veszik irányukat.

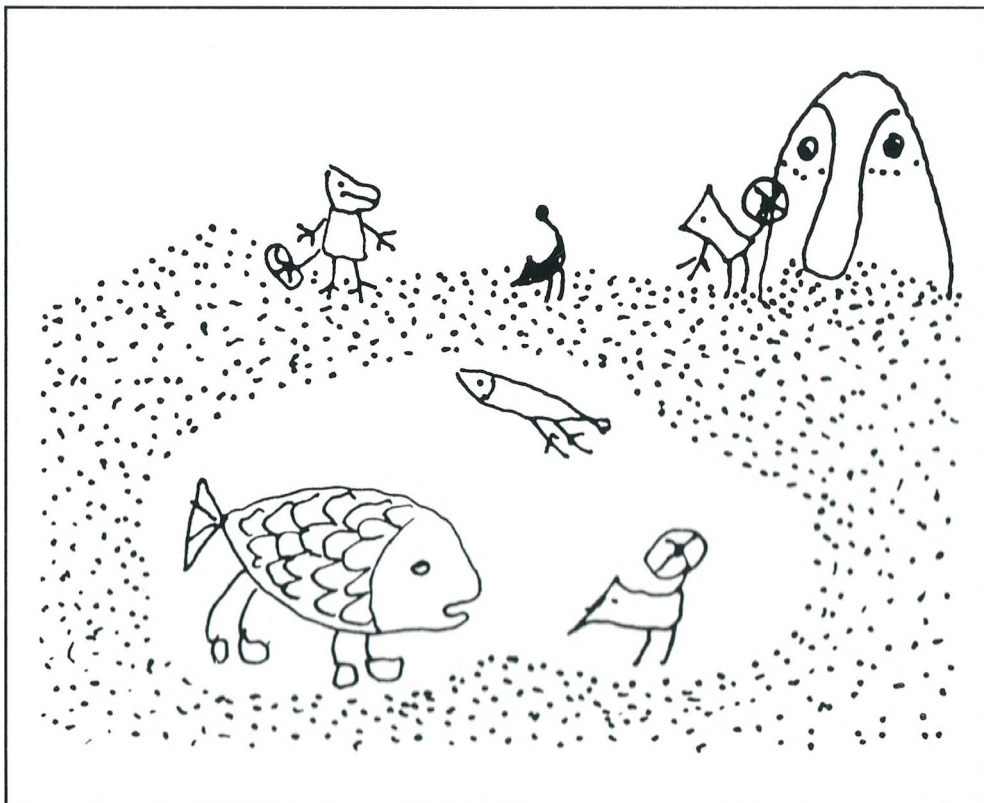
A Hársas pedig igen szép hely! Kellemes, vonzó, illatos és lágy, mint a neve, úgyhogy az ember, még ha holt is, visszakivánczik oda, hogy magába szívja a hárs aromáját, hallgassa a méhek zümmögését, hogy gyönyörködjen benne. Megkérdeztem Anasztaszija néném, mivel s hogyan magyarázza Cino, a kígyók s az üsző megjelenését, amire ő a következő választ adta: Mivel a nép arrafelé ritkult és megfogyatkozott, ha valakivel találkozik az ember, inkább elkerüli, mert legtöbbször kiderül, hogy ismeretlen, s viselkedésében, öltözetében van valami különös. Ami miatt mikor gombát, hársvirágot vagy csigát szed az ember, s találkozik egy másikkal, aki gombát, hársvirágot vagy csigát szed, nehéz megmondania, hogy az az ember élő, vagy, mint Cino, már régen halott. Ezért úgy gondoljuk — mondja Anasztaszija néném —, hogy az emberek egy része lehet élő, de lehet halott is. Ugyanígy áll a dolog a kígyókkal és a gyíkokkal.

Ami pedig a fekete Sztankát illeti, s hogy miért emeli föl szoknyáját, hogy a meztelenségén megnézzé, nem vesztette-e még el a vaskulcsot, erről máskor mesélek, feltéve, ha megnyerem az olvasó jóindulatát, hogy kedve legyen e kényes történeteimet olvasni.

* 1922-ben a szülővidéket, mely igen eldugott hely (ennél eldugottabbat bajosan is lehet valahol még találni!), olasz cégek lepték el, s tömegesen vásárolták fel a vargányát. Szedték is a lábuk a helybeliek, s irány az erdő, de jöttek más helyről is idegen gombászok, s míg esős idők jártak, hatalmas mennyiségű gombát gyűjtöttek össze. Az olaszoknak hála a mieink is rászoktak a var-

gányaevésre, de dohogtak is erősen: „Tér dig járunk a vargányában, s ne tudjuk ízét!” Giuseppe del' Agata, a pisai egyetem professzora elmesélte nekem a nyáron, hogy a vargányaszedést Olaszországban roppant korlátozzák, s hogy a gombaszedéshez külön hatósági engedély szükségeltetik, s akkor is csak a páratlan napokon szabad, de nem lehet több két kilónál, s tilos nejlonzacskóba rakni, csak kosarakba szabad szedni, hogy miközben viszi az ember, a gyökérszálak szépen kihullhassanak s nyugodtan elszaporodhassanak. Ezek a sarjszálak termékenyítő elemeket termelnek. Ily módon is segíthetjük a megtermékenyítést, sajnos azonban ezzel mit se törődünk, de ki a csuda is adná a fejét nálunk gomba-termékenyítésre! Eszementnek néznék!

Szondi György fordítása

Sikló lefejezése

Redzso, a falu kovácsa szerint létezik egy különös siklófajta, mely az erdőben él. Erdei siklónak hívja, s a következő esetet meséli el egy ilyen siklóval történt találkozásáról.

Tuskókat kihúzkodni fejszével és kosárral elindul egyszer az erdőbe, hogy kovácsműhelyébe szénnek boksákat készítsen. Körbejárva a régi írtásokat, szép nagy tuskókra lel egy helyen — vén fák kivágása után maradtak ott. Építési gerendáknak vágták ki a fákat minden bizonnyal.

Lárvákat és pajorokat keresve vaddisznók túrták fel a földet a tuskók körül. De mennyi disznó!... Az áldóját, mondja magában Redzso, csak ide ne jöjjön egy kan, mert nagy csata lesz akkor, míg fejszémmel szétsapva meg nem ölöm. Ugyanebben az erdőben tavaly a vadászok egy kétszáz kilós kant ejtettek el, agyara (foga) akár a kard, még e megölnél is sokkal nagyobb disznók vannak az erdőben, állították.

Tehén legelt a közelben, pásztort azonban nem látott.

Megállapodik Redzso egy jókora tuskónál, s arra gondol: mint egy ducifaros asszony, az áldóját, olyan ez a tuskó, hogy honnan is fogj hozzá, van gondod vele... De nem sokat teketóriázik, mert nem először van dolga ilyen fával, lendíti máris fejszéjét a kovács, s vágja a tuskó gyökereit, hasítja. Megmozdul egyszer csak a vastag tuskó, megadja magát, lesújt rá párszor Redzso fejszéje fokával, kifordítja fészkeből, ahogy a régen mozgó zápfog kifordul helyéről.

A gyökerek között akkor hatalmas sikló tűnik föl. Úgy látszik, itt volt a fészke. Dühösen sziszegni kezd, majd egyenest az előtte álló kovácsra támad. Emeli fejszéjét legott a kovács, s egyetlen csapással levágja a sikló fejét. Tej fröcsköl széjjel testéből, de olyan bőségesen, akárha vödörrel zúdítaná rá a sikló, lecsapott feje pedig sebesen a legközelebbi fához cikázik. Fölkúszik rá, föl a tetejébe egy ágra, ott megáll, néz le Redzsóra s fenyegetően sziszeg.

A kovács lábaira tekerőzve a kettészelt test csak ontja magából továbbra is a tejet körben. Azt mondják, a megölt csúszómászó teste halála után még huszonnégy óráig él. Ezért amikor egy sün megöl egy ilyen állatot, nem siet azt a kicsinyeinek odaadni — ahogy ezt a gólya vagy a kígyász sas teszi.

A tehén, mely ezelatt a közelben legelt, s akaratlan

tanúja lesz a sikló lefejezésének, s az ezt követő eseményeknek, elfut, s szörnyű bőgéssel eltűnik az erdőben. A jószág menekülése még jobban megrémiszi a kovácsot. Gyorsan fölkapja a kosarat, s erősen szorítva fejszéjét, a sikló sziszegésétől kísérve szalad a falu felé.

Alszik egyet rá Redzso, bátorságot vesz, s másnap visszamegy az erdőbe. Mindenesetre óvatosan lépked, figyelmesen kémlel mindenfelé. Mikor a tisztás közelébe ér, s egy vastag fatörzs mögül előkukucskál, látja, hogy a tuskók között egy egész vaddisznókonda veszekszik, lökdösődik, vezérük jókora vadkan, sörtéje meredez csak minden irányban. A fa mögött bújva meg, nézi csak a kovács, min marakodnak össze s döfölködnek a disznók, míg végre elszörnyedve megérti, hogy valójában a lefejezett sikló testét marcangolják, eszik. Egyszer csak abbahagyják a lökdösést, a bőfögést. Akkor éles sziszegés hallatszik, Redzso felnéz, s látja, hogy ott ül a sikló levágott feje a fán, és figyel, hogyan tépik széjjel a disznók a testét.

A disznók hirtelen futóra!, eltűnnek az erdőben, a horhos felől pedig tehénbőgést hallani.

Elhátrál óvatosan a kovács a fától, s gyors léptekkel hazasiet. Néhány hétig meg se fordul a fejében, hogy tuskót szedni az erdőbe menne. Dehát az átkozott kíváncsiság csak furdalja, egy nap aztán fogja megint a fejszéjét, s indul az erdőbe megnézni, ott van-e még a sikló levágott feje a fán. Ahogy az írtás tisztására ér, körbefürel, nem hallja-e az ismert dühös sziszegést, sziszegés helyett azonban azt hallja, hogy valaki füttyörészik. Körbenéz figyelmesen, s megpillantja a fán a sikló fejét. A fej azonban nem látja a kovácsot, mert az ellenkező irányba, az erdős völgyek felé fordul. Kényelmesen elhelyezkedve a sikló feje a magasból a völgyeket nézi, s halkan füttyög, mintha csalogatna valakit.

Az áldóját, kiált föl a kovács, a mellére, buggyába köp, fordul is vissza azonnal, s lába többet erre a helyre nem lép.

Kérdezem Redzsót, a kettészelt sikló testéből miért ömlött a tej. Elmagyarázza, hogy előtte a sikló biztos tehén tőgyét szívta. Ha a tehenet időben nem fejik meg, a tőgye úgy megduzzad, hogy fáj már a jószágnak, s ilyenkor látni lehet, hogy jártában a csecseiből tej csöpög. A tej szagára a sikló a tehenhez kúszott, szívta szopta tőgyét, az pedig, hogy megkönnyebbült, attól

kezdve mindennap odajött hozzá. Valószínűleg ez ugyanaz a tehén, amelyet a kovács pásztor nélkül látott a tisztáson, s amelyik a sikló lefejezése után bögve az erdőbe menekült.

A füttyögetésről a kovács úgy gondolja, hogy a sikló levágott feje így akar magához csalogatni pár-

zásra egy nőstényt. Hogyan páriznának, kérdem, ha egyszer kettévágtad, s csak a fejét hagytad meg, mire ő azt mondja: „Aki képes, mindenhogy képes!”

Lám mennyi és miféle rejtélyességekkel lehet találkozni a mi erdeinkben!

Szondi György fordítása

Kenyér és hagyma

Fűszer nélkül nemcsak hogy minden étel ízetlen. Fűszer nélkül ízetlen maga az élet is. Olyanok a fűszerek, mint gyújtós a tűzre, nélkülük nem tartható fenn az égés. Az asszonyok valaha ismerték minden egyes fűszer finomságát. Évszázados emberi tapasztalatra támaszkodtak. Ez a tapasztalat az ősidőkből jött. Miközben fűszereztek az ételt, az asszonyok további ízt és jelleget adtak neki. Ezzel együtt a férfi érzelmi tüzeit is fenntartották.

Sok- és különfélék egy bolgár otthon fűszerei, mindegyiküknek megvan a rendeltetése és helye a terített asztalon. Különösen fontos szerepe van a hagymának és a fokhagymának, helyük ott van egy sorban a kenyérrel. Ugyancsak fontos a borsikafű (közönséges vagy balkáni változat), a petrezselyem, a fodormenta, a kapor helye is. Szülőfalumban a petrezselymet halfűszernek is nevezik, a kaprot meg szürke petrezselyemnek. Van egy erdei fűszer, a vadkakukkfű, ő is gyakori vendég a terített asztalon. Az én szülőföldemen jól bánnak a vadkakukkfűvel, a nagyanyó lelkecskéjének nevezik.

Nem akarom itt felsorolni az összes fűszert, amit egy asszony a tűzhelyen rotyogó fazekakba vetett, vagy az asztalra tett. Nem is lehetne! Csak őfelségeikről, a hagymáról és a fokhagymáról szeretnék néhány szót szólni. Ahol kenyér és hagyma van, ott lakoma van!

Falun a hagymát vöröshagymának, a fokhagymát fehérhagymának hívják. Az elnevezést a héjukról kapják. Hajdan a karakacsánok a vöröshagyma héjáról állapították meg, hosszú és hideg lesz-e a tél, vagy sem. Ha a héj vastag volt, kemény és durva, az hideg telet ígért. Ha viszont vékony és selymes volt, azt jelentette, hogy enyhe lesz a tél. Innen tudták a karakacsánok, akiknek valaha nagy birkanyájaik voltak, hogy mennyi szénát, lucernát és zöldtakarmányt készítsenek télire.

A két hagymát e neveken kívül hívták még *puhamicsodának* (vöröshagyma) és *keménymicsodának* (fokhagyma) is. Az asszony általában aszerint használta a fokhagymát vagy a vöröshagymát, hogy hogyan viseli magát a gazda. Ha vérmesen rohamozott, a feleség

csökkentette a fokhagymát, és szabad utat adott a vöröshagymának. Ha viszont férjürem elkényelmesedett és szórakozottá vált, az asszony megvonta a vöröshagymát, és előtérbe helyezte a fokhagymát. Elmondhatjuk, hogy mindkét hagyma koronás főnek kijáró méltósággal foglalta el megérdemelt helyét az asztalnál, de mintha a fokhagyma gyakoribb vendég lett volna.

Így tartotta fenn az asszony a házi tűzhely melegét, s nem engedte sem veszedelmesen lobogni, sem halványan pislákolni a tüzet. Ezen egyszerű mechanizmusokat titokban hagyták örökölni az anyák, nagyanyák és dédanyák, beépültek az élet alapjaiba.

Emlékszem, hogy füstöltek állandóan a régi berkovicai járás kéményei, füstöltek fenségesen és méltósággal, csak időnként csavarintva-göndörítve a füstöt, mielőtt szétfoszlott, és a hazai éggel eggyévált volna. Emlékszem arra is, hogy szerb pásztorok álltak a Balkán nyugati határunk felőli ormán, bámulták falvaink festői füstjét, és így kiáltottak fel: „Az istenit meg a szűzmáriáját a bolgárjának, nézd, hogy füstöl a kéménye!”

Most, ahogy elnézem a kéményeinket (nemcsak a hajdani berkovicai járásban), azt látom, hogy olykor olyan sűrű füst gomolyog elő és terpeszkedik szét alacsonyan belőlük, mintha nem is emberi otthon füstje volna, hanem valami aszfaltüzemé. Vagy szikrák röppennek szét gonoszul és sivítva a szélrózsa minden irányába, vagy pedig egészen elcsöndesedtek a kémények, és azokra az elhagyott falvakra emlékeztetnek, amelyeket nem tudom, miért nevezünk még mindig makacsul csökkent funkciójú településeknek.

Viszont ha valaki azt mondja, hogy manapság nem eszünk hagymát, az nem igaz — igenis eszünk! Tavalay (1988) éppenséggel Spanyolországból vettük a fokhagymát, a vöröshagymát meg nem tudom honnan, de az átkozott tűz csak nem akar égni, fellobban, aztán csak füstöl... füstöl... És bármit csinálunk, a tűznek bármelyik oldalára állunk is, mindig a szemünkbe megy a füst!

Csíkhelyi Lenke fordítása

Sok és semmi

Bementem egy nagy könyvesboltba. Minden polcán, fel egészen a mennyezetig, könyvek százai, ezrei sorakoztak. Bármerre fordult is az ember — mindenütt könyvek! Könyvek, könyvek, könyvek... A könyvesboltba szakadatlanul tódultak az emberek. Kotorásztak a polcokon, nézegették a könyveket, és kimentek — vásárlás nélkül.

Helyettük mások jöttek. Ők is megálltak, kotorásztak a könyvek közt, és kimentek, vásárlás nélkül. A könyvek — némelyik vékonydongájú, a másik testesebb — lesték őket a polcokról, és ahogy Tolsztoj mondaná,

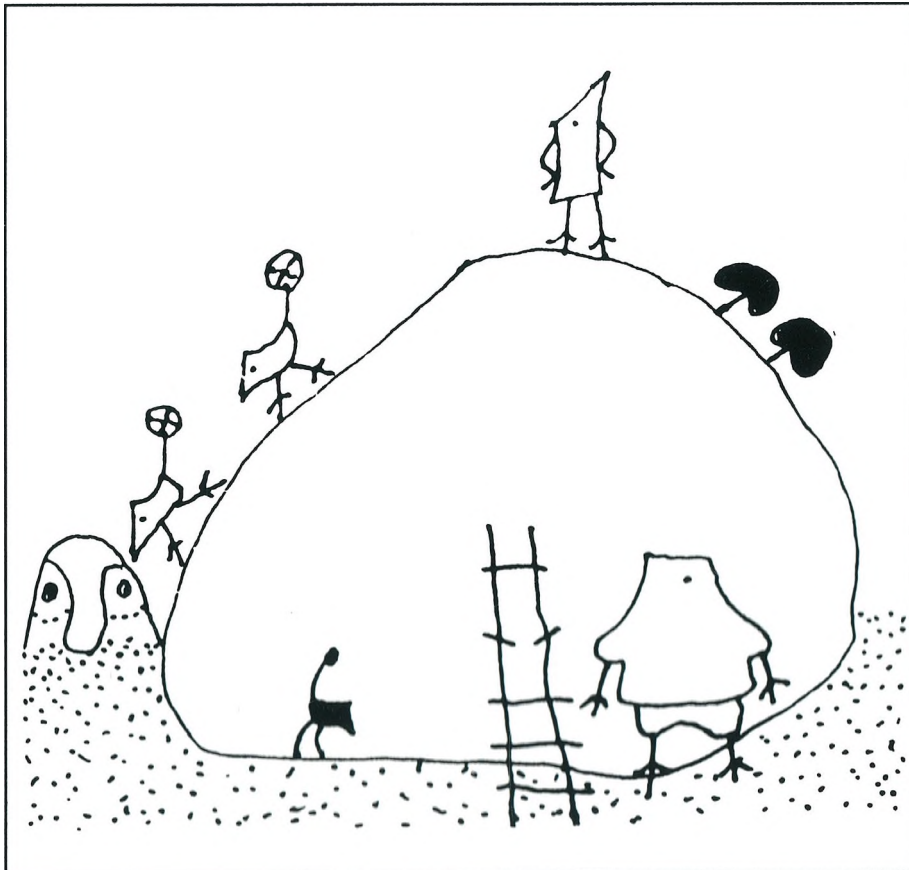
félénken szólongatták őket: „Engem bácsi!... Engem, bácsi!”

A bácsi szórakozottan rájuk pillantott, szemével, olykor az ujjával is végigtapogatta őket, és tovább ment.

„Nézd csak! — mondom magamban. — Itt a rengeteg, mindenféle könyv, és nincs, amit megvegyen az ember!”

Előfordul az életben, hogy a sok — semmit sem jelent. Ennek kapcsán született a mondás: „Sok a kalucsni, de ha elered az eső, nincs, amit fölvegyél. Az összes kalucsni ballábas!”

Csíkhelyi Lenke fordítása

Hómező

Hómező, jeges szél, a mező közepén halom. A halmon öreg körtefa, a körtefán szarkák. Hogy óvják magukat a szélről, a szarkák arccal fordulnak felé. Így nem tépi tollazatukat, nem fű alájuk. Hallgatagon ülnek.

Hogy mennyi ideje ülnek így a szarkák, nehéz volna megmondani, mint ahogy azt is, mióta vannak a körtefán; mert mióta körtefa van a halmon, azóta mindig voltak rajta szarkák is. És mivel a körtefa emberemlékezet óta ott áll, a kép is ősrégi. A hómező — az is ott van az idők kezdete óta.

Olykor-olykor egy ember jelenik meg a mezőn. A szarkák észreveszik, és felélénkülnek. Az ember keresztülvág a mezőn, egyenesen a halom felé, a körtefa felé, és a szarkák felé. Birkatetemet vonszol maga után. Kampósbotot akasztott a birka lábába, és ahogy vonszolja, széles nyomot húz maga után a hóban.

Ahogy észreveszik a feléjük közeledő embert a birkatetemmel, a szarkák fecsegni kezdenek egymás között:

„Ezen az egész hómezőn semmi sem olyan homályos és érthetetlen, mint ez az ember azzal a birkával — mondja egy öreg szarka. — Elképesztően sok gondot fordít a birkára, hogy felnevelje és megóvja. Nemcsak hogy naponta viszi legeltetni és itatni, de még a farkasoktól is óvja. Hamis kutyákat tart, csakis őmiatta! Szénát kaszál neki, azt kazalba hordja, zöldtakarmányt készít, hogy télen legyen mivel táplálnia. Amikor pedig beáll a hőség, mindnyájan láhattuk, hogy nekigyűrűzik, és egy birkanyíró ollóval felfegyverkezve, izzadó homlokkal kezdi kivetkőztetni a birkát vastag gyapjából, hogy könnyebben elviselje a nyarat.”

„És miután megnyírta, meg is fürösztö — szól bele a mellette ülő szarka. — Belöki a folyóba, valamelyik csendes kanyarnál, s ahogy kapálódzik a négy lábával, tisztára fürdik a jóság. Valóságos rabszolgája az ember a birkának!”

Az öreg szarka nincs nagyon elragadtatva, hogy félbeszakították. Hallgat egy darabig, aztán folytatja:

„Őszre és télre kalyibát épít az ember a birkának. De nem úgy csinálja, mint mi fészünk — bejáratral és kijáratral —, hanem csak egy bejáratral, azt használja a birka mind a be-, mind a kijárára.”

Egy másik szarka, az, amelyik a legmagasabban ül a fán, beleszól:

„A birka bűgös, kérdődző állat! Képtelen különbséget

tenni a bejárat és kijárat között, mint ahogy például mi, szarkák teszünk! Még a legütődöttebb szarka is, ha megkérdezed a be- és kijárást illetően, gondolkodás nélkül megmondja, melyik a beút és melyik a kiút!”

Az öreg szarka felszól a magasban ülőnek:

„Hát hisz az magától értetődik! Hogy is tennél különbséget a bejárat és a kijárat között, ha csak beutad van, de nincs kiutad!... De hadd folytassam tovább. Többször láttam, hogy az ember, a kampósbotjára támaszkodva, előveszi a pásztorsípját, és játszani kezd rajta a birkának. A birka legeli a fűvet vagy kérődzik, az ember meg ezalatt fújja a sípot és muzsikál neki. Olykor játékosan, máskor vontatottan, keservesen fújja, aszerint, milyen évszak van, és milyen a birka hangulata. Mindezt felérem ésszel, húgaim, csak azt az egyet nem értem, hogy az ember, ha elpusztul a birkája, miért nem eszi meg, miért hozza ide nekünk, hogy mi költünk el! Ez semmiképp nem megy a fejembe!”

„Nincs ezen mit érteni! — vágja rá a mellette ülő fiatal szarka. — Ugyanolyan ez, mint a bejárat és a kijárat közti különbség, ha csak beutad van, de nincs kiutad!”

Ülnek a körtefa magasában, arccal a szélnek, és figyelik az embert a döglött birkával. Az ember tovább lépeget a hómezőn át, megállás nélkül. A halom felé tart, a szarkás körtefa felé, hogy belépjen a bejáraton, és bezárja a kört, amelyben mindannyian forgunk. A hómező, a jeges szél és a körtefa a szarkákkal vele együtt halad. Hogy mindezt megértsük, az elejéről kell kezdenünk, a hómezőtől, mégpedig így: Hómező, jeges szél, a mező közepén halom. A halmon öreg körtefa, a körtefán szarkák. Hogy óvják magukat a szélről, a szarkák arccal fordulnak felé. Így nem tépi tollazatukat, nem fű alájuk.

Hallgatagon ülnek. Hogy mennyi ideje ülnek így a szarkák, nehéz volna megmondani. Mint ahogy azt is, mióta vannak a körtefán. Mert mióta van hómező, mindig volt rajta halom. Mióta van halom, körtefa van a halmon. Mióta van körtefa, azóta mindig voltak rajta szarkák is. A szarkák felé pedig, a hómezőn át, megy az ember, és vonszolja a birkatetemet.

Hómező, jeges szél, a mező közepén halom, a halmon öreg körtefa, a körtefán szarkák...

Barázdabillegető

Bosnyákék éppen lefeküdtek, amikor a kutya felugatott. A kutyaugatás után megcsikordult odakinn a hó, és valaki nagyon halkán bekopogott az ajtón.

— Kelj fel! — szólt az asszony. — Kopogtatnak!

Bosnyák felkelt, felhúzta a sárcipőjét csak úgy mezítlábra, álmosan megvakaródzott és megkérdezte, ki kopog.

— Én vagyok — suttogta odakinn egy hang, de ebből ugyan rá nem jött, férfi áll-e az ajtó mögött vagy nő.

Kiakasztotta a kallantyút, és párafelhő közepette belépett Antica, a szomszédasszony. Egy szál hálóingben és fapapucsban álldogált.

— Bújtassatok el! — mondta — Gavrilom holtrészezen jött haza és agyon akar verni.

— Téged agyonverni! — csodálkozott el Bosnyák — csak nem ment el az esze!

— Tudom is én! — vont vállat az asszony — megjött és azt mondta: „Agyoncsaplak!”

— Na, abból aztán nem eszik! — csóválta a fejét Bosnyák — most itt alszol, reggel majd meglátjuk, mit tehetünk.

Amint ezt kimondta, odakinn a kutya újból felugatott, a hó ismét megcsikordult, és Gavril kiáltása hangzott fel:

— Bosnyák! Hé, Bosnyák!

— Na, mi van? — rikoltott vissza Bosnyák.

— Itt van az én barázdabillegetőm? — kérdezte haragosan a kinti ember.

— Micsoda? — úgy tett, mintha nem értené, de azért kiment.

Az ember, aki a barázdabillegetőjét kereste, tényleg úgy leitta magát, hogy még a feje is gőzölgött.

— Valahol jól felöntöttetek a garatra — jegyezte meg Bosnyák.

— Hát egy kicsit felöntöttünk és elidőztünk. Ahogy hazaérek, valami furcsa zajt hallok, és mintha a sötétben egy ember surrant volna el mellettem. Berohanok a szobába, hát a barázdabillegetőm meg ott ül kócosan az ágyban. „Ki volt itt?” — ordítok rá, de ő még nagyobbat ordított. Amíg keresem, hogy mit vághatnék hozzá, matatok itt, matatok ott, hát nem meglepett! Máskor a pajtába bújok, de most ott sincs, mert az egészet átkutatam és sehogy sem találtam. „Bosnyákéknál van!” — mondtam magamnak.

— Ugyan, itt nem járt! — csóválta a fejét Bosnyák.

— Csak azért kérdelem, mert hallottam, hogy ugat a kutya — folytatta a szomszéd. — Bármerre is jár, felingerli a kutyákat, hát még a férfiakat, mert úgy illegeti a farát, mint a barázdabillegető. Megtalálom én, a föld alól is előkerítem és kitekerem a nyakát a szemérmetlen barázdabillegetőjének!

A szomszéd olyan vadul nézett, mintha az járna a fejében, hogy ha nem találja meg a feleségét, Bosnyák nyakát tekeri ki.

— Ugyan már, Gavril, hogy tehetnél ilyet — lépett hozzá Bosnyák — nem szép dolog így beszélni a feleségről és ilyesmikkel gyanúsítani! Szomszédok vagyunk, nap mint nap látjuk egymást, aztán majd restellheted magad, hogy miket össze nem hordtál. Mi az, hogy lecsapod a fejét?!

— Le bizony én! — csattant fel a szomszéd — Mit ingerli a férfiakat!

Bosnyák is felemelte a hangját:

— Tudod te, mit beszélsz! Még hogy felingerli a férfiakat, és hogy jössz te ahhoz, hogy barázdabillegetőnek nevezd! Nem ismered te a saját feleséged, azt a csöndes, jámbor teremtest, pedig micsoda szorgos, szerény asszonyka ez! Ha egy kicsit is józanabb volnál, belátnád, mekkora ostobaságokat hordasz itt nekem össze, te Gavril! Méghogy barázdabillegető a feleséged! Asszony egyáltalán a te feleséged? Ha engem kérdezel, ha már szomszédok és barátok vagyunk, hát én azt mondom neked, hogy a te feleséged még a kutyának sem kellene, te meg szemérmetlen barázdabillegetőnek és ki tudja, még minek nevezed és azt vered a fejéhez, hogy felizgatja a férfiakat. Hát én azt mondom erre...

A véleményét azonban nem mondhatta el, mert abban a pillanatban kicsapódott az ajtó, és megjelent előttük Antica. Térdig felrántotta hálóingjét, szeme villámlott. Az ura, bármilyen harcias kedvében is volt, visszahőkölt, Bosnyák pedig behúzta a nyakát, mintha fázna.

— Neked nem kellene én?! — faggatta ingerülten az asszony — Mi?! — a férjére nézett, de az csak ostobán pislogott rá — Hiszen ha csak a fél combomat megmutatom, Isztambulig koslatnál utánam! Ó... de még hogy! Neki nem kellene én!

Az asszony csattanókat csapott a combjára.

— Úgy ám! — lelkesült fel hirtelen a szomszéd Gavril, és ő is nagyot csapott a combjára.

— Esz benneteket a fene — folytatta az asszony —, hogy Gavril királynővel hál, ti meg megpukkadhattok az irigységtől!

— Pukkanjanak is meg! — lelkesült még jobban a Gavril szomszéd — Úgy bizony! — és ismét a combjára csapott.

— Még hogy én nem vagyok asszony, én?!

— Ugyan már! — kiáltott fel Gavril — méghogy ő nem asszony, és méghogy ő nem barázdabillegető, te mondd nekem, aki állítólag szomszédom és barátom vagy, hogy a kutyának sem kellene! Ugyan már!

Antica még feljebb húzta a hálóingjét, elővillant mez-

telen combja, rávágott és csak annyit mondott a megrökönyödött Bosnyáknak:

— Na nesze!

— Na, ehhez mit szólsz?! — ordított fel teljes lelkesedéssel Gavril szomszéd és belekarolt a feleségébe. csak úgy vaktában nekivágtak a friss hónak.

— Eszi őket a fene — magyarázta az asszony, — azért beszélnek ilyeneket, de ha elmegyek mellettük, csak úgy csorog a nyáluk, mert barázdabillegető vagyok!

— Barázdabillegető vagy bizony! — helyeselt Gavril —, de irigyelhetnek is bennünket ezek a tökkelütöttek!... Pukkadjanak meg!

Juhász Anna fordítása

Jordan Radicskov: Kép és más

Krónika

Ezt a nem lényegtelen műfajmeghatározást találjuk a Szavremennik 1986/2. számában közölt legújabb Radicskov-darab címe alatt. A jól ismert írónál persze — noha legalább annyira „ugyanaz” is — minden némileg más. Az olvasat minimum kétrétegű. A műfaj is annyira jelöl, amennyire takar egyúttal. Krónika is, mindhatjuk. De állítható, nem kevesebb ígérennyel, hogy farceszerű példázat. Vagy: népi abszurdum. Az eddigi Radicskov-színarabokhoz képest újabb elem szerintem itt a hangsúlyozottabb aktualizálhatóság. Ennek megvan a „helyiértéke” is, bár erősnek hinném, ha Radicskov nem kendőzné elegendően — így nagyobb a látszólagos általánossá tágíthatás.

A tizennégy jelenetes ötletbőségnek kerete csak a Shakespeare-i idő, mondandója — természetesen — ugyancsak mai.

Az indító gondolat: egy favágó megsajnálja az országot egy loért elcserélni kész III. Richárdot — lovát adja, királyság a jutalma.

Kis ország királya lesz. A színek országáé. Tanácsnokai: hat tóga, hat színben. Az ország gazdagsága, híressége a lisztporban úszó szélmalom, a láthatatlan vízivámpírok sokasága, a kétszázötven kilós asszony, a fehér varjú s a bölcs találékonyság, mely még a szelet sem hagyja veszendőbe menni: nem csupán malmot hajt, huzatot támaszt (szellőztet), de a kéményekben(-ből) szimfóniát is elővarázsol — „muzikalizálja” az alattvalókat.

Hogy felvirágoztassa az országot, az újsütetű király előbb a glóbuszt veszi szemügyre: nem lehet-e rajta jobb helyet találni. Nem lehet. (A radicskovi „megelevenedés”, a lehető és a lehetetlen, a játszi és a való egybecsúszása itt is példázható, a szétválaszthatatlan gondolkodás: létrán másznak fel a földgömbre, lándzsákat látnak, lőnek rájuk, az egyik tanácsos lába beleakad a Kordillerákba, a másik megcsúszik a jégmezőkön stb.) Nincs hová menni. Maradni kell. De a síkon?

Hogy kiemelkedjék az ország a többi közül — csúcsot kell emelni. Munkáskéz van, föld van, idő van: zsákokban hordják - halmozzák föl a hegyet.

Igen ám, de ahogy az egyik földhordó (ez a szereposztásbeli tiszte) mondja: „Ahol hegy emelkedik, ott szakadék is van. Ha nő a csúcs, a szakadék is vele. Öröktől így van ez már, így a mérlegen.”

Lohajt is be lélekszakadva a darab vége táján a hírhöz: „Elsöpör minket a lavina, rohan a kő le! Hova hátunkon vittük a földet föl csúcsnak, királyságunk oly meredek és ferde lett ott, hogy egyszer csak omlani kezdett, omlani le — elpusztulunk.”

A jelenetezés számtalan helyzetabszurdumot hoz, vagy éppen a teremtetett helyzetek következesen „magától értetődnek”: ahogy a tógások csak kalákás suttogással próbálnák a vészhelyzetben királyukat fölserkenteni; ahogy semmitmondó disputájukat nagyot-gondolással vitázzák végig; ahogy a tanutételre útból királyukhoz térített asszony férje „eltévelyedését” népi túlzással és igazsággal kimondja, színesen (a szomszédos vizitündérek meztelen fürdőzésének látványa indította a férjeket a bezzeg-összehasonlításra); ahogy a király az országlása kezdetekor ültetett fát koronként kihuzogatja megnézni: gyökeret eresztett-e már; ahogy a szavak hasznáról s haszontalanságáról dévankoznak;

— ahogy az Elégedetlenség Napján színüket váltják a tömeg előtt háttal s a tömeggel szemben az „elégedetlenkedők” (a pékek, a favágók, a nyomorék, a süketnéma, a kínaiak maszkjaikkal, a négerek táncukkal);

— ahogy — „takarékosági okokból” — a többi színt eltörlik, s az egérszürkét fogadják el egyenszínnek, és szürkébe forgatják a virágtól az égig az országot;

— ahogy a két kóborló alattvaló megajándékozza a királyt egy zsákba-fogott kacskalábú ideával (úgy kellett valamely szomszédos királyságból becsempészniük, mert a/ ott s mindenütt másutt van belőlük ugyan tömérdek, de országuk keményen védi magát ellenük, csapdával, ravaszsággal, s ha mással nem, önkezüikkel vívnak meg velük, hogy át ne jöjjenek a határon; b/ ha már befészkelik magukat valahová, elszaporodnak s aláásnak mindent);

— ahogy a trónfosztott Öregisten s a Sátán gölönésérként tűnik fel a színen, s eredendő hatalmukat a tanács emberteremtéssel tenné próbára, de csak egy agyagedényre futja a pityókás páros erejéből immár.

S nem csupán a földár, de falakat döntve, fölbaltázva a nép is zúdul a királyhoz (a tógások előbb elmenekülve ledér leányoknak álcázva illegetik magukat — így térnek vissza, így vegyülnének, tűnnének), az pedig csak azt kiáltja: „Országomat egy loért!” De az Isten (Öregisten) se segíthet rajta.

És akkor kitépi újra a kornyadó fát, mit ültetett, de meg nem eredt, mondván: „Ostornak még megteszi! Igen! Csak egy ló kell! Ez mily remek lesz, igen, gyia!“ — ütegeti meg előbb, majd pattan fel a trónra, meghúzódik sarkában, s miközben „utat“ kiabál („El az útból, mert mindenkit megtiprok!“) szemét kezébe temetve

hangtalanul zokog. Váza ez egy csupaötlet — nagy játék- és rendezéslehetőséget kínáló — darabnak, mely nevettet és meggondolkodtat. Radickov nyelve sajátos ötvö-zete a nyesetlen éppen-nem-akadémikus és képszerű, eleven népnyelvnek s az új szavakat kovácsoló írói leleménynek.

Kép és más

Negyedik szín

A palota. A király, a tanácsnokok. Egy nagy földgömböt állnak körül. A glóbusznak különböző helyekről létrák vannak nekitámasztva, hogy azokon fölkapaszkodva jobban szemügyre vehessék.

Király: Kérettem a földgömböt, hogy jól megnézzük közelebbről, nem találhatnánk-e megfelelőbb helyet rajta királyságunknak. Valami kellemes éghajlatút, déli fekvésűt, jobb szomszédokkal, nagyobb gazdagsággal... Ez a darab itten hogyan tetszene?

Szürke tóga: Ó, felség, az lehetetlen! A jó öreg Európa foglalt itt helyet. Dugig van királyságokkal, egy tűt nem lehetne elejteni itten! Akár egy kamra, felség, olyan zsúfolt az egész. Tele van ósdi orkáncabátokkal, gumikalocsnikkal, tele rohamsisakkal, katonabakancsal, tábornoki egyenruhával, pelerinnel, nagynénékről, dédanyákról maradt rozoga ernyővel, bricseszekkel, alsópendelyekkel, háborúkkal, előítéletekkel. A háború erre olyan gyakori, hogy ki se lehet már számítani, mennyi jut egy főre. Meg aztán annyira szűk itten, hogy a királyságok mind állnak!

Király: Nincs teteje akkor ilyen kamrába beszuszakolódnunk! Keressünk valami tágasabbat... Az ott fönnt micsoda?

Kék tóga: *(Fölmászik az egyik létrán. Fentről beszél.)* Itt skandinávok vannak. Igen kieső, felség, félszigetes és vad vidék ez. S a nap is kevés! Éppen mert alig van nap, itt az alattvalók olyanok, mint a fehér egerek. Trollok és boszorkák lakják erdeiket. A tél erre cudar, a nappal rövid, minden éjszaka egy örökkévalóság, és sok a sötétség.

Király: Keressünk akkor lejjebb, melegebbre és délen. Ez itt például igen csábító, lakályosnak tetszik.

Kék tóga: *(Ereszkedik le a létrán. Oda néz, ahová a király mutat.)* Jobb, ha itt nem állapodunk meg, felség. Csupa hegy erre minden királyság.

Király: Így is gondoltam!... Nézzük tovább! Ez a vonal, mi ez itt középen?

Sárga tóga: *(Két vagy három fokot felmászik egy létrán.)* Ez, felség, fal, nem vonal. A nagy kínai fal.

Király: Uúgy!... Mire szolgál egy fal a királyságban?

Sárga tóga: Maga a királyság építette ezt a falat, hogy megvédje magát minden külső dologtól.

Király: Érdekes!... Megnézhetném közelebbről?

Sárga tóga: Tüstént, felség, máris hozzák a létrát. *(Kiált.)* Hozzátok be őfelsége létráját!

Két ór behozza őfelsége létráját, nekitámasztják a földgömbnek — két kézzel tartják.

Sárga tóga: Tessék, felséges úr!

Király: *(Fölmászik a létrán. Megtapogatja a falat. — Megütögeti.)* Fal, valóban fal. Lépcsők, bástyák, lőrések — jól meg van csinálva. Azonkívül, hogy megvéd minden külső dologtól, ez a fal a királyság belsejét nem védi meg?

Sárga tóga: De igen, felség! Nemcsak attól véd meg, hogy semmi se jusson be, de attól is, hogy semmi se jusson ki a királyságból.

Király: Nem tetszik ez nekem!... Nézzük meg a túloldalon. Ott mintha naposabb lenne.

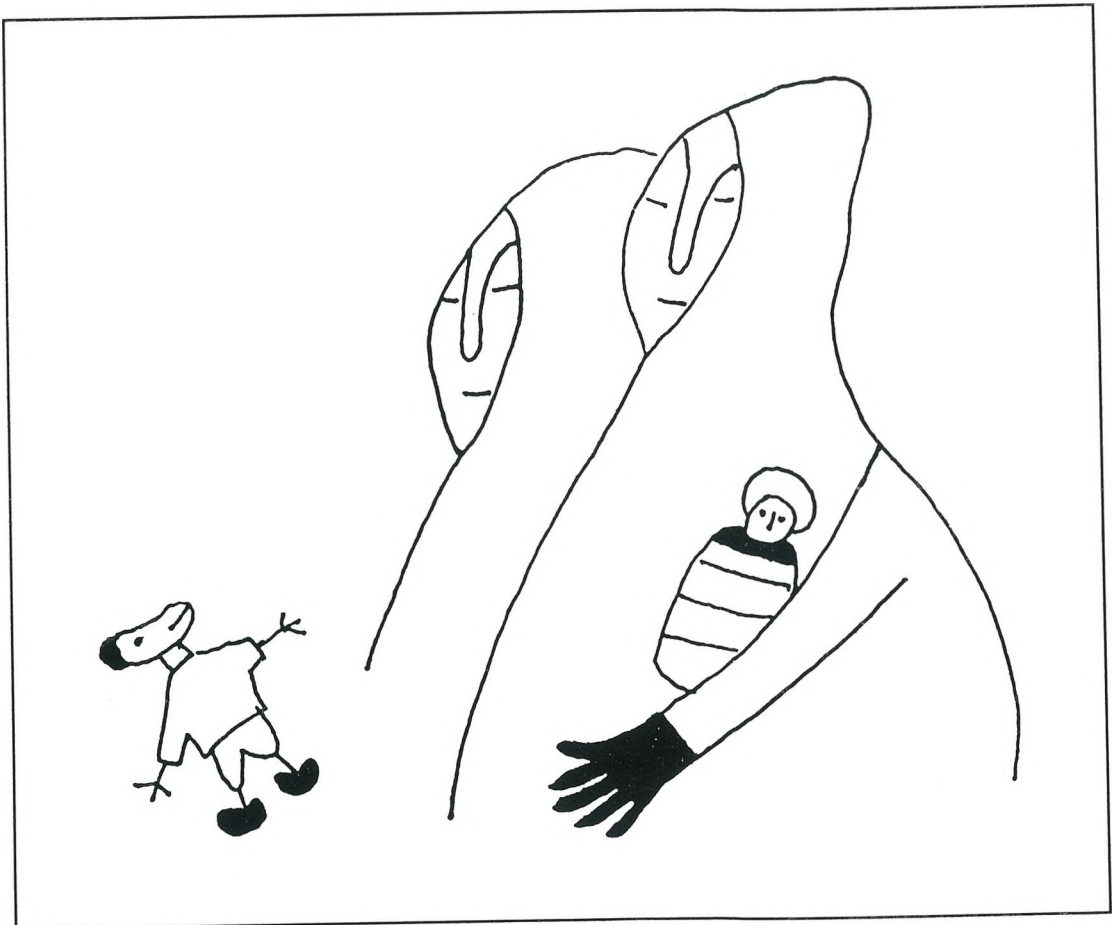
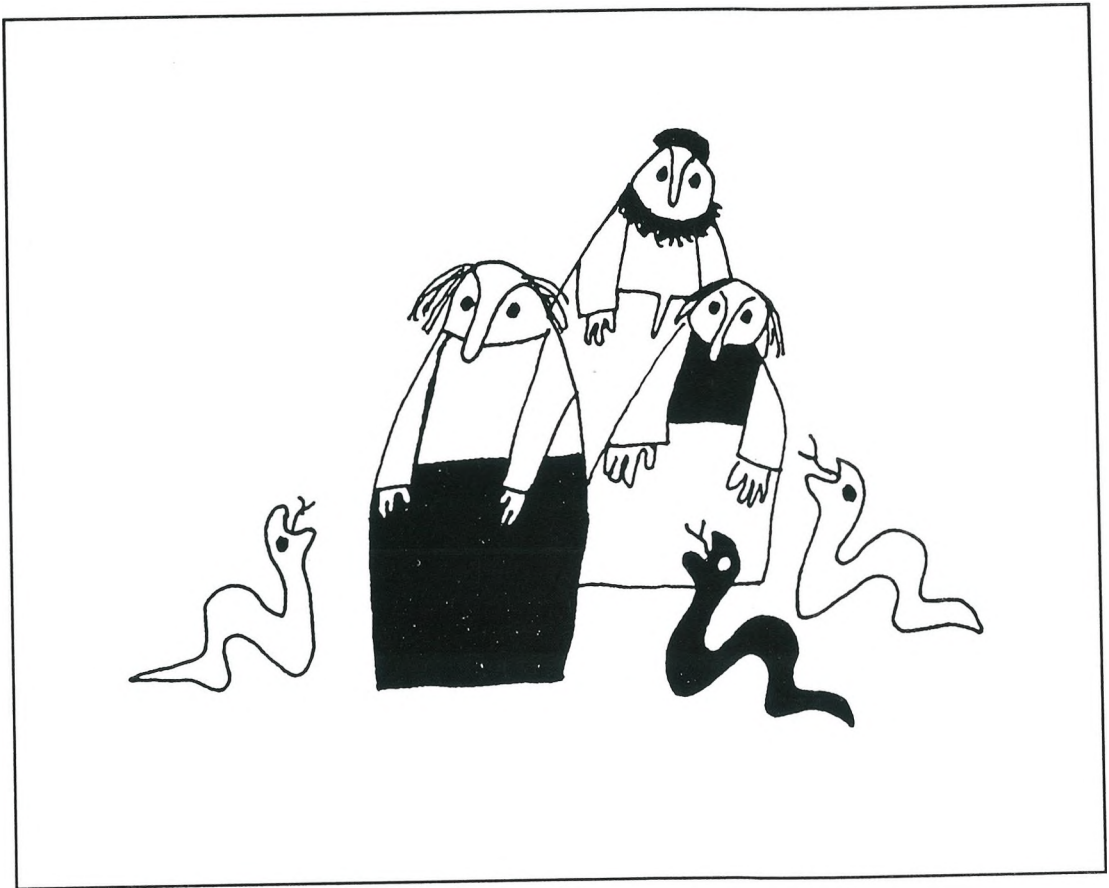
Zöld tóga: Ez már Afrika, felség!... Forró vidék!... Fordítsatok egy kicsit a földgömbön, legyetek szívesek. Úgy... jó lesz... Igen, így, hogy őfelsége jobban lássa... Ez az egész itten maga a fekete Afrika. Állandóan süt a nap, ezért az alattvalók feketék, mint a szén. Úgy vélem, nem letelepedésre való hely ez, felség! Személy szerint én nem ajánlom. A kiemelkedő királyságok gyarmatot tartanak erre, maguk azonban nem telepednek itt le.

Király: Nincs szükségünk gyarmatokra a szomszédban!... Kiemelkedőbb szomszédokat keressünk!... Az a füst ott micsoda, ég valami?

Zöld tóga: Dehogy, felség! Ez itt India! Halott alattvalókat elhamvasztják, ezért ég erre mindig a tűz, s nagy a füst. Sötét Indiának hívják ezt a helyet, mert értelmével az ember még mindig nem tudja megvilágosítani! Sok ott a kígyó, sok a fakír, a majom is sok, és minden állat szent!

Király: Ilyen sötét földtől minél messzebb! Egy ilyen királyságot, mint a miénk, világosabb hely illeti meg!... Nem vonzó nektek az ott fent? Tiszta, világos s magasan van!

Fehér tóga: *(Sálba csavartan, csuklyában megjelenik a glóbusz tetején. Hóvihar tombol.)* Rettenetes itt, felség. Valóban minden fehér, csupa hó, de most itt olyan förtelmes hóvihar van, hogy kis híja, hogy el nem fúj. Ez az Északi-sark, felség. Minden jégbe fagyva, mindent hó

fed. Teremtett lélek itt se közel, se távol!... Azaz mégis! Valami ott mozog!... Medve! Jegesmedve, felség! *(Kiabál.)* Uuu!... Uuu!... Elfutott, odabújt a jéghegy mögé!... Semmi más mozgás azonban, amerre csak a szem ellát!... Ha úgy gondolja, felség, ennyi elég, lejönnek, ha megengedi. Az ember itt egyszerűen megfagy!...

Király: Gyere le, de óvatosan, meg ne csússzál! Teljesen nyilvánvaló, hogy hómezőkre nem költözünk! *(Hangos puffanás hallatszik: Puff! — utána följajdulás: Jaj!)* Mi puffant ott a túloldalon? Történt valami?

Fehér tóga: *(Sántikálva előjön a földgömb mögül.)* Megcsúsztam, felség, a sarkvidéken, s lehuppantam!

Király: Nem figyelmeztettem, hogy legyen óvatos?

Fehér tóga: Figyelmeztetett, felség, dehát megesett! Megcsúsztam!

Szürke tóga: Ófelsége mindig figyelmeztet minket, hogy vigyázzunk, mi pedig mégis mindig megcsúszunk s lehuppanunk.

Fehér tóga: Most legalább jól az eszembe vésem!

Király: Hol keressünk másutt helyet? Az a végtelenség ott micsoda?

Szürke tóga: Ez, felség, Oroszország. Mivelhogy a földgömb kerek, ezért nem láthatjuk a királyság végét. Végtelen királyság!... Mesélik, ha ott esni kezd, a szomszédos királyságokban már húzzák föl a csizmájukat!

Király: Sűrűn esik arra?

Szürke tóga: Hát egyszer esik, máskor meg szemerkél!... Ebben a királyságban, felség, mikor az egyik végében a nap lemegy, a másik végében ugyanakkor kel föl, ha északon havazik, délen bírhatatlan hőség. Akár az edény a tűzön — elől rotyog, hátulról pedig fagy meg!... Évekkel ezelőtt járt ott náluk követségünk, azok mesélték, hogy mikor borsccsal kínálják a vendégeiket, akkora nagy tálakban szolgálják föl a királyság alattvalói, mint a Kaszpi-tenger. Ott, felség, minden hatalmas, az alattvalók szakálla is, azt mondják, tajgányi nagy!

Király: Nézzünk akkor más helyet!... Hová tűntek a tanácsnokok?

Szürke tóga: Átmentek a túlfelére, felség, hogy ott nézzenek körül. *(Kiabál.)* Mit láttok ott, mit piszmogtok annyit? Odavesztetek, hogy semmi hír felőletek?

Kék tóga hangja: Várjál, beleakadt itt a lábam.

Szürke tóga: Hova?... Mibe?

Kék tóga hangja: Beleakadt a Kordillerákba.

Szürke tóga: Miért nem lépkedsz óvatosabban? Ófelsége már alig várja, hogy megtudja, megfelelő-e ott a hely, ahol keresitek, ti meg ezalatt lábatokat akasztjátok bele a Kordillerákba!

Sárga tóga: *(Kikukucskál a glóbusz túloldaláról.)* Egyáltalán nem jó itten. Kiderült, hogy ez Amerika.

Király: Az az Amerika, amelyiktől minden királynak fáj a feje?

Sárga tóga: Ugyanaz, felség! Ha átjön erre az oldalra, meglátja, hogy lóg ez a királyság Damoklész kardjaként a glóbuszon! Itt a pimaszságban, a fegyverben s az erőben a királyság! *(Lövéseket hallani, puskaropogás.)* Hasra, felség! Roppant veszélyes, ha állunk!

(Odarohan a királyhoz, hasra kényszeríti, betakarja a

tógájával. A lövések megszűnnek, a király föltápáskodik.)

Király: Miránk tüzeltek?

Sárga tóga: Ó, nem, felség! Az indiánokra s a bölényekre! Hogy a golyók viszont erre füttyültek, az a geller miatt van! Ebben a királyságban egyfolytában lövöldöznek. Itt tökéletes a szabadság, s mindenki arra lő, akire akar. Az alattvalók itt még a királyra is lőnek. Ha lelővik a királyt, akkor a király gyilkosára lőnek. Ha lelővik a király gyilkosát, a király gyilkosának gyilkosára lőnek. Ha a király gyilkosa gyilkosának gyilkosa meghal, akkor az új gyilkosra lőnek! Ez a királyság, felség, a határtalan lehetőségek királysága!

Király: *(Megkerüli, túlsó feléről nézi a földgömböt.)* Ahogy így elnézem, ez fejjel lefelé lóg! Az alattvalói, azok is folyton lógnak?

Kék tóga: *(Előbukkan a földgömb mögül.)* Na végre, kiszabadítottam lábam a Kordillerákból!... Úgy van, felség, teljesen helyénvalón és helyesen vette észre s jegyezte meg, hogy itt minden fejjel lefelé van!... Ez a földgömb miatt van így. Minthogy a földgolyó is kerek, s nem lapos, amiként a régi tudatlan időkben állították, a királyságok egy része rendesen a talpán áll, a többi viszont fejjel lefelé lóg!

Király: Nem lehet túl kényelmes!

Kék tóga: Semmiképp!

Király: Nyilvánvaló, hogy itt semmi keresnivalónk!... Arrafelé, ottan, megnéztetek?

Narancssárga tóga: Még nem, de ha kívánja, vetünk egy pillantást arra is. Apró királyságok ezek, s szét vannak szórva a homokban.

Király: Mi villog úgy a homok közepén?

Narancssárga tóga: Az alattvalók kardja, felség. Egyfolytában csupasz karddal hadonásznak, így őrzik a háremeiket. Végtelenül féltékenyek, féltékenységekben lenyisszantják az embert, mint egy csirkét.

Sárga tóga: Szemtanuk szerint lehetetlen a női alattvalók arcát látni!

Narancssárga tóga: Így igaz, mégpedig azért, mert minden kendőzve van. De nemcsak a női alattvalók vannak kendőzve. Ezen a tájon, felség, minden úgy el van kendőzve, hogy arcát-képét egyáltalán nem látni!

Király: Nem ígyünkre való ez... Akkor pedig hová menjünk?... Az óceánban keressünk lakóhelyet!

Zöld tóga: Az óceánnak egy nagy előnye van — hogy a királyság távol lesz mindenféle szomszédától. Hátránya ellenben, hogy felettébb vizes.

Fehér tóga: Sok a vihar, tájfunok vannak arrafelé. Miként érintkezünk majd a világgal e viharokon, tájfunokon át?

Király: Szerintetek akkor hova lyukadunk ki? Oda lyukadunk ki, hogy nincsen megfelelő hely a királyságnak! Nem marad más, mint hogy a földgolyóban magában, belül nézzünk körül, nincs-e számunkra hely!

Szürke tóga: A föld mélyén, felség, nagyon fekete minden, örök sötétség honol ott. Óriási vakondkirályság van ottan. Alattvalói éjjel-nappal csak túrnak ott lenn, s ha jól szemügyre veszi vagy meg is tapogatja a glóbuszt, láthatja, milyen ripacsos!

Király: (Szemügyre veszi, végighúzza kezét a glóbuszon.) Való igaz, ripacsos!

Szürke tóga: A sok vakondtúrás miatt van, felség. E földalatti királyság vakondjai megállás nélkül csak túrnak, a földet meg mind fölhányják, ki a felszínre. Dolgos alattvalók, de munkájuk után csupán e vakondtúrasok maradnak!

Király: Hát akkor mire jussunk? Maradjunk a régi helyünkön, úgy vélitek?

Kék tóga: Máshová menésünk lehetetlensége okán, maradjunk, felség! Szűkös itten, látjuk mind jól, valóban szorít a cipő!... Dehát csak a mi királyságunkban szorít?... Ha körülnézünk, láthatjuk, hogy minden királyságban valami nyom, s valahol mindenütt szorít a cipő!

Király: Jó, maradjunk, ölbe tett kezekkel azonban nem ülhetünk!... Dehát még jelképe sincs a királyságnak! Pedig jelképbizottságot ugye kineveztünk?

Szürke tóga: Kineveztünk, felség. A bizottság egyfolytában dolgozik. Az egész királyságban ez dolgozik talán a legtöbbet!

Király: Úgy tapasztalom, ha azt akarjuk, hogy a dolgok ne menjenek, annak legbiztosabb módja az, hogy bizottságot állítsunk fel. Nem gondoljátok, hogy a királyság zsúfolásig van már bizottságokkal?... Ha meg akarunk dobni egy kutyát, biztos, hogy egy bizottságot találunk el!

Zöld tóga: A kutyával s a kövel ez, felség, igaz s igen szemléletes, más megoldás azonban nincsen! Mindenütt így van! Jártak ugyebár alattvalók tapasztalatcserére más királyságokban.

Király: Igen, és?

Zöld tóga: Egy és ugyanaz!

Sárga tóga: A Nemzetközi Szervezetbe is küldtünk alattvalókat — a kép semmiben sem különbözik! Úgy tartják, felség, hogy a jövőben a világ nem királyságokból áll majd, hanem bizottságokból!

Király: Föl nem foghatom, mi nehezíti annyira e folyton ülő bizottságok munkáját!

Narancssárga tóga: A teljes egyetértés, felség, az nehezíti... A jelképet illetően igaza van, mihamarább kész kell hogy legyen! A jelkép az, ami minden alattvaló hasznát szolgálja!

Fehér tóga: Ez mind igaz, a királyságok azonban olyan hévvel vetették bele magukat a jelképkeresésbe, hogy semmi épkezláb jelképnek való már nem maradt.

Kék tóga: A legkeletibb királyság rátette kezét a napra! Úgy tartja, hogy a nap ott kel fel!

Zöld tóga: Nem hagyták ki a holdat sem!... Pontosabban a félholdat. Lebogarászták az egész eget!

Sárga tóga: A királyságok egyre nagyobb szükségét érzik a jelképeknek! Egy királyság, felség, mely a világ végén van, falevelet választott jelképül. Azt hiszem, nem kellene elkapkodnunk a dolgot.

Király: Nincsen jelképünk, alig-alig nyikorog a szél-malom, szántóink terméketlenek! Hogy kapaszkodjunk ki ebből a gödörből, amelyben, ahogy állítják, nem is tudom, hány lidérc esik egy főre!

Narancssárga tóga: Amondó vagyok, felség, legyen a királyság kétemeletes. Akármerre is jártam királyságok-

szerte, nem láttam, nem is hallottam emeletes királyságról!

Fehér tóga: Felség, engedje meg, hogy ellenvetéssel éljek a felvetéssel szemben! Nem tartom helyénvalónak az emeletes királyságot! Hogyan élnének az alattvalók egy ilyen királyságban? Ez azt jelentené, hogy a lakosság egyik fele szüntelenül dübörögne s zajongana a felső szinten, az alsó szinten lévő másik fele meg szüntelenül azt kiabálná: „Csitt!“ és „Csöndet!“

Király: Akkor mit tanácsol?

Fehér tóga: Javaslom, hogy legyen fehér a királyság. Sehol, soha egyetlen királyság sem volt még mindenestül fehér.

Sárga tóga: Miért feltétlenül fehér s nem aransárga?

Zöld tóga: Megkérdezhetem és is, miért éppen aransárga s nem zöld?

Kék tóga: Ha a királyságunk kék, hasonló lesz az éghez, s egybeolvad vele!

Szürke tóga: Mindegyikük itt, felség, a saját tógájához húz, a maga színétől nem tágít. Azt hiszem, ezzel nem érthetünk egyet! ...Talán nem színét kellene keresni a királyságnak, hanem más formát hozzá!

Narancssárga tóga: Csak nem azt akarja, hogy kerek királyságunk legyen?

Sárga tóga: Vagy négyszögletes!

Zöld tóga: Vagy cikcakkos!

Fehér tóga: Vagy háromszög alakú!

Kék tóga: Vagy spirális!

Király: Nem hiszem, hogy ez segít rajtunk! Hogy fehér lesz-e a királyságunk, vagy kerek, nem különösebben fontos. Se fehéren, se kereken nem mászhatnánk ki a gödörből, amelyben most vagyunk! Az a kérdés, hogyan emeljük föl ezt a gödört! Hiszem, ha férfiasan nekigyürkőzünk, királyságunkat a levegőbe is fölemelhetjük, s gödörből csúcsot csinálhatunk!

Narancssárga tóga: Nagyszerű, amit mond, felség! Csupáncsak mi módon történik ez meg?

Király: Természetes s a lehető legegyszerűbb módon! Ha a királyság egyik felén elkezdjük ásni a földet, bányásszuk s áthordjuk, a másik felén halmozzuk föl, napról napra fokozatosan a másik fele elkezdi nőni, magasodni. No, így lesz gödörből csúcs a királyságunk! Saját csúcsunk lesz!

Narancssárga tóga: Nagyszerű, amit mond, felség!

Szürke tóga: Csak üdvözölni tudjuk felséged ötletét a saját csúcsról!... Nőni fogunk a többi királyság szemében!

Mindenki: (Kórusban.) Nagyszerű, felséges urunk! Saját csúcs!

Király: A csúccsal egyidejűleg azonban az alattvalókra is figyelmet kell fordítanunk! Körbejárva a királyságot úgy tapasztaltam, hogy igen sok elégedetlen alattvaló van. Ne felejtjük el, hogy mindenkinek szüksége van időnként elmondani, hogy elégedetlen! Az egyik az étellel, a másik a feleségével, feleség a férjével, negyedik a barátaival, ötödik a sorssal! És így tovább.

Szürke tóga: Miért, felséges úr, talán van királyság, ahol minden alattvaló elégedett?

Király: Nincs ilyen királyság, de ha vannak elégedetle-

nek, lennie kell egy helynek is, ahol az alattvalók elégedetlenségüket elmondhatják. Valami panaszdát kéne nyitnunk vagy zúgolódát, nem tudom, valamit azonban tenni kell a királyságban!

Narancssárga tóga: Ez a zúgolóda nagyszerű ötlet! Ily módon a többi királyság között nekünk lesz először saját zúgolódánk!

Király: Ne sokat szaporítsuk a szót, hanem munkára fel, most ez a kérdés! *(Megszemléli a földgömböt.)* Az igazat megvallva, nem gondoltam volna, hogy a földkerekség így dugig van királyságokkal!... Királyságoktól bolhás, úgy is mondhatnám. *(Hallgatózik, kérdezi.)* Halljátok?

Szürke tóga: Mit hallanánk éppen, felséges úr? *(Hallgatózik, a többi tóga is hallgatózik.)*

Király: Nem hallják az urak, hogy harsog valami: ropp-ropp!

Szürke tóga: Ó-ó, felséges úr, ez a ropp-rovogtatás a földgolyóbisból jön. Mivel a királyságok úgy beleverték magukat e golyóbisba, hogy mindegyikük azon van, mihamarább amennyit tud királgion belőle. Így eszi meg, ropp-ropp, a féreg az almát. Előbb vagy utóbb a földgolyóbis is, akár a férges alma, teljességgel össze lesz rágva, a királyságok alattvalói pedig a semmitérő maradvékot, mint csutkát az úton, csak eldobják.

Király: De hova mennek, hova jutnak, az ördögbe is, ha a földkerekséget csutkamaradékká pocsókolják?

Kék tóga: Más világokba költöznek! A világmindenség, felséges úr, olyan nagy, hogy nem minden királyság, de a föld minden alattvalója talál majd magának saját csillagot. Minden királyság alattvalói tudják, hogy itt csupán vendégek, hogy csak ideig-óráig élnek a földön, ezért rágják, falják s rovogtatják oly odaadással. Nem telik bele sok idő, s itt bizony nem lesz semmiféle go-

lyóbis és kerektség, száralmas csutkamaradék lesz csak minden. Akár a rácsálók, az alattvalók mindent lerágnak, fölfalnak, összeropogatnak... Előbb vagy utóbb, felséges úr, ez következik be.

Király: Jobb lenne, ha utóbb következnek be, mikor mi már nem leszünk... Toljátok ki a földgömböt, semmi haszna már nézegetnünk! *(Újból hallgatózik.)* Meg kell azonban jegyezni, hogy jóllehet rágják és rovogtatják a földgolyót, akár a férges almát, a királyságok is, az alattvalók is némi óvatossággal rágják s rovogtatják.

Kék tóga: Ez maga az igazság, felséges úr! Egyesek, mi több, csak szemérmesen harapnak egyet belőle! Feszengve, de beleharapnak! Mikor körülöttem minden csupa rovogás, akarva-akaratlan magad is rovogtatni kezdesz! *Katonák jönnek be. A tógák is segítenek nekik kivonni a földgömböt. A katonák egy része s a királyi tanácsnokok emelik, viszik ki a létrákat is.*

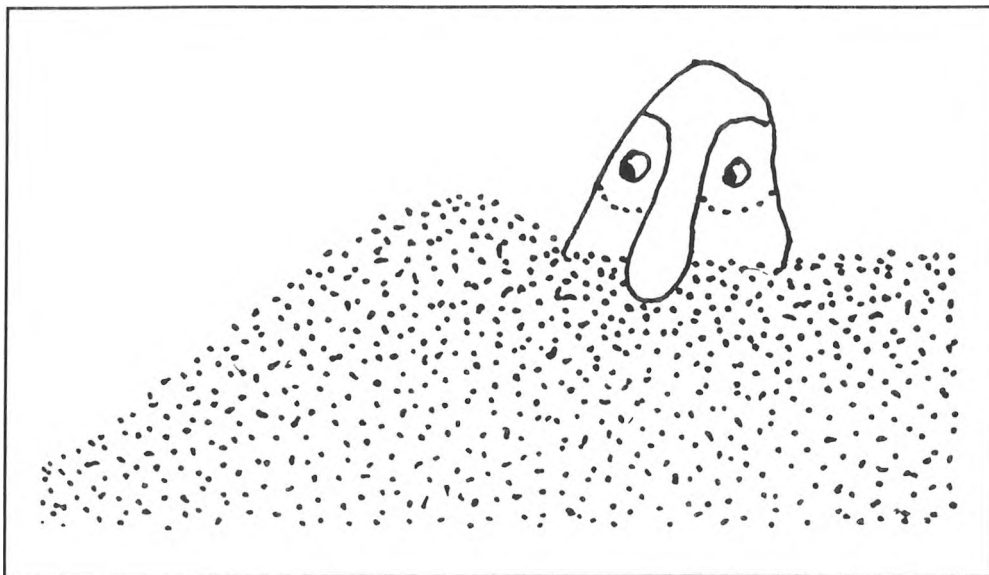
Király: Csak óvatosan, ki ne lötyögtessétek a tengereket!

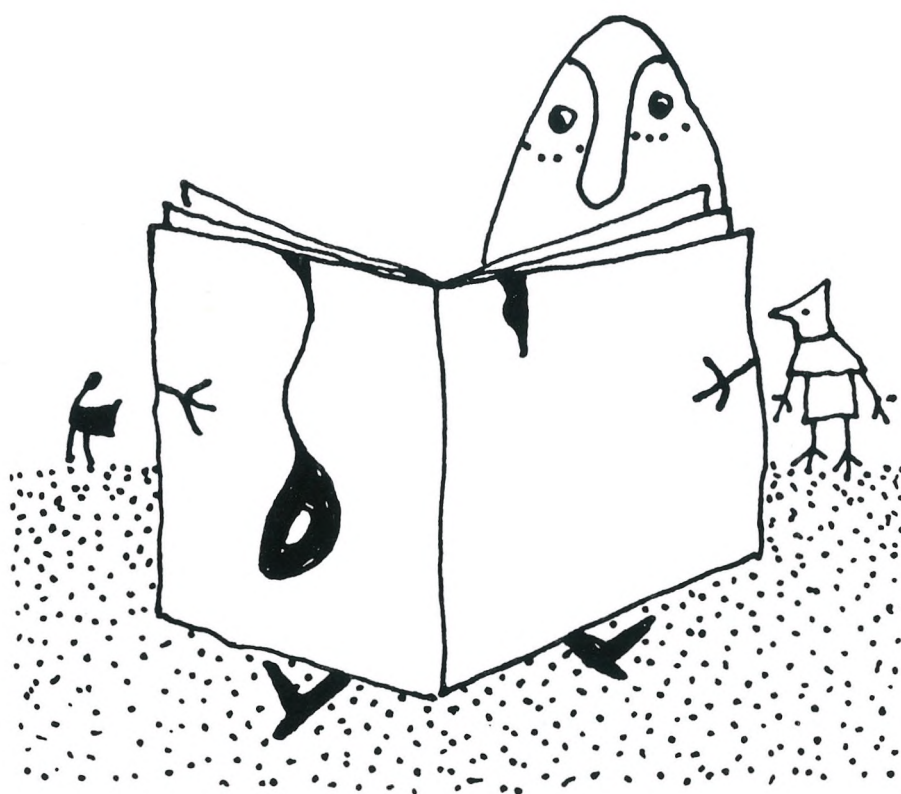
Szürke tóga: Úgy gondoljuk, felséges úr, hogy kitesszük a glóbuszt a palota elé. Nagyszerűen mutat majd a palota előtt!

Király: Ha már egyszer másra nem jó, ékesítse legalább palotánkat! *(Szürke tóga megfordul, a többiek után siet.)* S vigyázzatok, nehogy meggurítsátok a lejtőn, mert egy alattvalót még agyonnyomhat! *(Le-föl járkál. Verkli szólal meg.)* Nyilvánvaló, nem mozdulunk! *(Megáll a korábban ültetett fácska előtt.)* Hadd lám, megeredt-e már a kis fa! *(Kihúzza, megnézegeti a gyökereit, visszadugja a földbe, az edénybe.)* Nem eredt meg még mindig!

F ü g g ö n y

Szondi György fordítása

Az Európa-ábránd szertefoszlása

Radicskov műve filmen

„Egy kurva számár miatt lemaradtunk Európáról!”
(Idézet a filmből)

Napjaink eseményei és változásai olyannyira lekötik figyelmünket, hogy a múltból jövő üzenetek már alig jutnak el hozzánk. A hosszú évek után dobozokból előkerülő filmek nimbusza is megkopott: az egykor egy-egy kétértelmű utalás miatt betiltott, leállított vagy kis híján megsemmisített művek legnagyobb része a mai néző számára közhelyesnek és élvezhetetlennek, legjobb esetben sajátos kordokumentumnak tűnik.

A *lekötözött léggömb* a szerencsés kivételek közé tartozik. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy amikor hosszú szünet után bemutatták Bulgáriában, a közönség minden egyes replikára, jelenetre úgy reagált, mint ha a film a legégetőbb napi aktualitásokra válaszolna. Nemcsak a felszínen megjelenő párhuzamokat érzékelték a nézők, az akkori és mostani, központilag elrendelt europaizálódást, a karhatalom önkényét, még csak nem is azt a felismerést, hogy a balkáni létnek ezek az attribútumai állandóan és kötelezően visszatérnek; ezekre az ismert és unalomig ismételt tényekre alig figyelne fel ma bárki is. Kell tehát lennie valaminek a filmben, ami a jelen pillanatig a felszínen tartja; valaminek, ami a hatvanas évek Bulgáriájában fogalmazódott meg, de a mai napig megőrizte érvényességét.

Binka Zseljaskova és Jordan Radicskov — a génusz és ihletője

A *lekötözött léggömb* kivételesen szerencsés körülmények között született, hiszen hasonló témájú és művészi színvonalú film Bulgáriában sem előtte, sem utána nem készült. A hatvanas években (egészen 1968-ig) Közép- és Kelet-Európában konszolidálódtak a diktatúrák, s a hatalmon lévők növekvő biztonságérzete nagyobb szabadságot engedett a művészeknek. Ennek a felszín alatti erjedésnek az eredménye volt a filmművészetben a cseh új hullám, az irodalomban például Szolzsenyicin, Milan Kundera, Jozef Skvorecky, Örkény István és általában az úgynevezett kelet-európai groteszk vonulata.

A másik szerencsés körülmény két olyan művészegyniség egymásra találása volt, mint Binka Zseljaskova és

Jordan Radicskov. A bolgár szellemi életben aligha található két ennyire különböző sorsú és személyiségű alkotó, s talán éppen ebben rejlik együttműködésük sikerének titka.

Binka Zseljaskova és férje, Hriszto Ganev (általában filmjei dramaturgia) a háború alatt aktívan vett részt a fegyveres ellenállásban. Egy partizánosztagnban harcoltak Todor Zsivkovval, következésképpen a későbbi nomenklátúra funkcionáriusaival. Ennek ellenére soha semmilyen kapcsolatba nem kerültek a hatalommal, s mint filmjeikből kiderül, mindig egyfajta élő lelkiismeretként igyekeztek rádőbbsíteni egykori fegyvertársaikat arra, milyen messze kerültek ifjúkori ideáljaiktól (*Az élet csöndesen folyik*). Az ilyenfajta balos értelmiségi magatartás a hatvanas évek elejétől minden népi demokráciában megjelent (M. Kundera, L. Kolakowski, Konrád György és mások). Ezt a vonulatot nem annyira a hatalmi viszonyokat alapjaiban megrázó gondolati mélység, hanem inkább egyfajta értékvesztés és erkölcsi csalódottság jellemzi. Binka Zseljaskova az intuitív művészek közé sorolható: megérzi, hova vezetnek a kibontakozóban lévő folyamatok, ezért igyekszik távol tartani magát az eseményektől, de nem meri bevallani magának, hogy egy eleve életképtelen eszméért kockáztatta az életét.

Jordan Radicskov egészen másfajta jellem. Nagy játékos, aki írói pályafutása során azt kereste, milyen gesztusokat kell tennie a hatalom irányába, hogy a cenzúra nagyvonalúbban bánjon műveivel. Radicskov őszintén párthű íróként indult, majd 1965-ben megjelentette *Vérszomjas hangulat* (Свирепост настрояние) című, „ideológiailag kétes” elbeszéléskötetét, azután — hogy lecsillapítsa a felkorbácsolt indulatokat — írt egy kötetnyi partizántörténetet, s így folytatott egészen a *Kép és hasonlatosság* (Образ и подобие) című dráma megjelenéséig, pontosabban bezúzásáig. Akkor egy teljes évre eltiltották a publikálástól. A játéknak az is része, hogy A *lekötözött léggömb* betiltása után Radicskov színdarabot írt a film forgatókönyvéből. Radicskovot nem gyötörték erkölcsi skrupulusok, ha egy jó ötletet a jobb eladottság kedvéért át kellett írnia, ezért néha még saját személyiségét is kész volt áruba bocsátani: olykor együtt vadászott Zsivkovval, a diktatúra bukása után pedig szocialista (kommunista) párti képviselőként töltött néhány hónapot a bolgár parlamentben. Az igazán nagy művészeknek

persze mindez megbocsátható. Kívülállóként és utólag nem tehettek szemrehányást egyetlen kelet-európai művészek sem csak azért, mert tagja volt az egyeduralkodó pártnak. Binka Zseljaskovával ellentétben Radicskov tudatos, mi több, céltudatos művész, aki önmaga és életműve sorsát nem erkölcsi, hanem technikai kérdés-ként kezeli. Zseljaskova a maga makulátlan morális tisztaságával, hibátlan művészi érzékével és szakmai felkészültségével ideális médiumnak bizonyult Radicskov számára ahhoz, hogy írói gondolatrendszerét a film nyelvére fordítsa.

Egy új szempont az európaisághoz

Abból, amit *A lekötözött léggömb* elején a kisbíró kiderül, hogy az ország nagy változás előtt áll: „bevezetik az európaizálódást”. Hollandi fapapucsot osztanak a faluházán (az eddig használatos bocskor helyett), az egyszerű falusi kakasokat fajbaromfiakkal cserélik fel, és bevezetik az európai időszámítást. A kihirdetés előtt jelenik meg a film Beaumarchais-tól származó mottója: „Igyekszem kinevetni a világot, mielőtt még sírva fakadnék.” Ez Radicskov álláspontja az európaizálódásról: innentől lezdvé a film csak érveket sorakoztat fel az állítás mellett.

Az európaizálódás kérdése a „Balkánon” az újkori szuverén államok kialakulásával egyidős. Bulgáriában az elsők között Dobri Vojnikov vetette fel a múlt század utolsó harmadában ezt a problémát a *Félreértett civilizáció* (Криворазбрана цивилизация) című színműben. A konzervatív drámaíró gondolatmenetét idéző argumentációval a mai napig találkozhatunk: hozzánk a periféria, az európaiságnak csak az a része juthat el, amelyik ellenünk, nem pedig értünk van (értsd: kihasznál minket), s egyetlen eredménye az lesz, hogy aláássa jól működő patriarchális strukturáinkat. A *Miszal* című folyóirat és köre, a későbbi urbánusok, a XX. század elején azzal érveltek, hogy a patriarchális rend menthetlenül felbomlik, Bulgáriának nincs más választása, mint Európa. A hazafias konzervatív vonulat képviselői általában erős, Oroszországból eredő szlavofil hatás alatt álltak. A népiesek és modernisták, illetve avantgárdisták közötti párviadal egészen az 1940-es évek végéig tartott, amikor az új esztétika „meggyőző” nyomására minden régebbi vita elcsitult. Ennek ellenére a bolgár irodalom a későbbiekben is megőrizte ezt a kettősséget: a próza általában a népies hagyományokat követte, a líra pedig az urbánus, modernista örökséget vitte tovább. Radicskov könnyűszerrel mond le elődei gondolati sémáiról, ugyanakkor viszont mesterien alkalmazza a tőlük tanult műfogásokat. A hatvanas évek reformeufóriájában, amikor újra felmerül az Európához közeledés gondolata, Radicskov megfordítja a kérdést: nem azt kérdezi, mire kellenénk mi Európának, vagy milyen előnyünk származna Európából, hanem azt, hogy milyen a bennünk élő Európa-ábránd, azaz mit várunk mi Európától.

A teremtett világ és realitása

Ennek az új kérdésnek a megválaszolásához Radicskov egy allegorikus valóságmodellt teremt, ahol a tér, az idő, a szereplők csupán utalnak a reális állapotra. Ezzel egy új mitológia illúzióját kelti a befogadóban, s ezt a látszatot végig igyekszik fenntartani.

Műveinek elbeszélői modora sokban emlékeztet az orientális irodalomra: a szüzsé többször megszakad, és látszólag oda nem illő fabulák, utalások keresztezik történetei fő vonulatát. *A Lekötözött léggömb* magyar változata nem érzékeltetheti a film nyelvi szinten megjelenő feszültségét: a metaforák, hasonlatok, frazeologizmusok, szólások lépten-nyomon előforduló, szó szerinti megjelenítése több ízben groteszk árnyalatot kölcsönöz az egyes jeleneteknek.

Radicskovnál a tér- és időviszonyok megfelelnek a mítoszbeli tér és idő összekuszáltságának. *A lekötözött léggömb* szerkezeti felépítése, és tér-idő viszonyai is ezt az elvet követik.

Az időre Radicskov már a film első perceiben felhívja a figyelmet, amikor a kisbíró kidobolja, hogy bevezetik az európai időszámítást. A történet reggel ötkor kezdődik, és délután ötkor ér véget, tehát az európai racionális hagyományokhoz hűen az idő látszólag lineáris, ellentétben a körkörös és ciklikus mitológiai idővel, amiben a szereplők eddig léteztek — ugyanakkor mégis egy teljes kört ír le reggel öttől délután ötig. A kor — ez az idő problémájához tartozik — melyben a film játszódik, szintén nehezen határozható meg, s Radicskov mindent elkövet, hogy lehetetlenné tegye a pontos időmeghatározást. A filmben előforduló feliratokból kiderül ugyan, hogy a cselekmény a helyesírási reform, tehát 1945 előtt játszódik, a léggömb azonban két nagy, létét fenyegető megrázkódtatásról (háborúról) tesz említést. Történhetne tehát mindaz a második világháború alatt, amit megerősíteni látszik egy elejtett megjegyzés is, miszerint a csendőrok emberekre (értsd: partizánokra) vadásznak, de mit keres akkor a már elavult harci eszköznek számító katonai felderítő ballon a légtérben...?

A mérhető idő megváltoztatható — állítja Radicskov —, a tér azonban nem. (Erre utal a filmben megjelenő egyik szentencia: „A métermérték nem embermérték.”) A tér mindig megőrzi kettősségét: az észak-kelet-bulgáriai Berkovica járás egyfelől reális terület (annál is inkább, mert az író itt született), a tágán értelmezett Balkánra vonatkozó metonímia, másfelől pedig egy meghatározhatatlan „zóna”, melyet az ott élő emberek képzele formál, s amely a mítosz törvényszerőségei szerint viselkedik. Ezt Radicskov nyíltan ki is fejté *Kígyóhó* (Змийски чняг) című elbeszélésében: „Nem mondanám, hogy itt bármi misztikus lenne, inkább csak annyit, hogy ebben az isten szekeréről lehullott világban van valami, ami több, mint maga a világ.” Amikor a cserkaszkiai a léggömb üldözésére indulnak, és körbe-körbe járnak az erdőben, időnként feltűnik egy ismerős bokor, visszavisszatér egy motívum (a nyúllány és a madárlegényke

kétszer jelenik meg), ahogy Goca, a Fegyveres Ember állandóan ismétlődő története is a körforgás hatását hivatott fokozni. Amikor kiérnek a bozótból, az Ambíciózus meg is állapítja, hogy mások mintha előbb jutottak volna a tisztásra, mint ők, akik megjárták az erdőt. Velük ellentétben a léggömb egyenes vonalon halad előre, s amikor hőseink kikeverednek a sűrűből, figyelmezteti is őket, hogy feleslegesen üldöznek valamit, ami egy másfajta, racionális térben létezik („az Archimédész-törvény védelme alatt áll”). Ekkor jutnak arra a bölcs következtetésre a parasztok, hogy a ballonnak „más a fortélyja, mint a rókának vagy a borznak”. Innentől kezdve a tér látszólag racionálissá válik, egyes mozzanatok analogikus ismétlődése azonban továbbra is egyfajta körforgást érzékeltet (a többször visszatérő körtáncmotívum, az azonos harcmodor a számról és a vízbe esett léggömb ellen, a nyúl-lány, madár-gyerek párhuzam többszöri hangsúlyozása). A kör nemcsak a tér szerkezetére utal, hanem ennek a térnek a másságán keresztül az izoláltságot is jelzi.

A mitikus tér és idő látszólagos felszámolása azonban még nem jelenti azt, hogy a történet mitikus jellege megváltozott volna. Radicskov teremtett világának mitológiai továbbra is meghatározó szerepet játszanak a film szerkezetében. Ezek nem stilizált népmeséi vagy mondai motívumok, hanem Radicskov saját világának kellékei. „Engem nem annyira a népművészet érdekel, mint az a mód, ahogy a nép jelenleg, illetve mióta az eszemet tudom a beszédet építi, és az a mód, ahogy felépít és megszerkeszt egy történetet.” Ez a szándék nem csak *A lekötözött léggömb* eredeti kérdésfelvetését magyarázza, hanem az egész radicskovi világszemlélet alapja. A népművészet tehát csak modellje, nem tárgya az ábrázolásnak. A filmben megjelenő nyúl, selyem, madárijesztő, madár, napraforgó, kutyafalka stb. nem bolgár népköltészeti motívumok, hanem csakis a film kontextusában értelmezhető jelképek.

A radicskovi mítoszépítmény az „itt” (hazai, világom-beli, közeli, falusi, stb.) és az „ott” (külföldi, távoli, más falubeli) ellentétén nyugszik. *A lekötözött léggömb*-ben az „itt” és „ott” problémája központi kérdéssé válik, ugyanis Radicskov fő célja az, hogy meghatározza az „itt” viszonyát az „ott”-hoz.

„Hosszú az út Cserkaszkától Európáig”

Ezt állítja Jordan Radicskov és Binka Zseljaskova filmje, amire mi, nézők csakis ennek a sajátos világnak a lakóitól kaphatunk magyarázatot.

Az „itt” és „ott” kategória a filmben mint „lenti” és „fenti”, illetve „hazai” és „idegen” tér jelenik meg. A lenti, zárt térbe egyidőben hatol be az új európai időszámítás és az ismeretlen idegen test, a léggömb. A lenti világ benépesítői kénytelenek összeszedni minden kívülről vonatkozó ismeretüket, hogy értelmezni tudják a rájuk szabadult „csodát”. A parasztok tudatában minden idegen jelenség a külvilágban szerzett tudás és viselkedési modellek prizmáján keresztül nyer értelmet. Radics-

kov és Zseljaskova keserűen és ironikusan készíti lajstromot ezekről az ismeretekről és reflexekről.

A szabadság szó először a léggömb első, bemutatkozó monológjában fordul elő. A ballon elmeséli, hogy elszábadult a háború alatt, üldözték, de most szabadon és gondtalanul játszik. Azóta csak a szabadsághoz kötődik, s bár többször megsebesült, két súlyos légi csatát nyert meg (értsd: világháborút), a szabadságát soha nem adná fel. A végsőkéig leegyszerűsítve tehát az állítás: Európa azokhoz kötődik, akik (szellemükben) szabadok.

A lenti világ lakóitól kevés dolog idegenebb, mint a szabadság. Az ő reakcióik spektruma a félelem és a haszonelvűség között helyezkedik el: veszélyérzetük elmúltával rögtön kapzsiságuk kerekedik felül. Az emberek képzeletében a falura leereszkedő rengeteg selyem a barbár osztozkodás és zsákmányszerzés tárgya lesz, de azután hirtelen megszólal egy asszonykórus, és a fehér kendőt kötő nők körtáncával a látomás véget ér. Az égből jövő adományt, Európa áldását a maguk módján egyszerűen felhasználják, a saját világuk részévé asszimilálják. Ez a gondolat gyakran jelenik meg Radicskov műveiben: az író zárt rendszerben élő hősei megpróbálják a maguk világának hasznosítható részévé tenni a „testidegen anyagot”. Ebből a számunkra felfoghatatlan idegenségből az ő szemükben csak annak van értelme, amiből gyakorlati hasznót lehet húzni, az Európa-ábránd többi összetevője csak üres hívás.

Radicskov világában az asszonyok azok, akik a legjobban ragaszkodnak a férfias, hierarchizált rend fenntartásához. Műveiben az asszonyok megőrizték a „közösség lelkének” szerepét, s romlatlan ösztönösségük soha nem csalja meg őket. Az asszonyok ezúttal is megéreztek, hogy a léggömb megjelenése durva beavatkozás saját világrendjükbe, s ez semmi jóra nem vezethet. De a világ nem térhet tartósan vissza gyermeki makulátlanságához, mert mindig akadnak olyan javíthatatlanul eltorzult tudatú emberek, akik szándékosan ellenállnak a szabadságnak. A szabad cselekvést mindenképp megtorolja az a hatalom, mely saját maga számára idomított polgárait.

Egy könnyű és egy nehezebb prófécia

A hatvanas években Közép- és Kelet-Európában az általános gyakorlat szerint a művészek nem azzal alapozták meg karrierjüket, hogy az európaiságról, szabadságról, önálló cselekvésről, erőszakról és idomításról, örök erkölcsi értékekről forgattak filmet. Binka Zseljaskovának és Jordan Radicskovnak nem kellett jósnak lenniük ahhoz, hogy belássák: egy olyan korban, amikor a művészeket azért fizetik, hogy megalkossák a „pozitív hőst”, az Európa-ábrándról szóló film eleve betiltásra van ítélve, hiszen *A lekötözött léggömb*-ben maguk mondják ki, hogy a hatalom megtorol minden nem konvencionális, az idomítástól eltérő cselekedetet és gondolatot. Radicskov nagyszerű író, de egyben jó üzletembernek is bizonyult: a film betiltása után megírta ugyanazt a témát *Repülési kísérlet* (Опыт за летене) címmel színdarabnak

is, s a dráma hosszú éveken át műsoron maradt a bolgár, az európai és az amerikai színpadokon. A színdarab gyakorlatilag a film gondolatmenetét követi, azonban a kategorikus kijelentések és a zseljzkovai egyértelmű képi beállítások hiányoznak belőle, így szürrealisztikussá és nehezen megfejthetővé vált. Radicskov egy árnyalattal optimistábbá tette a filmnél azáltal, hogy a parasztoknak sikerül felemelkedniük a léggömbbel a mennyekbe, no és persze azáltal, hogy kihagyta a Fehér Lány tragédiáját...

A szindróma, melyet Binka Zseljzkova és Jordan Radicskov leír *A lekötözött léggömbben* a mai napig érvényes próféciát hordoz, s elsősorban ez magya-

rázza a film közelmúltban elért elsőprő sikerét. A hosszú éveken át tartó diktatúra után Bulgáriában az emberek végre megkapták a lehetőséget arra, hogy maguk döntsenek a szabadságukról, Európához tartozásukról. A régi rend épp azokban a körzetekben szerzett elsőprő többséget, ahol a mai napig a cserkaszkiakhoz hasonló gazdasági és társadalmi állapotok uralkodnak (konkrétan Berkovica járásban, ahol Cserkaszk található). Radicskov tehát nem tévedett prófeciájában: az emberek „belső csendőrsége” újra kilátástalan helyzetbe hozta a földrajzilag továbbra is Európához tartozó „Balkánt”.

Bibliográfia

Jordan Radicskovot önálló művészi gondolkodása, műveinek eredetisége tette népszerűvé és nemzetközileg elismertté szerte a világon, így Magyarországon is.

Ahogy a bibliográfiából is kiderül, Jordan Radicskov 1965-ben A léggömb c. elbeszéléssel jelent meg először magyarul, majd 1969-ben a Kecskeszakáll című önálló válogatott elbeszéléskötettel jelentkezett. 1977-ben két drámáját, a Zúrzavar-t és a Január-t adták ki egy kötetben. 1984-ben pedig két újabb színpadi műve jutott el a magyar olvasókhoz, a Repülési kísérlet és a Lazarica. E könyvek megjelenése után a színházi bemutatók sora következett. 1978-ban Szolnokon, 1981-ben Debrecenben, Budapesten és Pécsen vitték színre Radicskov darabjait, melyekről kedvező kritikák sora jelent meg.

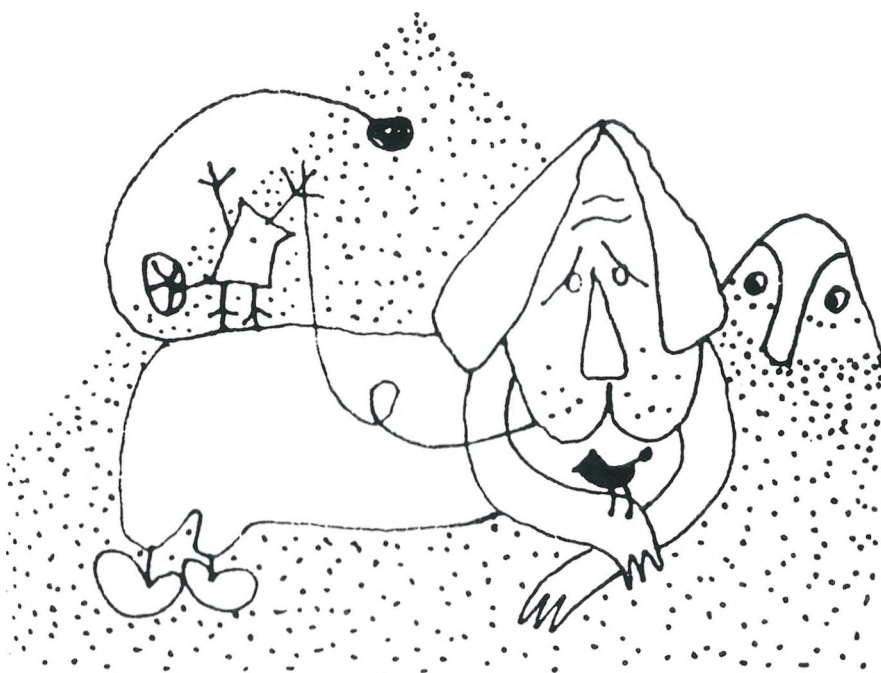
Jelen bibliográfia célja Radicskov magyarul kiadott önálló művei és a Magyarországon bemutatott színházi darabjairól megjelent ismertetések, kritikák összefoglalása, továbbá a vele készült interjúk és a róla szóló tanulmányok közlése.

A gyűjtés forrásául a Magyar nemzeti bibliográfia Könyvek bibliográfiája, a Magyar nemzeti bibliográfia Időszaki kiadványok repertórium, az Országos Széchényi Könyvtár katalógusai, valamint az Országos Idegennyelvű Könyvtár recenziós katalógusa szolgáltak.

A szerző önálló műveit betűrendben sorolom fel. A recenziók, kritikák annak a műnek a leírásához csatolnak, amelyre vonatkoznak, így a színházi kritikákat is a könyvben kiadott drámákhoz csatoltam. A szerzőről szóló irodalom tételeit (recenziókat, kritikákat, tanulmányokat stb.) a publikációk szerzői betűrendjében soroltam fel.

Végül az egyes tételekhez megjegyzések, kiegészítő adatok is tartoznak ott, ahol a leírás nem ad elegendő tájékoztatást.

Meglehet, hogy a bibliográfia nem sikeredett teljessé, de minden kiegészítést, újabb adalékot szívesen veszünk tökéletesítéséhez.

Jordan Radicskov magyarul megjelent műveinek bibliográfiája

- A bolhák* / Jordan Radicskov ; [ford. Juhász Péter]
In: Égtájak : öt világrész elbeszélései / [vál. Karig Sára] ; [szerk. Karig Sára és Osztoivits Levente]. - Budapest, Európa, 1967. - p. 401-409.
Elbeszélés
- A bõrdinnye* / Jordan Radicskov ; Juhász Georgi fordítása
In: Galaktika : tudományos-fantasztikus antológia / összeáll., szerk. Kuczka Péter ; Elka Konsztantinova válogatási javaslata alapján. - Budapest, Zrínyi, 29. 1978. - p. 31-48.
Elbeszélés
- Az égig és azon túl* / Jordan Radicskov ; Benedek Bálint fordítása
In: Igaz szó. - Marosvásárhely. - 24.évf. 6.sz. (1976. jún.), p. 569-571.
Karcolat
Ugyanaz
In: Új szó. - Bratislava.- 29.évf. 200.sz. (1976. aug. 23.), p. 4.
- A gyöngéd spirális* / Jordan Radicskov ; Karig Sára fordítása
In: Nagyvilág. - Budapest - 24.évf. 9.sz. (1979. szeptember), p. 1295-1299.
Elbeszélés
- Házifüzetek* / Jordan Radicskov ; Csíkhelyi Lenke fordítása ; Rumen Racsev illusztrációjával
In: Mai Bulgária. - Budapest. - 12. (1980), p. 22-23.
Tartalmazza: Az oroszlanokról; Az alligátorról; A házról; A ludakról; A pogányról
- Az ibisz* / Jordan Radicskov ; ford. Csíkhelyi Lenke
In: Mai Bulgária. - Budapest. - 10. (1981), p. 12.
- Kasztel* / Jordan Radicskov ; Druzsín Ferenc fordítása
In: Napjaink. - Miskolc. - 24. 10. (1985), p. 15-17.
Elbeszélés
- Kecskeszakáll* : elbeszélések / Jordan Radicskov ; [vál., utószó Juhász Péter] ; [ford. Juhász Péter, Karig Sára]. - Budapest : Európa, [1969]. - 266.p. ; 18 cm. - (Modern könyvtár. P. ; 172.)
- Kecskeszakáll* : elbeszélések / Jordan Radicskov ; [vál. Juhász Péter ; ford. Juhász Péter, Karig Sára]. - Budapest : Európa, 1980. - 227 p. ; 20 cm. (Európa zsebkönyvek, ISSN 0324-2722 ; 218.)
- Kicsi, jámbor ember* / Jordan Radicskov ; bolgárból ford. Karig Sára
In: Új tükör. - Budapest. - 14.évf. 24.sz. (1977. jún. 12.), p. 16-17.
Elbeszélés
- A kiskatona* / Jordan Radicskov ; Karig Sára fordítása
In: Nagyvilág. - Budapest. - 13.évf. 9.sz. (1968.szept.), p. 1370-1374.
Elbeszélés
Ugyanaz
In: Rakéta regényújság. - Budapest. - 3.évf. 36.sz. (1976. szept. 7.), p. 28-30.
Ugyanaz
In: Pokolraszállás : elbeszélések a második világháborúról / [vál. Bart István]. - Budapest : Európa, 1975. p. 269-276.
Életrajzi jegyzetek a kötet külföldi íróiról
Ugyanaz
In: Bolgár versek, elbeszélések : antológia / vál. és szerk. Juhász Péter. - Budapest : Bolgár Kultúra, 1969, p. 91-97.
- Különös repülő testek* / Jordan Radicskov ; Juhász Georgi fordítása
In: Galaktika : tudományos fantasztikus antológia / összeáll., szerk. Kuczka Péter ; Elka Konsztantinova válogatási javaslata alapján. - Budapest : Zrínyi, 29. (1978), p. 72-73.
Esszé
- A léggömb* / Jordan Radicskov ; Marinova Bojka fordítása
In: Bolgár elbeszélők / vál., utószót és jegyz. írta Juhász Péter. - Budapest : Európa, 1965. - p. 445-458.
Elbeszélés
- A ló* / Jordan Radicskov ; Csíkhelyi Lenke fordítása
In: Nagyvilág. - Budapest. - 26.évf. 9.sz. (1981. szept.), p. 1280-1285.
Elbeszélés
- Mi mindig mint a nyáj* / Jordan Radicskov ; [riporter] Szondi György
In: Kelet-Európa. - Budapest. - 1. (1991), p. 58-63.
Interjú. - Az interjú 1990. december 3.-án készült Szófiában
- Mi, verebecskék* / Jordan Radicskov ; ford. Király Zoltán : ill. a szerző. - Budapest : Móra, 1979. - 142 p.; 20 cm
Eredeti címe: Nie vrapcetata. - Gyermekregény
- Noev kovceg* / Jordan Radicskov. - Sofia : Balgarski Pisatel, 1988

Címfordítás: Noé bárkája

Ismert.: Világpajta / Szondi György

In: Nagyvilág. - Budapest. - 35.évf. 9.sz. (1990), p. 1417-1418.

Az ostobaságról / Jordan Radicskov ; Juhász Péter fordítása

In: Alföld. - Debrecen. - 26.évf. 6. (1975. jún.), p. 13.

Karcolat

Puskaporos ábécé / Jordan Radicskov ; ford. Karig Sára

In: Nagyvilág. - Budapest. - 19.évf. 9.sz. (1974), p. 1366-1374.

Novella

Repülési kísérlet ; Lazarica : két dráma / Jordán Radicskov ; [ford. és utószót írta Csíkhelyi Lenke]. - Budapest : Európa, 1984. - 153 p. ; 19 cm. - (Modern könyvtár D ; 490.)

Eredeti cím: 1. Opit za letene. - 2. Lazarica. - Drámák

Kritikák a Repülési kísérlet c. dráma színházi előadásairól

Almási Miklós

Radicskov: Repülési kísérlet / A. M.

In: Kritika. - Budapest. - 6.sz. (1981), p. 37.

Balogh Tibor

Radicskov Repülési kísérlete / Balogh Tibor

In: Színház. - Budapest. - (1981. ápr.), p. 25-27.

Balogh Tibor

Szárnyalás és röpdösés: Radicskov a Nemzeti Színházban / Balogh Tibor

In: Színház. - Budapest. - 14.évf. 8.sz. (1981. aug.), p. 20-22.

Csáki Judit

Repülési kísérlet : a Nemzeti Színház előadása / Csáki Judit

In: Népszava. - Budapest. - 109.évf. 130.sz. (1981. jún. 12.), p. 6.

Havas Ervin

A Repülési kísérlet a debreceni Csokonai Színházban / Havas Ervin

In: Népszabadság. - Budapest. - 39.évf. 29.sz. (1981. febr. 4.), p. 7.

Havas Ervin

Repülési kísérlet : Jordan Radicskov színműve a Nemzeti Színházban / Havas Ervin

In: Népszabadság. - Budapest. - 39.évf. 130.sz. (1981. jún. 5.), p. 7.

Szalontay Mihály

Repülési kísérlet : Jordan Radicskov drámája a Nemzeti Színházban / Szalontay Mihály

In: Magyar Nemzet. - Budapest. - 37.évf. 132.sz. (1981. jún. 7.), p. 11.

Takács Lajos, M.

Földhözragadtak szárnyalása : Radicskov Repülési kísérlete Debrecenben / M. Takács Lajos

In: Napjaink. - Miskolc. - 20. 3. (1981. márc.), p. 30-31.

Varjas Endre

Kettős kísérlet / Varjas Endre

In: Élet és irodalom. - Budapest. - 25.évf. 24.sz. (1981. jún. 13.), p. 13.

Vinkó József

Csoda alulnézetből : Radicskov Repülési kísérlete a Nemzeti Színházban / Vinkó József

In: Magyar Hírlap. - Budapest. - 14.évf. 147.sz. (1981. jún. 25.), p. 6.

A szűr / Jordan Radicskov ; Karig Sára fordítása

In: Nagyvilág. - Budapest. - 21.évf. 9.sz. (1976. szept.), p. 1283-1293.

Elbeszélés

A szűrköponyeg / Jordan Radicskov ; [ford. Karig Sára]

In: Történetek a hőstettől : kisregények és elbeszélések / [ford. Juhász Péter, Karig Sára, Szenczei László]. - Budapest : Európa, 1977. - p. 233-256. - (A győzelem könyvtára)

Elbeszélés

A zöld sündisznó / Jordan Radicskov ; ford. Csíkhelyi Lenke

In: Mai Bulgária. - Budapest. - 12. (1978), p. 18.

Elbeszélés

Zűrzavar ; Január : [drámák] / Jordan Radicskov ; [ford. és utószó Juhász Péter]. - [Budapest] : Európa, 1977. - 149 p. ; 18 cm. - (Modern könyvtár ; 149.)

Eredeti cím: 1. Sumatoha. - 2. Január. - Drámák

Ismert.: Népi groteszk : Jordan Radicskov : Zűrzavar, Január - két dráma / Göncz Árpád

In: Tiszatáj. - Szeged. - 32.évf. 3.sz. (1978. márc.), p. 68-70.

Ismert.: Népi groteszk : Jordan Radicskov : Zűrzavar, Január - két dráma / Göncz Árpád

In: Gyaluforgács : esszék, jegyzetek, interjúk / Göncz Árpád ; [vál.] Makai Tóth Mária. - Budapest : Pesti Szalon, 1992. - 335 p. ; 20 cm

Ismert.: A bolgár irodalom Magyarországon. 3. / Juhász Péter

In: Mai Bulgária. - Szófia. - (1981), p. 18-19.

Ismert.: Jordan Radicskov: Január / Mihályi Gábor
In: Kritika. - Budapest. - 7.sz. (1978), p. 29.

In: Tanárképzés és Tudomány. - Budapest. 1. (1986),
p. 417-425.

Zűrzavar / Jordan Radicskov ; ford. Juhász Péter
In: Önmagunk bírái : Tíz bolgár dráma / vál. Juhász Péter ; ford. Juhász Péter, Juhász Rózsa, Karig Sára; az életrajzi jegyzeteket Karig Sára készítette. - Budapest : Európa, 1981. - p. 381-433.

Druzsín Ferenc
„Racszenica“ a színpadon : adalék Jordan Radicskov dramaturgiájához / Druzsín Ferenc
In: Tanárképzés és Tudomány. - Budapest. - 3. (1988), p. 144-159.

Kritikák a Zűrzavar és a Január c. színielőadásokról

Bogácsi Erzsébet
Január: Jordán Radicskov színműve a szolnoki Szigligeti Színházban / Bogácsi Erzsébet
In: Magyar nemzet. - Budapest. - 34.évf. 132.sz. (1978. jún.7), p. 4.

Müller Péter, P.
Pécsi színházi esték : Radicskov: Zűrzavar / P. Müller Péter
In: Jelenkor. - Pécs. - 27.évf. 6.sz. (1984), p. 556-560.

Szalontay Mihály
Zűrzavar : a pécsiek vendégszínháza / Szalontay Mihály
In: Magyar Nemzet. - Budapest. - 47.évf. 138. sz. (1984. jún. 14.), p. 7.

„Ugy írok, mint egy kardiográf“ : beszélgetés Jordan Radicskovval / Jordan Radicskov ; [riporter] Nagy Katalin
In: Ország-Világ. - Budapest. - 23.évf. 19. sz. (1979. máj. 9.), p. 21.
Interjú

Beszélgetés Radicskov bolgár íróval / Jordan Radicskov : [riporter] Szondi György
Az interjú 1991. márc. 22-én hangzott el a Kilátó c. rádióműsorban

Radicskovról szóló irodalom

Druzsín Ferenc
A népi mitológia szerepe Radicskov színpadi műveiben

Druzsín Ferenc
Látvány és hangulat Jordan Radicskov színpadán / Druzsín Ferenc
In: Tanárképzés és Tudomány. - Budapest. 7. (1992), p. 269-275.

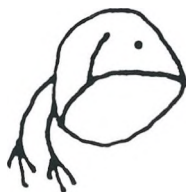
Druzsín Ferenc
Kísérlet, repülés, siker : Jordan Radicskov munkásságáról / Druzsín Ferenc
In: Napjaink. - Miskolc. - 24. 10. (1985. okt.), p. 13-15.
A folyóirat tévedésből M. Takács Lajos neve alatt publikálta az írást. A tévedést a szerkesztőség később korrigálta

Druzsín Ferenc
Variations of the culture of language in the work of Jordan Radichkov / Druzsín Ferenc
In: Studia Slavica 1993, 2

Druzsín Ferenc
„De hát bolgárok volnánk végre is...“ : Lapok a bolgár prózából Alekótól Radicskovig / Druzsín Ferenc
In: A modern regény Kelet-Közép-Európában. Szeged 1994

Filmkritika

Krasztev Péter
Az Európa-ábránd szertefoszlása : Binka Zseljaskova: A lekötözött léggömb / Krasztev Péter
In: Filmkultúra. - Budapest. 27. évf. 3. (1991), p. 19-27.
A film eredeti címe: Privarzan balon. - A forgatókönyv írója Jordan Radicskov, a film rendezője: Binka Zseljaskova

отрекъл от свободата си. Твърдението, опростено до крайност означава: Европа държи на тези, които са (духовно) свободни.

На жителите на долния свят малко неща са така чужди като свободата. Спектърът на реакциите се простира от страха до ползата: след отминаването на опасната ситуация надделява алчността. В представите на хората, спусналата се над селото огромно количество коприна ще стане предмет на варварско разграбване и плякосване, след това обаче веднага запява женски хор и с танца на жените с бели забрадки видението свършва. Дошлото от небето дарение, благословията на Европа използват просто по своему, асимилират я като част от собствения си свят. Тази мисъл често се явява в съчиненията на Радичков: живеещите в затворен свят герои на писателя се опитват да направят «чуждото тяло» полезна за своя свят част. От тази непонятна чуждост смисъл в техните очи има само това, от което може да се извлече практическа полза, другите съставки на илюзията за Европа са само празна суета.

В света на Радичков жените са тези, които най-вече държат на запазването на патриархалния йерархизиран ред. В творбите му жените запазват ролята на «душа на общността» и неподправените им инстинкти никога не ги лъжат. И този път жените усещат, че появата на балона е грубо вмешателство в собствения им свят и не може да доведе до нищо добро.

Ала светът не може да бъде върнат трайно назад към детската неопетненост, защото винаги се намират хора с непоправимо изопачено съзнание, които съзнателно се противопоставят на свободата.

Селяните напразно се оправдават пред стражарите, пак ги набиват с тояги. Властта, която дресира своите поданици, на всяка цена отмъщава за свободното действие.

Едно лесно и едно по-трудно пророчество

През шейсетте години в Средна и Източна Европа хората на изкуството обикновено не градяха кариерата си, правейки филми за европейския дух, свободата, независимото действие, насилието и дресирането, за вечните морални ценности. Не е било нужно Бинка Желязкова и Йордан Радичков да са гадатели, за да разберат: във време, когато на хората на изкуството се плаща, за да създадат «положителния герой», филм за илюзията за Европа е обречен на забрана, както самите те казват в *Привързаният балон*, властта отмъщава за всяко неконвенционално, отклоняващо се от дресировката действие и мисъл. Радичков е прекрасен писател, но се оказва и добър бизнесмен: след забраната на филма използва същата тема за написването на пиесата си «Опит за летене». Тя всъщност следва идеята на филма, но от нея липсват категоричните изявления и недвусмислените образни постановки на Желязкова, става сюрреалистична и трудно разгадаема.

Синдромът, който Йордан Радичков и Бинка Желязкова описват в *Привързаният балон* съдържа пророчество, валидно и до днес, и това обяснява преди всичко постигнатия неотдавна шумен успех на филма. Хората в България най-сетне получиха възможност сами да решават въпроса за свободата си, за принадлежността си към Европа. Старият ред спечели помитащо мнозинство точно в тези райони, в които и до ден днешен стопанското и социално развитие е подобно на черкаското (по-конкретно в Берковската околия, където се намира Черкаск). Така че Радичков не е сбъркал с пророчеството си: «вътрешната стража» отново поставя в безизходица принадлежащият географски към Европа Балкан.

превод: Светла Кьосева

HAEMUS

1994/4.

BOLGÁR-MAGYAR TÁRSADALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT